ЧР
74.268.19-5321
А 45-7

В. САТЛАЕВА, А. ТЫБЫКОВА, И. ШИНЖИН

ДИКТАНТТАРДЫН ЛУУНТЫЗЫ

4—8 КЛАССТАРГА

ГОРНО-АЛТАЙСК · 1970

- 168488 -

ЧР
С-212

В. САТЛАЕВА, А. ТЫБЫКОВА, И. ШИҢЖИН

ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ

ДИКТАНТТАРДЫҢ ЈУУНТЫЗЫ

4—8 класстарга

Горно-Алтайский автономный областтың албаты үредүзининг бөлүги јөптөгөн

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ГОРНО-АЛТАЙСКТАГЫ БӦЛҮГИ · 1970

74.268.19=632.1
Д 457

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.
хр. 168488

Авторлордың ӧбӧкӧлӧрин кыскарта бичигени.

А. Ад. — А. Адаров.
А. Сар. — А. Саруева.
А. Еред. — А. Ередеев.
А. Руть. — А. Рутько.
А. Фад. — А. Фадеев.
Б. Ук. — Б. Укачин.
Г. — Н. В. Гоголь.
В. Кач. — В. Качканаков.
Гайд. — А. Гайдар.
И. Коч. — И. Кочеев.
И. Шин. — И. Шинжин.
И. Шод. — И. Шодоев.
К. Тӧл. — К. Тӧлӧсӧв.
Кр. — И. А. Крылов.
Л. — М. Ю. Лермонтов.
Л. Т. — Л. Н. Толстой.
Л. Кок. — Л. Кокышев.
Маяк. — В. В. Маяковский.
М. Г. — А. М. Горький
Н. — Н. А. Некрасов.
Н. Остр. — Н. Островский.
П. — А. С. Пушкин.
П. Куч. — П. В. Кучияк.
С. Сур. — С. С. Суразаков.
С. Ман. — С. Манитов.
Т. — И. С. Тургенев.
Ч. Айт. — Ч. Айтматов.
Ч. Чун. — Ч. Чунижеков.
Шол. — М. А. Шолохов.

Вера Давыдовна Сатлаева, Александра Александровна Тыбыкова, Иван Боксурович Шинжин

СБОРНИК ДИКТАНТОВ

для 4—8 классов

Редактор *З. И. Табакова*
Технический редактор *И. И. Митрофанов*
Корректоры: *К. Е. Укачина, А. А. Бококонова*

Сдано в набор 20/IV 1970 г. Подписано к печати 18/V 1970 г.
Формат 60×90 1/16. Бум. типограф. № 2. Печ. л. 6. Уч.-изд. л. 5,11.
Тираж 2000 экз. Заказ № 1561. Цена 8 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
пр. Коммунистический, 44. Горно-Алтайская типография,
пр. Коммунистический, 27.

КИРЕ СӦС

Бу јуунты IV—VIII-чи класстарда алтай тилдиҥ грамматиказын ӱренерине јаан болушту.

Јуунтыда берилген материалдар јаҥы программаныҥ (проектиниҥ) некелтелери аайынча тургузылган.

Берилген тексттер аайынча јӱзӱн-јӱӱр шиҥдеп көрӧр диктант, јартап бичиир, көрӱп алала бичиир, талдап бичиир, јайым, оноҥ до ӧскӧ диктанттар ӧткӱрерге јараар. Кажы ла разделдиҥ учында творческий диктанттар берилип јат. Творческий диктанттарга башка-башка јакылталар берилген. Ол јакылталар теманыҥ учурынаҥ камаанду: эрмекте солумалардыҥ јӱзӱндерин солып бичиир, берилген эрмекти кеҥидип ийер, кандый бир баштап алган эрмекти учына чыгара бичип алар, кандый бир куучын-эрмектиҥ бӧлӱгин кожор, оноҥ до ӧскӧ.

Анчадала творческий ле јакылталу диктанттар ӱренчиктердиҥ таҥынаҥ, творчески иштеерге бийиктедерине салтарын јетирер.

Јуунтыныҥ тексттери колболу ла бир канча башка-башка эрмектердеҥ тургузылган. Олор учур-бӱдӱми ле грамматический јанынаҥ уур да, јеҥил де болуп јат. Ӱредӱчи јуунтыныҥ кезик тексттерин бойыныҥ кӱӱниле ӧткӧнин катап көрӧр таскаду иштер эмезе јаҥы теманы ӧдӧр тушта да тузаланар аргалу.

Бистиҥ амадубыс — диктанттыҥ тексттерин ӱредӱчилерге болуш эдип берери болуп јат.

Јуунтыныҥ тексттери ӱренчиктерди Совет ороонныҥ јаан једимдериле таныштырып, олорды Төрӧлин сӱӱрине, советский улустыҥ керектерин, улу Ленинниҥ јозокту ӱредӱзин баалаарына ла оныҥ көргӱзип берген јолыла ичкери барарына ӱредип, келер ӧйдӧ коммунизмниҥ чыдамкай туружаачылары болорына ууландырат.

Диктанттардыҥ материалдары алтай, орус ла ӧскӧ дӧ ороондордыҥ художественный ла научный литературазынаҥ алынган.

Авторлор тексттерде учурап турган уур бичиштӱ ле учуры ӱренчиктерге јарт эмес алтай да, орус та сӧстӧрди ӱредӱчи доского бичип, ӱренчиктерге јартап берзин деп, көргӱзип койгондор.

Авторлор грамматика ла синтаксистиҥ уур бӧлӱктерине, анчадала ӱренчиктердиҥ јастыралар эдетен бӧлӱктерине (эриҥ

чӧйилер ӱндӱ ле узун ӱндӱлерге, глаголдордыӊ кожулталарыныӊ чын бичилерине ле бӧлӱгештерге, аӊыланган членде рге ле колболу эрмектерге) ажаруны салып, материалдарды јеткилинче берерге кичеенгендер.

Текстгерде ӱренчиктердиӊ ӱренгелек токтой тӱжетен темдектер учураганда, ӱредӱчи олордыӊ тургузар јерин айдып берер учурлу.

Ӱредӱчилер, бу јуунтыныӊ једикпестери ле јастыралары керегинде бойыгардыӊ шӱӱлтегерди ӱредӱчилердиӊ ӱредӱзин бийиктедер областной институт јаар эмезе авторлорго ийигер.

Авторлор.

IV КЛАСС.

БАШТАМЫ КЛАССТАРДА ҮРЕНГЕНИН КАТАП КӨРӨРИ.

Јай.

Изӳ јай болды. Айас күндер турган. Садта яблонялар, грушалар ла сливалар ээлип турат. Јалаңда јӳзӳн-јӳӳр чечектер јайылат. Чечектердиң ӳстӳле көбӧлӧктӧр, адарулар учкулайт. Бийик ,койу ӧлӧңди чабар ӧй келди. Јалаңда арыш, буудай, сула, арба јайканыжып туру. Удабас аш јуунадатан ӧй келер. Бороңот, кызылгат бышкан, удабас агаш јиилек быжар. Агаш аразында јӳзӳн-јӳӳр мешкелер ӧзӳп калган. Айландыра куштардың кожоңы угулат. Јайгыда кандый јакшы, кандый сӳӳнчилӳ!

Күйгек.

Қааң јай болды. Эртен турадаң ала эңирге јетире бир де булут јок көк теңери турат. Јаңыс ла тӳш киреде чукталыжып калган көбӳ булуттар чыгып та келзе, је сакылталу јаашты экелбей, араай кайылып, јоголо берет.

Јер кургап калган, ӧзӳмдер чалдыгып турды. Бийик, койу арыштың мажактары саргара берди.

Қичинек суучактар соолды, суу саста да көрӳнбейт. Айландыра сап-сары јалаңдар. Агаштар тазылдарын јерге там ла теренгжиде кийдирип, јердеги чыкты тартынып турдылар.

Қоркушту изӳ ле күйгек күнӳң сайын тыңып турды.

Куштардың учуп баратаны.

Күски соокторло кожо кеткин куштар јылу јерлерге бараргa шакпыража берет. Куштар тӳштӳк јаар башка-башка ӧйдӧ учуп барат. Бистиң јерден олор кичинек ӳӳрлерле кӧдӳрилип баргылайт. Кезик куштар тӳште учуп, тӳнде дезе амырап, јемзеп алат. Је олордың көп сабазы тӳнде учкулайт. Јолой тың салкын, јааш ла туман, шуурган болгондо, көп куштар јолын таппай, арыганынаң улам ӧлӳп те калат. Ого ӳзеери карчагалар, мӳркӳттер,

ўкўлер учуп бараткан кеткин куштарды тееп өлтўрип, јип салат. Куштар көп сабазында талайда јоткон болгондо өлўп јат. Ол туштa јўк ле сўреен кўчтў куштар артат.

Иркит баатыр.

Төödөкө — сары иркиттердиң угынаң таркаган баатыр. Оныҥ сыны он эки карыш, таларкак бўдўмдў, балтырлары таштый кату. Ол өйдөги алтайларда Төödөкödий јаан сööктў ле ийдекўчтў баатыр јок болгон. Оныҥ ады — ак-боро айгыр. Андый јоон ло бекем айгыр да ол туштa јокко јуук болгон. Бу баатырдың сўрекей курч ла бек ўлдўзиниҥ узуны јети карыш. Ол көökуйак кийимдў болгон.

Өштўниҥ табаруларына јуучылдары чыдажып болбой, тескерлеп турган кажы ла јерге Төödөкө келгенде, олордыҥ јуучылдары тынын алып качкылайтан. Өштўлер Төödөкöни канча ла катап арадап келгенде, кажы ла учуралда олорды ончозын јоткондой согуп турган. *(И. Шодоев.)*

СИНТАКСИС ЛЕ ПУНКТУАЦИЯ.

КЫЧЫРУ СӦСТӦР ЛӦ ЧИКЕ КУУЧЫН.

КӦРҮП АЛАЛА, БИЧИИР ДИКТАНТ.

Темир ат.

Карган Иркит өбөгөн улустыҥ эрмегин узак тыҥдап отурган. Учында тамагын кеҥиде јöткүреле, куучынды баштады: «Мен бу јуукта бир азыйгы најыма туштагам. Кош-Агаштаҥ качан атандыҥ?» — деп, мен оноҥ сурагам. Ол меге каруузын бир де кокур јогынаҥ берди: «Бүгүн эртен тура». Мен чала тарына да бергем. Оноҥ катап сурадым: «Төгүнденерге üренгениҥнеҥ бери узак болды ба? Сени шоҥкор бойыныҥ канадына отургузала, экелди бе?» Ол айтты: «Шоҥкор өрö бийикте, булутка јаба учуп јүрет. Ого отурарга мен чала јалтанып јадым. Темир ат дезе јерле мантап јат, оныла јүрерге иженчилў». Мен эмеш санандым. Андый темир ат бар деп оныҥ да алдында улустардаҥ уккам ла, је ого бўтпегем. Ол темир аттардыҥ ийдези канча кирелў не? *(П. Кучиякты* бичигени аайынча).

Айу.

I. Ыраак аркада кузуктап јүргенис. Эмди јанып браадала, јолдыҥ јаказындагы байбак мöштиҥ кузугын тўжүрерге санандыс. Мöшкö јууктап келеристе, оныҥ бажына чыгып, кем де кузук

тўжўрип турды. Бис таарларысты јерге салала, амырааргa отурдыс. Јерде анда-мында тўшкен јаан-јаан кузуктар јаткылады. «Слер кем?» — деп, бир уул јерде јаткан кузуктаң чертип, сурады. «Кем де эмес, айу, уулдар!» — деп, кем де кыйгырала, таарын да албай, өзөк төмөн јўгўрди. Лаптап көрзөөс, чын ла айу болтыр! Ол мөштиң бажында отурган эмтир. Бис нөкөристиң кийининең јўгўргенисти билбей де калдыбыс.

II. 1. Мениң элбек јалаңдарым, агын сууларым, бийик тууларым, төрөл јоным, јажын-чакка амыр-энчў јадыгар! 2. Сен бу бичикти, Чечек, библиотекага табыштырып ийзең, оны мен алайын. 3. Бўгўн тал тўште барып, сууга эжинектер, уулчактар, эмеш кўнге де кўйеристер. 4. Эртен таң эрте турала, бис, балдар, ыраак походко барарыстар. 5. Јаана, мен слерге суу экелип берейин, одын ооктоп салайын. 6. Кандый ла иште, ўредўде озочыл болыгар, јиит пионерлер! 7. Михаил Яимович, слердиң сукадыгаар кандый?

Бозу кабыраачылар.

Эртен тура Мылчый бозуларын айдап браатса, Ачап јолукты. Ол бозуларын суу ол јанына апарып салтыр. Ачап айтты: «Мылчый, кече бистиң бозулар энелерин эмип салган. Мени энем тың адылган. Эмди кожо кабыраак».

Ол кўннең ала Ачап ла Мылчый бозуларын кожо кабырар, кожо ойноор боло бердилер. Бир кезек өйлөргө јакшы болгон. Је бир кўн эки айылдың бозулары энелерин катап ла эмип салды. Ачапка да, Мылчыйга да энелеринең база једишти. «Эмди эки башка кабыраак» — деп, Ачап айтты. (И. Шинжин.)

КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕР ЛЕ ДИАЛОГТОР.

Башка-башка табыш.

I. Кичинек бала кандый бир табыштаң чочып та, сўўнип те турар, нениң учун дезе, кажы ла табыш аңылу. Ол тактада ойноп отуры, эбиреде ада-энези, јааназы ла таадазы куучындажып отургандар. Тўк иирип отурган јаанак иргижин тўжўрип ийерде, так эткен табыштаң озо ло баштап кичинек бала чочыды. Ол тудунып алган ойынчыгын ычкынып ийди. Јаан улус бу табышты керектебедилер. Кызычактың адазы ўйде јок болгон. Кенетийин калырт эдип эжик ачыларда, улус чочый берди, је бала сўўнип, эжик јаар јўгўрди. «Адам, адам келди!» — деп, ол айдып турды.

II. Јуучылдың баштапкы адыжы темей болды, је ол јастыразын тўрген тўзедип, экинчи снарядла немецкий танкты оодо атты. Өштўниң танктары пушкалардың кийин јанына бурып

аларга ченешкендер, ол ок өйдө база бир адыш угулды. Ол тушта бир танк јалбырап чыкты, је арткан эки танк удура аайы јок адыш баштады. Окопто пушка чала тыҥ эбирилип болбой тура берди, оныҥ учун экинчи танк оны түрген өдө конорго сананган. Бу танк, серенкениҥ кабы чылап, база јалбырап чыкты, өштүниҥ үчинчи танкы дезе тынын алып, кайра качып маҥтатты.

Түлкү ле айу.

Бир катап түлкү кырдыҥ бажында јелип јүрерде, ого айу туштады. Айу сурады:

— Јакшы јүрүҥ бе, најым? Нени көрүп, угуп јүрүҥ?

Түлкү көрүп турар болзо, айу сүрекей семиртир.

— Мен сүрекей јакшы јүрүм. Слер, өрөкөн, кандый јүреер? Бүгүн кожо конолы, куучындажып, эрмектежерис.

Айу сурады:

— Кайда конорыс?

— Ол турган кайаныҥ үстүне барып конолы — деп, түлкү айтты.

Экү кайаныҥ үстүне чыктылар. Бийик таштыҥ үстүне от салала, одоштой јадып алдылар. Түн ортодо түлкү кыйгырды:

— Ой, отко күйдеер! Эмеш ары јадыгар!

Айу ары јадайын дейле, кайа таштаҥ ажып, ичи-бууры јарыла берди. (Чөрчөктөҥ.)

Ырысту.

...Өткүн јараш үн угулды. Ак-Каан аттаҥ јайылып келеле, камчызыла чейнелердиҥ бажын ача тартты. Анда тегерик јүстү уулчактыҥ отурганын көрүп ийди. Ол кургак комургайдаҥ эткен шоорло төҥөзөктө јүзүнделтип ойноп отурды.

— Сениҥ адыҥ кем, балам?

— Мениҥ адым Ырысту.

— Адаҥ-энеҥ кемдер болор?

— Адам Сүмер-Улан кара туу, энем сүтке түҥей Ак-Көл.

— Оны сен кайдаҥ билип туруҥ?

— Туу мени јиилегиле азырайт, көл дезе сүдиле сугарат.

Јаш баланыҥ берген каруузы Ак-Кааҥа сүрекей јарады. (Чөрчөктөҥ.)

Јакылта.

Аткыр командирге айтты: «Акпаш айылына барып келдим. Ол мында, кожо келди. Тадырдыҥ мылтыктары, патрондоры ла документтери бу». Командир айтты: «Ончозы јарт. Бандиттерди

туй базар јакаруны бўдўрерге, кайучы болуп кем барар?» — «Мен барарым. Олордыҥ каруулдап турган јери јурттыҥ үстүги јаказында, паратаныҥ бойында. Меҥдеер керек, удабас таҥ адар» — деп, Акпаш өбөгөн айтты. «Је, айдарда, Аткырла экў барыгар. Јол ачык болзо, колмылтыктаҥ теҥери јаар адып ийигер. Оноҥ ары нени эдерин бис билерис» — деп, командир јакарды. (Ч. Чунижековтыҥ бичигени аайынча).

ФОНЕТИКА ЛА ГРАФИКА.

Кеен Алтай.

Алтай. Балдар, слер бу јердиҥ јаражын бойыгар да көрўп тураар ине. Оныҥ бийик кырларын, тўрген чакпынду сууларын, кежим кептў јараш јалаҥдарын, элбек јакшы кобы-јиктерин кем сўўбейт! Арка јерлерде өҥи оҥбос мөш, чиби, карагай өзөт. Мёҥкў бўрлў мөжинде алтын сайлу кузуктар бўдет.

Алтай јараш. Оныҥ јаражы керегинде кожоҥдордо, чөрчөктөрдө айдылат. Оны өскө дө ороондордыҥ улузы мактаары јолду. Эмди Алтайдыҥ јаражын, аҥ-кужын, өзўмин корулайтан албатыныҥ јөби бар. Кеен Алтай, јажына мөҥкўлик тур!

УЗУН ЎНДЎ ТАБЫШТАР.

Јалкын ла буудай.

Аштыҥ тўжўмин байлык эдип көдўрерге улус бастыра билгирин тузаланып јадылар.

Аш јакшы бўтсин деп, озо баштап јерди тереҥжиде сўрер керек, оноҥ кырага јаантайын кўл, өтөк төгўп турар керек. Јердеҥ уутап ла кылгаланып сзөрине ашка көп чык керек. Каан кўндер турганда, ашты сугарары јаан учурлу.

Је эмдиги өйдө искусственный јалкын аштыҥ тўжўмин көдўрерине јаан јөмөлтөзин јетирип турганын кем билбес. Ўрендейтен буудайды инженерлердиҥ сананып тапкан искусственный јалкыныла бир канча секундка улай јарыдып ийедилер. Оноҥ оны кырага ўрендейле, кўскиде јуунадарда, кажы ла гектардыҥ тўжўми ўч центнерге көптөй беретени јарталган.

Орой јанганы.

Эҥиргери јурттыҥ ичи ойто ло тым боло берди. Оттоҥ салала, айылга ла отургадый. Эркин ле Айдыҥ эмди торт ло јаан улус ошкош. Отты јаанада салып, чөйгөнгө чай кайнаткылап алган. Айдын төрдө јылынып отурды. Эркин дезе јаҥы ла казып экелген картошконы јунуп, кара көөшкө кайнадып салды.

Тӱн ортозы јууктай берген. Кайдаартаҥ да төмӧртӧҥ кожоҥ угулат. Айдарда, иш божоп, келиндер јанып клееткен болтыр. Јуртка јууктап келеле, кожоҥ јылыйып калды. Та уйкуда оок балдарды ойгоспоско токтогон, та кандый. Арана айылына киреле, отурган балдарыла куучындажала, көнӧгин алып, үйын сааргa ойто чыкты. (С. Манитов.)

ЛЕКСИКА.

СӦСТӦРДИҤ УЧУРЫ.

1. Јаскыда јалаҥ толо, күскиде күп толо. 2. Јалку ийт куйругын айбылайт. 3. Атпастыҥ огы алты кулаш. 4. Элдин эпчизи — тонныҥ топчызы. 5. Күстиҥ күреҥ байы. 6. Аспак одынныҥ күли ачу, јаман кижиниҥ тили ачу. 7. Јаман куш јутта учар. 8. Бир ийт көрүп үрет, бир ийт бодоп үрет. 9. Баатыркаганыныҥ бажы бадар, күчүркегенииҥ күни өчӧр. 10. Карганныҥ сӧзин каптыргага сал, јаанныҥ сӧзин јанчыкка сал. 11 Тарал таарда кузукты сакып, торолоп ӧлди. 12. Бӧрӱдеҥ эчки бӱтпес, кезем сӧс кечӱ кечирбес. (Кеп сӧстӧр.)

Таадам.

Таадамныҥ кийин күндери узундап, алын күндери кыскарган. Ол оттыҥ эр јанында јаантайын байдастанып алган табынча таҥкылап, чайлап отурат. Ого эмди сегизен тогус јаш. Је карган да болзо, ол сӱрекей куучынчы ла кокурчы, чӧрчӧк айдарга тыҥ јилбиркейт.

Таадам карып та калган болзо, је оныҥ көстӧри курч, эрмеги јарт, чечен ле ӧдӱм болгон. Оныҥ айткан чӧрчӧктӧриниҥ баатырлары јоктулардаҥ чыккан, албатыныҥ керегин корыган улус болот. Олордыҥ кызарып агар каны јок, кыйылып ӧлӧр тыны јок. Таш јӱректӱ баатырлар өштӱзин јеҥбегенче Алтайына бурылбайтан. Эзенде таадамныҥ тогузон јажы толор туштa, оныҥ чӧрчӧктӧри «Алтай баатырлар» деп атту бичик болуп чыгар.

СИНОНИМДЕРГЕ ЛЕ АНТОНИМДЕРГЕ.

Тӱлкӱниҥ сӱмези.

Тӱлкӱ агаш аразынаҥ чыгып келеле, кардыҥ үстӱне, ӧлӱп калган чылап, јада берди. Оны бир јаан каргаа көрӱп ийеле, тыҥ каркылдап ийди. Ол кыйгыны уккан каргаалар учкулап келди, је тӱлкӱге јууктаарга коркып турдылар.

Бир каргаа коркыбады. Ол араай базып келип, тӱлкӱниҥ куйругын чокып ийеле, туура калып ийди. Тӱлкӱ кыймыктанба-

ды. Анайдарда, јалтанып турган каргаалар тўлкўге там ла јууктап келдилер. Байагы јана баспас каргаа тўлкўниҥ бажы јаар јууктап келеле, көзин чокып ийерге турды. Тўлкў кенетийин калып чыгала, јалтанбас каргааны тудуп алды.

Тўлкў ле турна.

Тўлкў турнала најылажып алала, бойыныҥ айылына кычырды. Турна тўлкўге айылдап келди. Тўлкў манный кашаны кайнадып алала, оны тарелкеге сўртўп ийеле, турнаны кўндўлеп турды. Турна тарелкени токулдатты-токулдатты, оозына бир де неме кирбеди. Тўлкў кашаны јалап-јалап, онҷозын јип алды.

Экинчи кўнде турна тўлкўни бойыныҥ айылына кычырды. Ол курсакты белетейле, чичке оосту јыракыга уруп, айылчызын кўндўлеп турды. Тўлкў јыракыны эбиреде базып турды, нениҥ учун дезе, бажы јыракыга батпады. Турна дезе узун тумчугыла чокып-чокып, онҷозын јип алды. Ол ло өйдөҥ ала тўлкў ле турна нөкөрлөшпөй барды.

Өскўс-Уул.

Бир катап јиит өскўримниҥ јууны болды. Ол јуунныҥ јары Өскўс-Уулга база јеткен. Өскўс-Уул кабырып јўрген малын таштап бараргa коркып, эки катап јортуп браадала, ойто токтоп, ўчинчизинде ле бек сананып алала, јуунга келген.

Өскўс-Уул улай-телей ўч-төрт байга јўрерде, ол байлардыҥ јакарузын бир де катап буспаган эди, эҥ ле баштап бойыныҥ сагыжына салдырып, башбилингени бу болды.

Ол јуунда аймактаҥ келген кижи чала кичў сөөктў, өткўн эрмектў, јодродый тегерик кара көстў кижи болды.

Оныҥ айдып турган куучыны, јымжак мөш агашты курч малтала кезип тургандый, онҷо улустыҥ кулагына бадалып турды. Өскўс-Уул андый эптў эрмекти баштап ла угуп турганы бу болды. (П. Кучияк.)

Эки нөкөр.

Агаш аразыла эки нөкөр баратты. Олордыҥ бирўзи мылтыкту болгон. Кенетийин олорго удура айу чыгып келди. Мылтыкту нөкөри туура јўгўрип барала, агашка чыгып алды. Экинчизи јолдо тура калды. Нени эдер? Айу өлгөн кижиге тийбейтен деп, оныҥ сагыжына кирип келди. Ол јолго өлгөн кижи болуп јада берди. Айу оныҥ јанына базып келерде, ол тынбай да јатты. Айу оны јытап-јытап, јўре берди.

Айу көрўнбей барарда, мылтыкту најызы агаштаҥ тўжўп алала, каткырып сурады: «Је, карындаш, айу сениҥ кулагыҥа не

деп шымыранды?». Экинчизи ого айтты: «Тӳбекке нӧкӧрин таштап ийеле, качып барган кижи сӳреен коомой кижи деди». (Л. Толстойдың бичигени аайынча.)

МОРФОЛОГИЯ ЛА ОРФОГРАФИЯ.

СӦСТИҢ БЫДЫМИ.

Март ай jедип келди. Кӳн изип, jас клееткени jарт билдирег. Jапырык, jабыс туралардың кӧзнӧктӧринiң алдында такаалар кӳнзегилеп, пӧтӳктер кожоңдоп турза, торт ло jасты кычырып турган немедий. Меестер, карын салкынга учуртып салган тӧстӧктӧр билдирбезинең карантылай берди. Айас, jылу кӳндер турат. Теңгери сӳдин койылта уруп салган чейдем ошкош. Чеденнең чыгарып ийген уйлар, сууны ичип алала, jолго кӳнзеп, кепшенгилеп туруп калгылайт.

АДАЛГЫШ.

1. Владимир Ильич Ленин Симбирск городто чыккан. Ол городко кийининде Ульяновск деп ат берген. 2. Ленинниң ӳйи, эң jуук нӧкӧри — Надежда Константиновна Крупская. 3. Владимир Ильич Некрасовтың, Чернышевскийдиң, Тургеневтиң, Чеховтың произведениелерин кычырарга тың сӳӳйтен. 4. Улу орус бичиичи Алексей Максимович Горькийдиң «Эне» деп роман бичиирде, Ленин оны бойының ӧйинде бичилген, сӳрекей тузалу бичик деген.

Московский Кремль.

I. Бистиң столицастың чике ле ортозында Московский Кремль туру. Мында Советский правительство иштейт, Советский Союзтың Коммунистический партиязының съездтери, Советский Союзтың Социалистический Республикаларының Верховный Совединиң ле Российский Советский Федеративный Социалистический Республикаларының сессиялары, база jаан учурлу совещаниелер ӧдӧт.

Московский Кремль бистиң ороонның ишкӳчиле jаткандарына, анайда ок кӧп тоолу ӧскӧ ороондордың айылчыларына, экскурсия ӧткӳрерине jаантайын ачык ла уткуулду турат. Мында jуук jылдардың туркунына миллионго шыдар экскурсанттар болгон.

II. 1. Борлой Чотпорович бор-ботконы айылга кийдирип, аттарды байбак мӧштиң тӧзине буулап салды. 2. Бӳрӳңкӳй эңирде улус ойто ло конторага толуп келди. 3. Кажы алмарга канча тонна аш бадатанын Кojочы jакшы билер. 4. Иргеде Абыйдың

бойыла јажыт кара казандар, чырык борбуй, карара ышталып калган күп турат. 5. Јалаңдарда јаңыс ла саламның обоолоры теңкейижип калган тургулайт. 6. Карыкчалду күндерде Эркейге анчадала Эмил сүрекей јаан болужын јетирген. 7. Кардың алдынаң јаан меңдештү чыккылап келген күүк-тамандар јылу эзинге серпилгилеп, көгөрөңдөшкилеп турат.

ҮНДҮ ТАБЫШКА ТОКТОГОН АДАЛГЫШТАР.

1. Төрт јүс јыл мынаң озо кукурузаны Мексикадаң Европага садка јарагадый эң јараш өзүм деп экелгендер. Ол туштa Мексикада кукуруза јаңыс ла ашка бодолгон өзүм болгон. 2. Күнкузук Россияда он сегизинчи чакта таркап баштаган. 3. Јер үстүнде албатының јарымызы курсагына рис кожуп јат. 4. Картошконың төрөли — Чилининг јараттары ла Перуның кырлары. Россияга баштапкы таар картошконы I Петр ийген. 5. Јебрен өйдөги славяндар көп ооруны јазарга согононы эмге бодоп тузалангандар. 6. Канадада Россиядаң экелген буудай элбек таркаган. 7. Ристиң саламынаң папиростордың чаазының белетеп јат.

Кеп сөстөрдөң.

1. Өскө кижиниң күчиле өңжип болбозыңг. 2. Мүркүт түлкүге нөкөр эмес. 3. Аданың колы кату, энениң колы јымжак. 4. Киндигиниң каны аккан, кирбигиниң јажы тамган јери кижиге јажына кару. 5. Ортозынаң суу ёдё акпас, ортозын отло ыраштырып болбос. 6. Јалкуга түш узун. 7. Төңөштөң коркып јүреле, аркада айуга туштажар. 8. Торколо ороп койзо, төңөш төраш көрүнер. 9. Төёдөң јаан мал јок, төңмөгинде дезе эт јок. 10. Чагаан айда чагана тоңгор.

Колхозтың јалаңдарында.

Аш үрендеген кыралар май айдың учы јаар јажарып чыгадылар. Аш кылгада, бала јашта деген бирүзи, јаңы өзүп келген кылганың кемин көрзё, быјыл аш јакшы бүдер. Аштың түжүми бийик болорында алаңзу јок, ненің учун дезе, колхоз кажы ла кырага өтөк тартып төккөн. Кыраны тереңжиде сүрген, јакшы тырмагандар.

Колхоз јаңыс ла кыраларды кичееп турган эмес. Ол анайда ок өлөң чаап турган јалаңдарын база кичеейт. Кажы ла јыл элбек кобыларды, јаан ла кичинек јалаңдарды арутап јат. Оның учун күйгек те јылдарда кажы ла кобыдаң, јалаңнаң талдама өлөң эдип јат. Айдарда, аштың бийик түжүми, өлөңниң арбыны јакшы кичеемелдең камааңду эмтир.

Тўбек.

Ўч конок кайра Чалма тайгадаң куjурга jылкы мал тўжўрген. Малда оогош кулундар көп болгон. Ол малды Урсулдың суузын кечире айдаар керек болды. Урсулдың суузы тегин де jаан, тўрген, ого ўзеери, тайганың кары бузулган, jаңмыр да jааган. Суу казыр болды. Бир кулун jалбак ташка тайкыларда, суунын чакпыны jыга сокты. Чалма коркыган бойынча чечинбей де сууга чурап ийген. Je Урсул сууга чыдаарга кижининг кўчи jетпеди. Тўрген суу Чалманы кödўрген бойынча агыза берген... Кўркўрек табышту арту ыраак jок. Чалма сагыжы бойында туштa сок jаңыс содон таштаң тудуның алды... (П. Кучияк.)

Нökördиң болужы.

Чалма таштаң тудуңала, узак кыйгырган, болушка кычырган... Оның кыйгызын ончозынаң озо уккан кижи Ортолойдоң jанып клеeткен Керек-Jок болгон. Суунын jарадынаң көрödö, Чалманың бажы ла кöрўнип турган... Керек-Jок меңдеп, адыла сууга кирди. Je Чалмага атла jууктап келер арга jок болды. Суу капталга jеде берген. База ла бир-эки алтам ичкери jортсо, оны да jеңил агыза берери jарт болды. Керек-Jок адының бажын öрö, сууга удура бурып ийеле, канjаадагы армакчызын тўрген чечип, Чалма jаар таштады. Ол анайда Чалманы сууданг чыгарып алды. (П. Кучияк.)

Саша Чекалин.

Бир катап Саша деремнеде конгон. Бир предатель оның деремнеге келгенин немецтерге айдып берген. Немецтер Сашаны тудуп алала, тураның тыш jанына каруул тургускандар. Je Саша оноң качып чыгала, партизандарга jўре берген. Оның кийининде ол оорыган. Отрядтың комиссары Сашаны деремнеге ийе берген. Ол айылына jанып келген. Энези Сашаны jажырып койгон, je немецтер оны билип салгандар.

Олор тураны курчап та ийерде, Саша коркыбады. Ол кирнестеге чыгара jўгўреле, немецтер jаар граната мергедеген. Гранатазы jарылбаган. Немецтер Сашаны тудуп алала, городко апаргандар. Анда оны узак öйгö шылап, согуп, кыйнагандар. Je герой унчукпаган.

Ёжик.

Мен отты öчўрип ийдим. Угуп jатсам, тураның ичинде база ла кандый да иш башталды. Отты катап jарыдып ийдим. Не деп

бододоор? Сыртындагы тегенектеринде яблоколу ёж туранын ичиле базып барадыры. Уйазына барып, яблоконы тўжўрип нйеле, база катап барды. Толукта яблоколор бар болгон. Ёж толукка једип барды. Яблоколордын јанына болчоктонып јадып, ойто туруп келерде, оныҥ арказындагы тегенектерине база бир яблоко кадалып калды. Оны база уйазына апарды.

ЈАРТАЛГЫШТАР.

Кемниҥ де болзо, тўҥей ле...

Јайгы јылу кўндерде балдар айылдыҥ јанында ойногылап турды. Кенетийин серўўн эзин тыҥыда салкындап баштады. Илўде кургадып салган ару кийимдер сербилип турды. Олордыҥ ортозында јаан ак чамча јерге јетире калаҥдап, тобракка уймалат. Сережа мыны кўрўп ийди. Улусла куучындажып турган јааназына келип айтты: «Кемниҥ де чамчазы тўжерге туру». «Кайдаҥ билейин оны. Јазап илер керек болгон!» — деп, јааназы айтты. Ўй улустыҥ бирўзи барала, ол чамчаны јазап илип койды. «Ол слердиҥ бе?» — деп, кичинек Сережа сурады. «Јок» — деп, ўй кижи унчукты. Сережа сурады: «Кемниҥ ол?» Ўй кижи айтты: «Кемниҥ де болзо, тўҥей эмес пе? Тўжўп калган немени кодўрер керек». Сережа ак чамчаны кўрўп не де керегинде сананып турды. (Е. Шершенева.)

Бистиҥ кырлар.

Бистиҥ кырлар бийик, каскак. Олордыҥ кезиги јабыс. Је бу кырларда јўрўп билер керек. Мында јўрерге сўрекей сўўнчилў. Кышкыда ак кар јаландарды ла кырларды бўркеп салат. Јас келзе, ак кар кайылып баштайт. Ол боромтык суучактар болуп, суакталып агат. Каранты јерлердеҥ баштапкы сары чечектер кўрўнер. Јайгыда бистиҥ туулар јап-јажыл. Кўскиде кўрзўҥ, олор сап-сары. Саҥ ўрў кўр, чике ле ўстўҥде чаҥкыр теҥери. Кей ару. Бу ўйдў тышкары ла јўрер кўўниҥ келер. Эбире туулар бийик-бийик. Бу бистиҥ агаш-ташту тўрўл тууларыс. Олорды бис јаштаҥ ала сўўп, јаражын кайкап јўредис.

ЈАРТАЛГЫШТАРДЫҤ БЎДЕРИ.

ЈАРТААР ДИКТАНТ.

1. Ада-энедий менин Тўрўлим агару керегим сениле колбулу. 2. Бойы јудрукча, ўни талайча деп, кўўк керегинде табышкак бар. 3. Иштеҥкейдиҥ колы ус, иштебестиҥ тили ус деп, јаҥыс ла јалкулар ла сози кўп улус керегинде айдылат. 4. Адазын-

дый аргалу, энезиндий эптӱ уулды кем сӱӱбес? 5. Көп болуп коозо болгончо, уушча чыңдый аш болзын. 6. Јолду сӧсти јон айдар, учурлу сӧсти улус айдар. 7. Јуучыл кижи јууда јыгылар, кортык кижи кайра качар. 8. Ырысту јӱрӱмди биске Улу Октябрь экелген.

ЈАҚЫЛТАЛУ СӦЗЛИК ДИКТАНТ.

Јарталгыштар кандый кожулта алынып бӱткенин айдып береер.

I. Чӧйгӧндӧги чай, школдогы балдар, кӧнӧктӧги сӱт, чедендеги мал, суудагы кармак.

II. Кумаксу јер, бийиксӱ јер, қаксу эт.

III. Этсек кижи, буурзак кижи, таңкызак јаана, көксимек өң, јерзимек чай, балазак эне, эңирги чолмон, мӧндӱрдий аш, јаркынду от, акту сӧс, јеңӱлӱ јылдар, бӱгӱнги кӱн, сендий кижи.

IV. Физкультурный парад, военный кижи, космический учуш, коммунистический иш, спортивный ойын, государственный башкару, районный комитет.

ГЛАГОЛ.

1. Совет ороонның албатызы В. И. Ленинниң 100 јылдыгын бийик једимдерле уткыды. 2. Пионерлер, слердиң кызыл галстугаар ӱч ӱйениң колбулу болуп турганын темдектеп јат. 3. Кӱн кырдың ары јанына јажынып баратты. *(П. Куч.)* 4. Арана өчӱп брааткан оттың турундарын ичкери саларын ундып койды. *(С. Ман.)* 5. Торјын бай Санабайдың чӧрчӧгин угарга јуулган улусты сӱрӱп ийетен. *(С. Сур.)*. 6. Туулу Алтайда В. И. Ленинниң баштапкы памятниги 30-чы јылдарда тургузылган. 7. Чуйдың ичиле барып јатсагар, мӧңкӱ бажы булуттарга сӱзӱлген көп туулар көрӱнер. *(У. Сад.)* 9. Африканың албатылары кемнең де камааны јок јадары учун тартыжып јат.

ТЕГИН ЛЕ КОЛБОЛУ ГЛАГОЛДОР.

ТАЛДАП АЛАР ДИКТАНТ.

Отук таш.

Карагай јурттагы интернатта јадып турган балдар јаскы каникулда айылына јанып барадала, агаш аразында аскан. Олор отук таштың болужыла от кӱйдӱрип аларга узак ченешкендер, Митяш ла Юра бой-бойлорына одош отурала, талдап алган таштарын јерде јаткан таштарга соккылайт. Је отты кӱйдӱрип болбой турдылар. Арт-учында Митяш ачына берди. Ол бар-јок

күчин салып, сокты. Анайып ол бир апагаш таштыjүк арайдаң оодып алды. Jерге байдастанып отурган үч уул отук таштарына куунып ордына вата салала, томыраҥтарыла чаккылай бердилер.

Қичинек таштардың кырынаң өрө чачылып турган оогош алтын jылдыстар jалтырап, балдардың jүстерин кезек өйгө jарыдып турды. От күйгелек те болзо, уулдардың jанында чөгөдөп отурган кызычак чедиргендерди көрүп, сүүнип турды.

Учы-учында балдар амадузына jедип алдылар. (И. Кочеевтиң бичигени аайынча.)

ШИҢДЕП КӨРӨР ДИКТАНТ.

Аза-Jаланг.

Чеденде койлор бой-бойлорына шаай jадала, табыштары jылыйа берди. Уйлар уйку аразында көжүүн кепшенгилеп jаттылар.

Эҥир кирди... Улус айылдарында каран өчүп бараткан отты эбиреде уйуктап jаткылады. Бүгүн эрте уйуктаар керек, ненииг учун дезе, узун мойынду кышка арыктап калган малды эртен эртелеп откорор керек.

Ончолоры терең уйкуда. Jаҥыс Керек-Jок бойының кааза айылында уйуктап болбой турды. Ол эжиктиң бажындагы jаан тежиктең өткүре бозомның койылып келеткенин ajыктап jатты.

Түн. Өчүп бараткан костор каа-jаа тырсылдап турат. Андый караҥуй түннииг ортозында кайда да араай чөйө тартылган кожоң угулды. Қандый да jиит уул кожоңдоп бараткан эмтир. Эҥирдеги jобош jыбар ол кожоңның jаҥылгазын Марчалуны төмөн чөйилтип апарды. Ойто ло ончозы тымый берди... (П. Кучияк.)

JАКЫЛТАЛУ ДИКТАНТ.

Келишкен jерлерде тегин глаголдордоң колболу глаголдор бүдүрип бичигер.

ТОКТОДУЛУ ГЛАГОЛДОР.

1. Карганак каҥзазын бедреп, торт таппады. 2. Қара сууга түкүрбе, калык-jонды jамандаба. *(Кеп сöс.)* 3. Качан да болзо, бойыҥның амадаган керегиҥнеҥ jана баспа. 4. Болушка иженип, бойыҥ темей отурба. *(Кеп сöс.)* 5. Jемзеп jүрген jелбис түлкү койонның кожоңын jастыра укпады. *(Чöрч.)* 6. Атка минбей jадып, jоругын мактаба. *(Кеп сöс.)* 7. Jе Борсук jамызында узак турбады, аҥдар оны ижиneҥ jайладып койдылар. *(С. Сур.)*

Горно-Алтайская областная БИБЛИОТЕКА.
Хр. 168488

ЈАРТААР ДИКТАНТ.

Балдар, слерге мен ажанар тужунда бойыгарды канайда тудары керегинде бир кезек шўўлтелер айдып берейин.

Ажанып отурала, бичик кычырба, онызы отурган улусты тообой турганыңды көргўзип јат, оноң башка ол су-кадыгына да каршулу болор. Ажанар тужунда курсакты тың шөлиретпей ич, сўрекей изў курсакка ўрбе, тарелкени калбакла калыратпа. Табыш јок ажанарга кичеен. Чайнанып отурала, куучындanба. Сеге сурак берген болзо, курсагыңды ажырып ийеле, каруузын бер. Бойыңның кирлў тарелкеңди коштой отурган кижиниң тарелкезиниң ўстўне јöп сурабай, тургуспа.

Бу öрöги айдылган бир канча ээжилерди ајаруга алып, јўрўминде тузалан. (А. Дорохов.)

ГЛАГОЛДОРДЫҢ ӦЙЛӦРИ.

1. Тўлкў мекечил јўгўрўк көстöрин шуурып, кертек тумчугыла кейди јыткарды. *(Чöрч.)* 2. Чыйрак кижи таң адарын сакыыр, јалку кижи кўн бадарын сакыыр. *(Кеп сöс.)* 3. Алан адының ээрин чадырга кийдирип салала, тышкары бир эмеш турды. *(Э. Палк.)* 4. Карый колхозчылардың уйларын кабырган. *(С. Сур.)* 5. Јайгыда агаштар сары-кўреҥ кийимин кийип, кайдаар да ыраак бararга тургандый көрўнет. *(Э. Палк.)* 6. Карганак көксин кеҥидип ийеле, топшуурын согуп баштады. Уулчактар чöрчöкти сўрекей сонуркап уккылайт. *(С. Сур.)* 7. Городтың муҥ отторы ла айас кўски теҥеридеги јылдыстар алыжып-колыжып калган көрўнет. *(Л. Кок.)* 8. Акташтагы рудниктиң коллективи бойының производственный планын ай сайын јеҥўлў бўдўрет.

ДИКТАНТ-МИНИАТЮР.

Пöтўк.

Авдоји эјектиң азырап турган такааларының ортозында сўрекей јаан ла јараш пöтўк болгон. Айас кўндерде оның тўги кўнге мызылдажып турар. Бу кызыл пöтўк öскö пöтўктерле качан да согушпайтан. Ол куштарды ыраак јаланҕарга ээчидип јўре беретен. Теҥериде тейлегенди көрölö, пöтўк куштарга јеткерди јарлап ла ийзе, олор јырааның тözи јаар јажынгылай беретен. Бойы дезе тейлегенниң теҥериде теерип учуп турганын көрўп туратан. Ол бир курт таап алза, ончо куштарды кычыратан. Куштар дезе чур-чуманак јўгўрўжип клеедер. (А. Саруева.)

ГЛАГОЛДОРДЫҢ ЈҮЗҮНДЕРЛЕ, ТООЛОРЛО КУБУЛАРЫ.

1. «Ўренер, ўренер, база катап ўренер» — деп, улу Ленин айткан. Бу ойгор сөстөрди бис јаантайын эске алынып јүредис. 2. Пионерлер! Октябряттарга јозок болыгар! 3. Мундузак эңирде јаан улусты бичикке ўредип турды. *(Ч. Чун.)* 4. Бичиир туштa тоң өткўре бөкөйбөөр. 6. Улу Октябрьдың шылтузында јаркынду күн көрдис. *(П. Куч.)* 7. Јаан улустың сөзин угуп, оларды тооп тураар. 8. Күстиң айас ла серўўн күни турды. 10. Ыраак тайгалардың баштары чаңкыр ышла оронып алган турдылар. *(А. Ад.)*

ЈАҚЫЛТАЛУ ДИКТАНТ.

Баштапкы јүзүннің кожулталарын алынган глаголдорды 3-чи јүзүнге тургузып бичигер.

Журналист ижим аайынча мен Тянь-Шаньда көп катап болгом. Бир катап меге ыраак јорукка атанарга келишкен. Автомашиналар турар јерге эмеш ле јеткелегимде, автобус јўре берди. База келетен автобусты беш час сакыыр керек болгон. Канайдар да арга јок. Кандый бир учураган машинаны тозорго санандым. Машина сакыырга городтың јаказындагы шоссе јолго келдим.

Јолдың јанында машина турды. Онына јўре бererim деп ижендим. Шофердоң суранарымда, ол отургуспады. Шофер машиназына отурала, сала берди. Оның кийининде јаан удабай ла «Победа» машинала атана бердим. (Ч. Айтматовтың бичигени аайынча.)

ГЛАГОЛДЫҢ КОЖУЛТАЛАРЫНЫҢ ЧЫН БИЧИЛЕРИ.

1. Кайылгалак кардың суузы ойдык јерлерге түўлип турды. 2. Сўўри башту кырларды эдектей турган карагайлардың ортозында кичинек от күйўп турды. *(И. Коч.)* 3. Анчының буулаган тузактарына бир кара күртўк түшти. 4. Карагыс көм өдүгин суурып берди. 5. Анчы көрзө, јалбакты керий алты айры мўўстў куран сунуп отурды. 6. Кара чоокыр канатту томыртка карагайдың бажында куу будакты чокып турды. 7. Койонноң коркызаң, айуга учураарың. *(Кеп сөс.)* 8. Эңирлер сайын карга бўркедип салган деремненің үстўле шуурган эрикчелдў улыйт. *(Л. Кок.)* 9. Јуу божогонынаң бери көп јылдар өтти. 10. Бичик билбес каргандар бир айылга јуулып алала, оок балдарга газет кычырып уккылайтан. *(Л. Кок.)* 11. Коляның энези каңзазында таңкы јогын ундыйла, эмискекти куруга сорып отурды.

ШИҢДЕП КӨРӨР ДИКТАНТ.

1. Энези чарбак кардын отко јылыдып отурган Койлоны көрөлө, унчукпады. Чай кайнай берерде, энези чайга бир эмеш сүт уруп ийди. Оноң болчок тустарды агаш сускуныҥ түбине салып, чайды узак собырды. *(Л. Кок.)* 2. Кийис чөйилер, кижи өзөр. *(Кеп сөс.)* 3. Кенетийин койонныҥ үстүне үкү шуҥуп, оны јастыра-мыстыра тутты. *(А. Еред.)* 4. Күн ээчизеҥ, кулагыҥ јылыыр. *(Кеп сөс.)* 5. Балдардыҥ одузы јаар сол будына ук аайлу неме кийип алган уул аксаҥдап клеетти. *(И. Коч.)* 6. Карый каҥзазыныҥ когын өдүгиниҥ бажына кагып ийеле, оны кончына сугуп алды. *(С. Сур.)* 7. Теҥериниҥ текезиниҥ јыл сайын салган јымырткаларын јылан јудуп салатан. *(Чөрч.)*

ПРЕДУПРЕДИТЕЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Аҥчыныҥ куучыны.

Бир катап нөкөримле кожо агаш аразы јаар аҥдап бардым. Узак басканынаҥ арыйла, экү јоон мөштиҥ төзине амыраарга отурдыс. Кенетийин бистеҥ ыраак јок јерде табыш угулды. Јазап көрзөбис, кийик аҥдар согужып турган болтыр.

Сүрекей јаан айры-тейри мүүстү јоон аҥ казыр айудаҥ коруланып турды. Аҥ ары-бери секирип, чек токунабайт. Је өштүзинеҥ качып база барбайт. Ол өштүзин келишкен тужунда кенетийин јара сүзүп ийерге эптү өй сакып турган ошкош...

Бу эки аҥныҥ согужын јазап көрөргө бис агаш аразы јаар араай тескерлейле, јажынып алдыс. Је каныга берген казыр аҥдар келгенисти сеспеди.

Кенетийин айу аайы-бажы јок огурып ийерде, бис капшай ла мылтыктарысты бек туттыс.

Айу түрген калып, аҥныҥ үстүне чурап барды. Је аҥ белен болгон. Ол кенетийин курч узун мүүзиле айуныҥ ичин јара сайып ийди. Оноҥ ол айуны бийик өрө көдүреле, јерге күч ле чачты. (В. Панюковтыҥ бичигени аайынча.)

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Јас.

Кыш билдирбезинеҥ өдүп, јас ойто једип келди. Кобы-јиктерди төмөн коркурап аккан суучактардыҥ тоозы көптөп турды. Јалаҥдарда кыраларга төккөн өтөктөр бајырайып көрүнет. Каранты јерлер күнниҥ јылу чогына терлеп, буулап јаткылайт. Кузницаныҥ јанында масканыҥ јыҥкылдаганы, тракторлордыҥ

кўркўрегени угулат. Колхозчылар ўрен ашты кыжыла арутап, јаңгы ла божоткондор.

Јер текши эрий берзе, өзөктөр тал-табышка ойгонып, уйкузын таштап ийер. Јасла кожо кеткин куштар Алтайга ойто јанып келер. Олор бойлорыныҥ кожоҥдорында Алтайдыҥ кеен јаражын, чакпынду агын сууларын чўмдеп кожоҥдоор. Јас јылдыҥ эҥ ле иженчилў ле сўўнчилў өйи. (А. Адаровтыҥ бичигени аайынча).

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

В. И. Ленин Горкиде.

Лениннииҥ бастыра јўрўми уур иште өткөн. Ол 1918 јылда уур шыркалаткан да кийининде ийде-кўчин эмеш те кысканбайтан. Врачтар ого узак өйгө эмденип, су-кадыгына ајару салзын деп јакарган. Је Владимир Ильич ижин торт таштабаган. 1922 јылдыҥ јазында Ленин тыҥ оорый берген. Май айда оны Горкиге экелгендер.

Јаӥ сўрекей јакшы болгон. Кўнниҥ изў чогына Горкиде бзўм јажарып чыкты. Владимир Ильич эрте туратан. Ол көк сатиҥ чамчазын, јымжак тапочказын кийип, ару кейле тынарга тышкары чыгатан. Ол парк јаар тўжўп, байбак агаштардыҥ төзинде турган тактага отурып алала, учы-куйузы јок чөйилген јалаҥдарды ајыктайтан. Јоктулар бу јалаҥдарды бийлеген кааныла помещиктерди сўрўп салгандар. Эмди олордыҥ ээзи — јоктулар. (С. Мирердиҥ бичигени аайынча.)

V КЛАСС.

ЛЕКСИКА.

Jарым-Кулак.

Көк өлөң сзүп, jараш чечектер jайылып, күүк үни көндүге берерде, бир күн эмеген-өбөгөн jантык төөзин агаш ыңырчагыла ээртеп, эки эски капты төсгө арта салды. Олор Jарым-Кулак деген уулчагын албаты-jонды керип jүрүп, аш-курсак jууп экел деп jакаргандар.

Jарым-Кулак арык төөниң өркөжиниң бүктелчигиниң алдына кирип алала, айылдар кериди. Туштаган ла айылга төөзин токтодып, кыйгыратан: «Ой, улустар, jаңыс айак арба беригер, jарым курут беригер, jарым куук сарjу беригер!»

Андый кыйгыга улус айылынаң чыгып келгенде, эки эски кап артып койгон төө туратан. Улус бу кандый куулгазын неме болгон деп, коркып-чочып, капшай ла арбазын, курудын, сарjузын төөниң каптарына салып беретен.

Анайып Jарым-Кулак каргандарды азырап, бойы да тойу jүретен болгон.

Ырысту.

...Уйлар мөөрөжөлө, jер сайын баскылай берерде, Ырысту «бып» деп кыйгырды. Уйлар турган ла jерине онголоры jаткылай берди.

Уулчактың комудалду кожоны астап, jыргалы көптөди. Ай канатту куштарла, алтан jүзүн чечектерле ойноп jүрер болды. Уйлар мөөрсбөй дө, кепшенбей де jадар болды. Олор отобой, арыктады.

Бу керекти Ак-каан көрүп ийди: «Jалку кулугур, уйлар да кабырып билбей турың! Сен база кижи бе? Мен сени эмди, кыс кижини чилеп,чеген быштырарым».

Ол күннең ала Ырысту Ак-кааннын алтан аркыт чегенин түни-түшке уйку jоктоң быжар болды. Уулчактың колы тыштанбады. Ак-кааннын абакайы кул келиндерине аракыны астырып, айылдап келген байларды, jайзаңдарды, камдарды сагыш-

тарын чыгара аракыладар болды. Олор туруп болбой, тоголонып јадатандар. Ырысту дезе бир де амыр көрбөйтөн. (Чөрчөктөң.)

Нөкөрлөримнің болужы.

Бис энемле экў јуртаганыс. Ол тюль эдер фабрикада иштеген, мен дезе бежинчи класста ўренгем. Энем ижинде колын шыркалап аларда, оны больницага салып койдылар. Мен айылда јаңыскан артып, нени эдерин билбей турдым. Иш дезе көп, огородтың ажы да јуунадылбаган. Бистиң класстың балдары мениң тўбегимди билип ийдилер. Уроктордың кийининде олор бистиң айылга темир кўректў келдилер. Энгирге јетире бис огородтың ажын јуунаттыс.

Эртезинде больницага барарымда, мени энеме туштаттылар. Огородтың ажын нөкөрлөримле кожо јуунатканымды куучындап береримде, энем сўреен сўўнди. (Чөрчөктөң.)

Советтер.

Улу Октябрьский социалистический революцияга јетире бистиң ороонды помещиктер ле капиталисттер башкарган. Олорды башкарган кижи Россияның баштапкы помещиги ле капитализми — каан болгон. Капиталисттердиң ле помещиктердиң законы ишмекчилерди ле ишкўчиле јаткан крестьяндарды базынчыктап туратан. 1917 јылда, октябрьда, ишмекчилер ле крестьяндар коммунистический партияга баштадып, јаңды бойлорының колына алып алган. Совет јаң төзөлди.

Советтер јерди помещиктердең блаап алала, ишкўчиле јаткан крестьяндарга берди. Капиталисттердең заводторды ла фабрикаларды блаап алды.

Советтер коммунистический партияга баштадып, промышленностьто, социалистический јурт хозяйстводо ло культурада јаан јеңўлерге једип алган.

СӦСТИҢ БЎДЎМИ ЛЕ СӦСТИҢ БЎДЕРИ.

КОЛБОЛУ СӦСТӦР.

1. Телекейдеги ак санаалу бастыра улус амыр-энчў учун тартыжадылар. 2. Тайгада аскан турнаның ачу-корон кыйгызын узаак-узаак јылдарга ундыбай санан јўредим. *(К. Төл.)* 3. Агын суудый калык јылыжат, өрё-төмөн машиналар ёдёт. 4. Амыргының ўни сындардың өзөк-буурына ёдўп, кайдаар да угулып-угулбай сала берди. 5. Мени јилик-бөөрөк экелетен болор деп, бала-барка удура келгиледи. 6. Уйлардың кар јукпас килең

туйгактарыныӊ ачу-корон чыкыражы туку байа токтоп калган. 7. Терең-терең санаалар шӱӱнип, јерди кезе ајыктап, каӊыл-каӊыл мӧштӧр тым тургулайт. 8. Бопуш кара јаӊыскан артып, өскӱс-јабыс өскӧн. Адазы јуу-чакка барып өлгӧн. 9. Тамараныӊ колы-буды ужып, кызара берди.

ҚЫСҚАРТЫЛГАН КОЛБОЛУ СӦСТӦР.

1. КПСС-ка баштаткан советский албаты бешјылдык планды тӧрт јылга бӱдӱрерге бастыра бар кӱчин салып, тӱни-тӱжи эрчимдӱ иштейт. 2. РСФСР-диӊ оок албатыларыныӊ литература ла искусствозыныӊ декадазы Новосибирск городто өткӧн. 3. Бистиӊ класстыӊ јети кижи бу јуукта ВЛКСМ-ниӊ членине кирди. 4. США ла Англияда, темдектезе, јиит ишчилерге, јажы јаан ишчилерге көрӧ, ишјалды эки катапка ас тӧлӧп јат. 5. Горно-Алтайский пединститутта бир канча факультет бар. 6. Лесхозто беш трактор ло он машина, ӱч ат бар. 7. Тургуза ӧйдӧ детсадка јӱс бала бадып турган болзо, эзенде ого бежен бала кожулар. 8. Школдо профсоюзный јуун болды. 8. Сельхозинститутты быјыл беш јӱстең ажыра кижи божодып, ороонныӊ башка-башка јерлерине иштеп барган.

Ульяновтордыӊ билези.

Владимир Ильич Ленин Симбирск деп городто 1870 јылда чыккан. Мында оныӊ јаш тужы өткӧн. Кичинек Володяныӊ энези балдарына сӱрекей кару кижи болгон. Ол немецкий, английский, французский тилдерди јакшы билетен, ого коштой музыканы да сӱрекей ойнойтон. Володяныӊ адазы, Илья Николаевич. көп јылдар туркунына албаты училищелериниӊ директоры болуп иштеген. Ол јокту улустыӊ балдарына билгир берерге јаан амадулу кижи болгон деп айдарга јараар. Ол керегинде Володяныӊ энези Мария Александровна да айдатан.

Ульяновтордыӊ билези јылдыӊ ла јай ӧйинде Кокушкино деп деремнеге келетен. Олордыӊ оок балдары јокту улустыӊ балдарыла сӱрекей јуук најылар болотонын кийининде Володя да эске алынып јӱретен.

АДАЛГЫШТАРДЫӉ БӰДЕРИ.

Табышкактардаӊ.

1. Бирӱзи айдат — кожо баралык, экинчизи айдат — кожо јадалык. 2. Беш ӧбӧгӧн кош јӱктенип отуры. 3. Јӱс уулдыӊ јӱстери тӱӊей. 4. Јаӊыс курлу эки најы турат. 5. Межеликти беш јеерен айлана берди. 6. Ободойды он кижи отургусты. 7. Тӧрт

кулакту, төрт конок курсакту. 9. Эки учы ачык, ортозы от ло суу. 8. Эки карындажы озо jүгүрет, эки агазы кийининең jүгүрет. 9. Тогус кат торко тонду мен тоңуп тургамда, өзөктө jылаңаш эмеген канайда jады не? 10. Муң кой кабырган Мундулай өбөгөн туру. 11. Jүс куш көл карады.

JАРТАЛГЫШ.

1. Теңери катап ла айазып, ару, чыкту салкын карануй салкын карануй jелбер булуттарды сүүнчилү айдап турды. 2. Қырга jөлөнип брааткан күннің кыскылтым чогы көзнөк өткүре чалып, столдың үстүнде турган шили айактарды кызарта будып турды. *(П. Куч.)* 3. Энези отко кургак jарчагадаң салып ийди. Чырышту күрең чырайын от jарыдып ийерде, оның омок санаазы көзинең иле көрүнди. *(А. Ад.)* 4. Қырдаң түшкен jылу jыбар эки нөкөрдің jүзин эрке сыймап ийди. 5. Jаркынду оттың jанында jаңы сүүнчилү jүрүм башталды. 6. Ол кичинек уулчак, өскө планеталарга учуп jедер jалтанбас космонавт болор күүндү. 8. Сен төрөл албатының алдына ат-нерелү керектер бүдүрерге күүнзеп jүредиң.

КАЧЕСТВЕННЫЙ ЛА ОТНОСИТЕЛЬНЫЙ JАРТАЛГЫШТАР.

1. Чап-чаңкыр jайгы теңери алдында эки карындаш амыр-амыр уйуктайт. *(К. Төл.)* 2. Түндеги сооктор келеткен jасты канайда токтодып болбойтон эди, анайда ок болор-болбос эрмектер өмөликтиң өзүмин токтодып болбоды. *(П. Куч.)* 3. Кырдың эдегинең чоркырап аккан кара суучак нени де эрмектенип jатты. *(Л. Кок.)* 4. Экү байрам күнде туштажа бергенине сүүнгилеп турды. 5. Боочыдагы агаш салкынга ары-бери ээлип турды. 6. Түүкей бийик кара таштың ары jанында ак-боро адына Айтпасты артырып койоло, бойы келип jаткан өштүлерге удура jортты. *(И. Шод.)*

ТАЛДАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

Үлгерденг jарталгыштарды адалгыштарла кожо чыгара бичип алыгар.

Қыш.

Ак jуңдар айланыжып,
Араайын төмөн түшкүлейт.
Айландыра ар-бүткенди
Ак jуурканла бүркегилейт.
Ак торконы кийинген

Ару, јараш кыш келди;
Јараштыра чӱмделген
Алтайыбыс кееркенди.

(А. Саруева.)

ЈАРТАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

I. Јолдоҥ ыраак јок, койу агаштыҥ ортозында, кушкаш бойының өткӱн ӱниле јаҥыландыра эдип турды. Кайда да аркада куран машинаныҥ табыжын угала, багырып, ӱнин агаштарга јаҥыландырып турды.

Јолдыҥ эки јанында койу јараш чечектер чоокырайыжат. Олор ончозы, чалынын кургадарга тургандый, јӱстерин кӱн јаар бурып алган. *(П. Куч.)*

II. 1. Койу мӧштӧрдиҥ ортодо ак туман бырсып турды. 2. Мӧштӧрдиҥ ийнедий бӱрлеринде эртен турагы чалыннын суузы, шил топчылар ошкош, сурлажып турды.

ЈАРТАЛГЫШТАРДЫҤ БӰДЕРИ.

СӦЗЛИК ДИКТАНТ.

Кап-кара бӧс, бийик-бийик туулар, ырысту јӱрӱм, кызыл-кӱреҥ чырайлу кыс, ап-апагаш койонок, атту кижи, тайгадагы мал, јаскы јыргал, јӱрекче айыл, буурзак кижи, јилбӱлӱ ойын, кӧк-боро ат, сары-кызыл чечектер, атту-чуулу ученый, обоодогы өлөҥ, шыранкай уулчак, озочыл колхозчы, кичееҥкей ӱренчик, ак-чоокыр уй, айактагы сӱт, ат-нерелӱ керектер, керсӱ кызычак, уккур уулчак, кӱски салкын, кичинек кӱскӱ, алтын-сары мажактар, советский летчик, коммунистический иштиҥ мергендӱчизи, агаш-ташту Алтайыс, коп-коо јойгондор.

ТВОРЧЕСКИЙ ДИКТАНТ.

Јараш јас.

Кӱн там ла изӱ тийет. Тӱште туралардыҥ јабузынаҥ тамчылар тамат, јалтырууш тоштор кайылат. Јолдор карарып, балкажы чейилип калган. Сууныҥ тожы јукара берген. Јалаҥдарда кар кайылып калды. Школдыҥ јанындагы тӧҥдӧ өлөҥ јажарып келди. Талдыҥ койоногы јарылып, кажайа берди.

Балдар табыштанып школдоҥ јангылайт. Айылдардыҥ јабузында кучыйактар чыйкылдажып отурат.

Ак тумчукту кара таандар учуп келди. Јалаҥдарла, јолдорло јайканыжып баскылап јӱрет. (И. Соколов-Микитовтыҥ бичигени аайынча.)

ШИҢДЕП КӨРӨР ДИКТАНТ.

Јаҥмыр.

Јелишкир боро ат эди-каны изип калган түрген барып јатты. Алан кайра көрөрдө, Кара кырдыҥ боомын эбирип, јаан јаҥмыр келеткен эмтир. Кенетийин үстүндеги кара булутту теҥерини кечире јалкын јалбырай берди. Оноҥ коруланарга турган чылап, Алан ээрдиҥ үстүне бөкөйип ле ийерде, јырс ла этти! Торт ло кийин јанындагы кайа-таш јарыла бергендий бодолды. Боро ат там ла тыҥ маҥтатты. Кара кырдыҥ бери јанындагы агаш өлөҥдий бөкөйип, шуулайт. Аайы-бажы јок мөндүр келеткен болбой деп, Алан чочыды.

Јаҥмырдыҥ бажы табырап једип келди. Ичкери төҥниҥ ары јанындагы чет агашка једерге ыраак. Ак-боро эки кулагын элийселий салып, сыр ла јелишле баратты. Кара кайаныҥ ары јанында көҥдөй таш бар болгон. Алан көҥдөйгө јеткелекте, јаҥмыр уруп ийди. Ол куйга адын јүк ле арайдаҥ кийдирди.

Јалкын јалт этти. Күкүрт база ла күркүрей берди. (Э. Палкин.)

ОРУС ТИЛДЕҤ КИРГЕН ЈАРТАЛГЫШТАР.

1. Бистиҥ колхоздыҥ строительный бригадазы јакшы иштеп јат. 2. Јиит тужымда мен марксистский кружоктыҥ члени болгом. 3. Партия пионерлерди социалистический строительствоныҥ эрчимдү туружаачылары эдип үредет. 4. 1929 јылда большевистский партия бистиҥ ороонывыста социализмди төзөөриниҥ планын јөптөп алган. 5. Советский албаты бешјылдыктыҥ планын јеҥүлү бүдүрди. 6. Калганчы өйлөрдө советский авиация јаан једимге једип алган. 7. Атомный кереп эмдиги өйдөги эҥ артык јүзүн-башка приборлорло јепселген. 8. Космический учуштагы кайкамчылу керектер озогы албатыныҥ чөрчөктөринде айдылган баатырлардыҥ атту-чуулу керектерине түҥей.

ПРЕДУПРЕДИТЕЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Кызычак.

Изү асфальтла өдүги јок, јыланаш сырсак кызычак базып баратты. Ол бамбуктаҥ эткен јаан корзина апараткан. Корзинага јык толтыра куру шилдер салып алтыр. Оныҥ уурына ол эҥчейип алган барып јатты. Онула коштой белбек јүстү, бөкө бүдүмдү јиит баратты. Оныҥ ботинказыныҥ таманы калыҥ, ого кызыган асфальттыҥ изүзи не де эмес. Је кызычак дезе тамандарын изү асфальтка күйдүртип, меҥдеп браадат...

Корзина сүрекей уур да болзо, кызычак лавкага түрген једип келди. Јаңыс ла бийик тепкишке чыгатаны артты. Бала бир будын баштапкы тепкишке тургусты. Ол калганчы бар чыдалын бастыразын јуунадып, тепкиш өрө чыгарга чырмайды. Кенетийин оның јардындагы корзиназы кыйындала берерде, үч болуштоп цементке түжүп, оодылды.

Кызычак ижин бүдүрип салала, чүмеркек јиит уул јаар бурылды. Ол кижи оның ижи учун төлөйтөн болгон. Оодылган шилдердиң оодыктары јаар колын уулап көргүзеле, ол уул кызычакты јескинчилү ийде салып ийерде, кызычак јүре берди. (Аскад Мухтардың бичигени аайынча.)

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Муса Джалиль.

Муса Джалиль — јарлу татар поэт. Ада-Төрөл учун Улу јуу өйинде ол фронтто туружып, кайучылар, партизандар, јалтанбас санитар кыстар ла солдаттардың күч јүрүми керегинде бичиген.

Поэт шыркаладала, фашисттердиң олјозына кирген. Фашисттер олјолоткон улустаң советский черүле тартышкадый отрядтар төзёгөн. Отрядка бойының јөбиле кирер садынчактарды олор татар улус ортодоң табарга санангылаган. Мындый отрядтарда атту-чуулу поэт турушса, керек јакшы болор деп фашисттер иженгилеген. Джалиль јөбин берген. Је ол лагерьлер сайын јүрүп, олјолоткон улусты фашисттерге удура јуу-јепселдү тартыжуга белетеген. Улус тартыжуга көдүрилип чыгар ырысту өйгө јетире төрт лө күн арткан болгон. Је 10 августта 1943 јылда Джалильди арестовать эткендер. Өлүмди сакып, поэт кычыру үлгерлер бичип, олорды олјолоткон улус ортодо таркаткан. Муса Джалильди калју фашисттер өлтүрип салгандар. Је оның јаркынду ады качан да ундылбас. Ого Советский Союзтың Геройы деп бийик ат-нере берилген. (Кашшафтың бичигени аайынча.)

ТООЛОМОЛОР.

1. Кеен чаңкыр Алтайда тогузон эки үйелү, тогус булуңду өргёөлү, Алтын-Тана абакайлу, Айана деп јаңыс кысту, ак-боро атка минген Шулмус-Шуну уулду, кыйылып өлөр тыны јок, кызарып агар каны јок Калдан-каан јуртаптыр. 2. Јетен тайга ажыра, јетен талай кечире, алтан эки баатырлу, јетен эки јайзаңду, јылтыр кара атка минген Јептен-каан јуртаган эмтир. Јердиң үсти јетен кааңды јеңип ончозын чыккан эмтир. 4. Шулмус-Шуну јаш баатыр алтын чакы бажынаң алтан аңның мой-

ынынаң эткен кайыш чылбырды чече тартты, күлер үзеңгини чөйө тееп, ак-борозына минип алды. 5. Одус күдүчи уйларын күдүди, төртөн күдүчи койлорын күдүди, бежен күдүчи јылкыларын күдүди. (Чөрчөктөрдөң.)

Ленин субботникте.

Бир муң тогус јүс јирме јылда, баштапкы майда бистиң ороондо бастыраросийский субботник өткөн. Бу күнде иштегилебеј турган јер ороондо јок болгон. Мен курсанттарла кожо иштеерге кремлевский дворго база чыккам. «Нөкөр Ленин субботникте туружарга келген» — деп, Кремльдиң коменданты нөкөр Петерсон меге айткан. Мен Ильичти көрүп ийдим. Бис темдектелген иш јаар ууландыс. Ишти эки кижиден бүдүрерге керек болгон, анайып мен Владимир Ильичле кожо узун агаштарды тажый бергенис. Ол улам ла агаштың јоон учынаң тударга кичеенип турган. Ол туштa ого бежен, меге дезе јирме сегис јаш болгон.

Тыштанып алган кийининде, биске уур тоормоштор тажыырга келишкен. Олорды туура агаштарга салала, алты кижилеп тажыырга келишкен. Апаратан јерге јетире барганча, бир-эки катап амырап турганыс. Владимир Ильич курсанттарла төрт час иштеген.

Мениң нөкөр Ленинле бу уур иште төрт час иштегеним сагыжымда качан да ундылбай, артып калар. (И. Борисов.)

Айдың көлөткөзинде болгоны.

Ыраак Оренбургский чөлдөрдө күннiң карыгарын ајыктаарга керектү пункт төзөлгөн. Күн каа-јаа ла толо карыгат. Күннiң толо карыгарын кандый бир јерде төрт јүс јылдың туркунына бир ле катап көрөр аргалу. Оның учун научный экспедициялар күннiң карыгарын ајыктаарга сүрекей эртеденг белетенгендер. Ак-Булак деп станциядаң он үч километр ыраак јаткан төңгниң тал-ортозында төрт кыпту тура тудулган. Туранып үч кыбы фотографтарга, бир кыбы инструменттер саларга керектү. Бастыра ишти бир де секунд јылыйтпай бүдүрер керек. Фотографка ижин бүдүрерге јүк ле јирме төрт секунд келижип турган. Ай күнди канайда бүркеп брааткanын ајыктаарга јилбүлү болгон: ол озо баштап күннiң төрт үлүниң бир үлүзин, оноң јарымын, үч үлүниң эки үлүзин, төрт үлүниң үч үлүзин... Эткен снимоктордоң анчадала үчинчи, тогузынчы, онынчы ла он биринчи снимоктор јакшы чыккан.

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Ӱренчиктер билер учурлу.

Балдар, узак сакыган јайгы каникулдар удабас башталар. Пионерский лагерьлерде, экскурсияларда ла туристический походтордо јӱрер туштa слер эмеш те оорып-чучурай берген болзогор, сууга эжинбегер.

Кӱн чалып, салкындабай турган јакшынак кӱнде, кейдич 20—25, сууныҥ 17—19 градус туштa ла сууга эжинерге јараар. Сууга эжинер алдында амырап ал, кӱнге изидинип алала тургуза ла сууга кирерге јарабас. Курсак ичпей јадып, эжинерге база јарабас. Ажанып алган соҥында бир частыҥ бажында ла сууга эжинигер.

Сууда көп лӧ салза, он-он беш минут эжинер керек. Узак эжинзе, кижиниҥ эди-каны соойло, курулып баштаар, онызы јӱрӱмге јеткерлӱ. Јараттаҥ ыраак эжинип барбагар.

СОЛУМАЛАР.

Јаскыда.

Бу кӱндерде тыҥ јааш јааган. Оныҥ кийининде кары чоокырлай кайылып калган төҥдӧрдӧ баштапкы кӧк ӧлӧҥдӧр көрӱнип келди. Мыны көрӱп, кижи канайда сӱӱнбейтен. Керек дезе четтердиҥ де, кайыҥ ла теректердиҥ де бӱрчӱктери тостойыжып келдилер.

Кӱскиде кыралап салган јалаҥдардыҥ кары кайылгалак, је анда-мында карантылай берди.

Быјылгы јастыҥ эрте келгенин баарчыктардыҥ учуп келгени керелейт. Олордыҥ чакыраак ӱндери аралдарда јаҥыланып турат. Меестерде удабас ла марал чечектери јайылар. Кеен јастыҥ келип јатканын таленко деп кожоҥчы куштар белгелеп, сӱӱнчилӱ јаҥарлайт.

Јурукчы.

Бис карган ӱредӱчиниҥ айылына айылдап келдибис. Ого эмди алтан јаш, је андый да болзо, ол бистиҥ школго келип, ӱредӱчилерле куучындажат. Балдарга јураарыныҥ кружогын ӧткӱрет. Борой Иркитович Ада-Төрӧл учун Улу јууда турушкан. Јууныҥ алдындагы јылдарда ол Алтайда ады јарлу Чорос Григорьевич Гуркиннеҥ јурап ӱренген. Кийининде школго иштеген. Ол бойыныҥ јуруктарын кемге де көргӱспейтен. Олорды бойында ла артыргызып, јаҥыс ла јууныҥ кийининде, школдыҥ балдарына көргӱзип баштаган. Борой Иркитович биске Гуркин-

ниң, Левитанныңъ, Шишкинниң, Репинниң ижи, jўрўми ле jуруктары керегинде куучындайт. Ол пенсияга да чыккан ўредўчи болзо, je бастырабысты бойыныңъ jилбўлў ижиле чылазыны jок ўредет.

Jааш алдында.

Кичў изў айдыңъ сыраңай ла талортозы турган...

Кўнге кызып калган кейди тынарга кўч болгон. Эртен турадаң ала теңеридe бир де булут jок, je тўштиң кийининде кўнбадыш jанынаң келип jаткан кўкўрт угулды. Кўкўрт бирде угулбай, бирде угулып, там ла jууктап клеeткен. Jаан кўкўрт болор деп кажы ла ölсң, кажы ла агаш сезип тургандый эбире тымый берди. Ончозы кандый да кубулталар сакып тургандый, кўнбадыш jаар баштанып алган турдылар.

Кенетийин коркушту кўкўрт jерди торгулта соголо, туулардa тунгак jаңыланып калды. Кўкўрттиң кийининде туулар узак кўңўрежип, кажы ла ölöң дезе чочыйла, тырлажып тургандый болды. Кўнбадыш jанынаң чыга конгон кап-кара калың jелбер булуттар айса теңеринин учын, туулардагы агаштардыңъ баштарын тўрген jуда салып, там ла ичкерлеп, кўркўреп, тўрген келгилеп jатты... (Л. Кокышев.)

Керик бака.

I. Бака jиткек састу jерде jемзеп jўреле, ойто jанар jерин таппай калтыр. Састаң ыраак jок чаңкыр köличек бар болгон. Кезик аразында бака ару көлгö дö эжинип jўретени база сагыжына кирди. Тебинип-тебинип, там ла азып браатты.

Кенетийин бакага кара чымалылар jолугып, оны саң-башка көргўлеп, тиштегилеп, чымчып көрдилер. Бака кажы jерде jўргенин, кемниңъ курчууна киргенин билбей чымалылар не керек оны кинчектеп турганына комудады. Чын да, чымалылар бакага ачына бердилер, оны килеп, айылдарына экелип, алама курсакла азырадылар. Аракы ичкен бака шалбаарып турала, канча öй öткönин билбеди, кандый аш jигенин оңдободы, не керегинде куучын болгонын ундып салды. Чымалылардың кўндўзи бакага тың jараган.

II. Эртезинде бака чымалыларды агаш бажына чыгартып, jиткек сазы ла чаңкыр köли кажы jерде jатканын көрзиндер деген. Чымалылар баканың jаткан jерин лаптап көрўп, ого айдып бердилер. Бака бир кезек чымалыларды айылына кычырды, je олор ончобысты кычыр дешкен. Бака jöпсинип jиткек сазы jаар калып-калып, jол баштады. Баканы ээчий канча чымалы барып jатканын ол билбейт. Кайа көрзö, арканың камык

чымалызы ончозы келетти. Олорды кандый курсагыла јеткилдеп кўндўлеерин бака сананып, кölине једип келди. «Слер мында сакыгар, мен аш-курсак белетеерим» — дейле, бака кöл јаар чоп этире калып ийди.

Бака ол ло бойынча катап чыкпады. Чымалылар јети кўнге сакыгандар. Учында јааны айтты: «Баканы керик деп кем билген оны. Ончогор курыгарды кезе тартынып курчаныгар, јанарыстар». Чымалылар чубажып, агаш аразы јаар јандылар.

Айдагы баштапкы алтамдар.

Бу керек јирме июльда бир муң тогус јўс алтан тогус јылда болгон. Американский «Апполон-11» деп кереп Айдың ўстўне тўшкен. Керептиң ичинде Нейл Армстронг ла Эдвин Олдрин деп космонавттар отурган. Бир канча öйдиң бажында Армстронг кабинадаң чыгып, тепкишти төмön араайдаң тўжўп, оң колын тепкиштең албай, сол будыла Айдың кыртыжына араайдан тийдире баскан. Колын тепкиштең албай, коркушту ајарыңкай кичинек алтамды эткени — ол Айдың ўстўнде кижиниң баштапкы алтамы болгон. Јердеги улус Айдың ўстўне баскан кижиниң баштапкы айткан сöзин укандар. «Кижиниң кичинек алтамы — кижиликтиң јаан алтамы» — деп, космонавттың сöзин јердиң улузы јакшы угуп, кижиликтиң једимине тың сўўндилер.

ГЛАГОЛ.

ЈАРТААР ДИКТАНТ.

Павлик Морозов.

Павлик Морозов Уральский областьта, крестьянниннiң билезинде чыккан.

Олордың деремнезинде пионерлердиң отряды төзöлöрдö, Павлик көп балдардаң озо пионерге кирген. Павлик пионерский јакылталарды ак-чек бўдўретен. Балдар оны отрядтың совединиң председателине тудуп алгандар.

Ол јылдарда бистиң ороондо колхозтор төзöлöри элбеген, Павлик јаткан деремненiң јокту крестьяндары бойында колхоз төзööр деп јöптöшкöндöр. Кулактар бойлорының хозяйствозы јоголотонын билип, колхозтың төзöлöрин ўзерге ченешкендер.

Павлик кулактарла кўўн-кайрал јоктоң тартыжып, јоктуларга колхоз төзööрине болушкан.

Кулактар государствого бойының ажын береринең мойнор, общественный ашты уурдап аларга ченешкендер. Павлик колхозтың öштўлерин илезине чыгарган. Ол тужунда кулактар

өчин алып, Павликти өлтүрер деп јөптөшкөндөр. 1932 јылда Павлик Морозовты кулактар өлтүрип салган.

Павлик Морозовты јаңыс ла пионерлер ундыбай турган эмес, бастыра советский албаты да ундыбай јат. (В. Губарев.)

ГЛАГОЛДЫҢ КЕБЕРЛЕРИ.

1. Көп бичик кычырзаң, билгир болорың. *(Кеп сөс.)* 2. Кулагым сүүнзин, Аңчы, канчаны таап јандың сен? *(П. Куч.)* 3. Эдил күүктиң эткени агаш-ташка торгулып, эдискилү кожоңдор эне Алтайга јайылгай. *(В. Кож.)* 4. Јарадыңа келип көргөжин, шилдий сууңның јаражын! *(П. Куч.)* 5. Алын туйгак кайда басса, кийин туйгак ондо базар. *(Кеп сөс.)* 6. Акыр, нәјым, айтканымды тыңдап уксаң. *(Чөрч.)* 7. Балдар, улу башчының көргүскен јолыла чике барыгар. 8. Қобы-јиктиң корбозын койыбыс јийле, тойынзын. *(В. Кож.)*

ЈАРТАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

I. Јылдыстар ла чечектер — јаңыс энениң эрке балдары! Эңгир кирзе, кайран кызыл чечектер јылдыстар болуп, теңериде чагылар. Таң атса, түниле мызылдашкан кайран јылдыстар чечектер болуп, јалаңдарда јайканар. Чоокыр чечектү јеримле бассам, јылдыстарды сананарым. (К. Төлөсөв.)

II. Јалбагынаң јатсаң, күн де орой чыгар. *(Кеп сөс.)* 2. Алтын-Тарга абакайы көрүп отурар болгожын, Маадай-Қара баатыр алтан күнге уйуктаптыр, айылы-јурты ээн калтыр. *(Чөрч.)* 3. Јалкуурбазаң, курсагың тойор. *(Кеп сөс.)*

ГЛАГОЛДОРДЫҢ БҮДЕРИ.

ЈАРТАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

Глаголдор кандый куучын-эрмектиң бөлүктеринең бүткенин јартап беригер.

Айу аңдаганы.

Бир күн эртен тура Созына чыкса, тышкары карлап салтыр. «Айу истеерге јакшы кар болуптыр» — деп сананала, коштой јаткан айылдажын кожо аңдап бararга кычырып алды. Ол сүрекей јилбиркеп јөпсинди. Экү аңдап баргылады. Қырдың күнет келтегейине келеле, айуның изин көрүп ийдилер. Оны истеп брааткажын, айу меестең түжеле, Адаган јаар кечтир. Қылбышту кырлаңның учына једип келедерде, айуның изи шүлү карга бадалып калтыр.

Эки аңчы койу мөштөрдиң ортозыла айуны истеп браатты-лар. Ыраак јокто бир јапаш турды. Јапаштың јанындагы мөш-тиң төзинде неме карарат. Созына бүрлердиң ортозынаң ајык-тап көрүп турза, айу серинин үстүне чыгып алган тобого сайлап, отуры. Јеткер јууктап келгенин күлүк сеспей турды.

Созына мылтыктың мажызын базып ийди. Айу огурып ийе-ле, серидең аңтарылды. Эки аңчы јаан айуны өлтүрип алдылар. (Ч. Чунижековтың бичигени аайынча.)

ГЛАГОЛДОРДЫҢ ЧЫН БИЧИЛЕРИ.

ШИҢДЕП БИЧИИР ДИКТАНТ.

Ильичтиң бала тужы.

Бичик кычырарга Володя энезинең үренип алган. Володя ла сыйныбыс Оля кычырарга сүрекей сүүп туратандар. Бистиң ада-быс балдарга көп бичиктер ле журналдар алдыртып турган.

Владимир Ильичте бала тужында аңылу сүүген бичиктер јок болгон. Ол «Детское чтение» деп журналды кычырарга јил-биркейтен. Кычырып божойло, ол сыйыныла экү ойноорго бара-тан. Володя көп сабазын табышту ла јүгүрип ойнойтон ойын-дарды сүүйтен. Јайгыда олор тышкары јүгүрүжип, садтагы агаштарга чыгатан. Қышкыда айылдың эжигинде кардаң эткен кырдаң колчанагашла эмезе конекло јыңылап туратандар.

Володя сүрекей баштак ла шокчыл да болзо, јарабас кылык эдип ийгенде, тургуза ла јартын айдып беретен. Беш јаш кире болордо, бир катап ол эјезинин линейказын сындырып ийген. Сындырган линейказы керегинде айдарга ол бойы јүгүрип кел-ген. Бу керек канайда болгонын сураарда, ол ончозын куучын-дап берди. «Сениң ончо немени туйказынаң этпей турганың јакшы» — деп, энези айтты. (А. И. Ульяноваңың эске алынганынаң.)

ЈАҚЫЛТАЛУ ДИКТАНТ.

Текстгеги тегин глаголдордоң колболу глаголдор бүдүрип бичигер.

Чымалы ла күүле.

Бир катап чымалының суу ичер күүни келди. Агын сууның јарадына ол түрген маңтап јетти. Агыны түрген јердең суу ичип турган чымалыны толку агызып апаратты.

Јуугындагы агашта күүле отурган. Ол ончозын көрүп, чыма-лыга киледи. Агаштың будагынаң ол бир јалбыракты үзеле,

сууга чачты. Чымалы дезе ол јалбыракка отурала, јаратка чыгып алды.

Бир канча күндер өткөн кийининде, күүле ойто ло ол агашка келди. Куш тудаачы кижи күүлени тударга шүүнин тудуныл, өңөлөп келди. Күүле дезе јеткерди сеспей, будакта амыр отурган.

Бу ла туштa чымалы јуугында болгон. Кушка јеткер болорго турганын ол билип ийди. Куш тудаачы кижиге јорголоп келеле, оны будынаң тың тиштеди. Ол кижи арай ла багырбай, колы-будын чабынды. Күүле оны көрүп ийеле, уча берди. (Чөрчөктөң.)

183

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Листовкаларды таркатканы.

«Јиит гвардияның» членлери кычырулу листовкалар таркадып турды. Ол листовкаларда советский улусты немецтердиң јакарузын бүдүрбезин, олорло күүн-кайрал јоктоң тартышсын деп кычыргылайт. Листовкаларды городской парктың отургуштарына јапшырган. Каранғуй кире берерде, кинотеатрдың эжигине јапшыргылап, каранғуй залдагы улуска таштаган. Эжиктең тыгылыжып кирер туштa эки листовканы полицейскийлердиң карманына сугуп ийгендер.

Август айдың учында инженер Кистриновтоң Олег радиоприемник экелди. Учы-учында бис Москваны угар болдыбыс!

Олег радионың берилтезин угуп, чаазынга бичийле, нөкөрлөрине јетирип турды. Олор дезе оны ондор тоолу эдип көптөдип, городтың ичине таркадып турдылар. Солун табыштарды угарга сакыган улус кажы ла күн Информбюроның јетирүзин кычыргылап турды. Је гестапоның ижи алдындагызынаң көптөди. Немецтер, јолынаң астыккан ийттер чилеп, городтың оромдорыла јүгүришкилеп, арбаныжып, туралардың стенелеринең листовкаларды јыртып турдылар. Олорго листовкаларды јыртарга келишсе де, је улустың јүрегиндеги чындыкты канайып үзер? (Е. Кошевая.)

VI КЛАСС.

ЭРЕҢИС.

КӦРҮП АЛАЛА, БИЧИИР ДИКТАНТ.

1. Јаскыда јуртты эбиреде јер сүреен јарана беретен. Јалаңдар сыраңай ла јаркындалып тургандый јараш өлөңлө бүркеле беретен. (*А. Фад.*) 2. Сүүген Төрөлөргө јаан туза јетиретен ижемјилү улус болыгар! Аткалак түлкүниң терезинең јака көктөргө меңдебе. *(Кеп сөс.)* 3. Мылтыктың табыжын уккан айу тереҥ уйкузынаҥ ойгонып, өрө өҥдөйип келди. 4. Тал түш киреде тайаның төзинде уйуктап јаткан эки карындашты күрс эткен күкүрт кептү табыш ойгозып ийди. *(К. Төл).* 5. Баскан јеримде баар тиштеп койтыр. *(Табышкак.)* 6. Орден тагынган «Мухор-Тархата» колхозтың коммунисттери бойлорының јозокту ижин кайда ла көргүзет. 7. Бүдүрер болуп эрмектежип алган керекти сен өйинде бүдүрбей турзаҥ, нөкөрлөриҥниҥ ортодо тоомјызы јок кижи болорың. 8. Пастухтың койлоры тыттардың төзинде јаан кийис јайып койгондый јаткылады.

ЈАКЫЛТАЛУ ДИКТАНТ.

Эреҥистердиҥ ле олордың колбулу сөстөриниҥ алдыла чийү тартаар.

Јайлуга көчкөни.

Адыјоктың ада-энези ончозыныҥ кийининеҥ көчүп атанган. Адазы ла энези улустың кийининеҥ көчүп баратканына бир де эмеш комудап тургандары көрүнбейт. Олордың меңдеп те турганы билдирбейт. Адыјоктың адазы уйларын ла койлорын айдап алган алдынаҥ браатты. Узун кыштың соогына өзөгинеҥ өткүре соктырып койгон уйлар эмеш ле тың салкын соксо, туура јыгылгадый бараткылады. Је олор өзүп келген көкти түрмүлү тилиле јалмай тартып тургылады.

Эбиреде агаштарда кушкаштар келип јаткан јайды ончолоры бойлорының тилиле уткып, кожоҥдожот. Ол кушкаштардың

ортодо јаңыс ла баарчыктардың ўни комудалду, чочыңкай угулып тургандый билдирет. Олор ачап каргааны көргўлеп ийеле, бойлорының балдарын корыгылап јат. (П. В. Кучияктың бичигенинең.)

СӦЗЛИК ДИКТАНТ.

Ашкалак кўн, јарагадый јер, јарыжатан аттар, эткедий иш, төккӧн сўт, соккон салкын, бышкан аш, келер јыл, јартаар сурак, укkан куучын, кайылгалак тош, атанатан улус, кукуруза јуунадар машина, ады-чуузы јайылган космонавт, каккан казык, озо келген спортсмен, јеңдетпегедий кижи.

ЈАЙЫМ ДИКТАНТ.

Јилбиркек уулчак.

Андриян јаштаң ала јилбиркек уулчак болгон. Ар-бўткенниң кайкалдарын билип аларга адазына, энезине, ўредўчилерине көп суралтар берип, олорго амыр бербей туратан. Оның кезик суралтарын јартаарга да кўч болотон.

Келер ӧйдӧ космонавт болотон уулдың баштапкы ўредўчизи Клавдия Ивановна Семенова оның суралтарын угуп, торт ло кайкай беретен. Ол Андриянның суралтарына каруу берип, балдарга көп кайкамчылу немелер куучындап туратан. Клавдия Ивановнаның сагыжынаң мындый учурал эмдиге чыкпайт.

Бир катап урок башталарда ла, Андриян колын кӧдўрген. Јылдыстар ненің учун јерге тўшкўлебей, анда неге илинип калганын билерге кўўнзегенин ол бойының ўредўчизинең сурады. Клавдия Ивановна јилбиркек уулчактың бажын сыймап, ого айлаткыш керегинде јилбўлў неме јартады.

Јартап тура, ўредўчи мынайда айтты: «Эмди самолёттор, дирижабльдар теңериге бийик кӧдўрилет. Келер ӧйдӧ улус јылдыстар јаар учар. Бу ла слердиң ортогордоң кем-кем учуп барардаң маат јок». (Михаил Юхманың бичигени аайынча.)

Јартаар сӧстӧр: айлаткыш (вселенная), дирижабль.

ЈАЙЫЛГАН ЭРЕҢИСТЕР.

ТАЛДАП АЛАР ДИКТАНТ.

Јылу кўндер.

Јалаңдарда кар кайылып та турза, агаштардың будактарында ла арканың ичинде дезе јум кар јадып јат. Јерге бажы ээлип калган чичкечек агаштар кардаң айрыларын кўнўң ле сакып тургулайт. Учы-учында кыймыктанбай турган агаштарга јаркынду ла аңдар ла куштарга шакпыртту кўндер келди.

Јастың күндери келерде, кар билдирбезинең кайылат. Тымык агаштың аразында чибиниң будактары эмештең кыймыктанып, јайканыжа берди. Чибиниң төзинде уйуктап јаткан койон чочыган бойынча тура јүгүрип, тыңдаланып турат.

Койонго торт ло кайкамчылу. Ол көрүп турганча ла, экинчи, үчинчи будак кыймыктанды, кар кайдаң да шылырап түшти...

Койон содойо отурып алала, кайа көрди. Бажы јерге јетире ээлип калган кайың түзелип, табыштана берди. Коштойындагы чибиниң будагы база јайканды. Койонго оноң тың коркынчылу боло берди. Ончозы торт ло тирү немедий! Агаштың будактары кардың олјозынаң айрыларга ченежет. Бастыра агаштар кыймыктажат!

Куды чыккан койон ары-бери секирип, кирер јерин таппайт. Агаш аразының өскө аңдары база маңташкылайт. Куштар агаштаң агашка учкулап, јастың келгенин уткып тургандый, сүүнчилү кожоңдошкылайт. (М. Пришвиннің бичигени аайынча.)

ШИҢДЕП КӨРӨР ДИКТАНТ.

Кереп «Витязь».

Советский научный кереп «Витязь» бойының кызыл маанызын элбиредип, телекейде көп ороондордо, теңистердиң көп ортолыктарында болгон.

«Витязь» бойының јоруктарында өскө ороондордың ученыйлары, ол тоодо Американың да ученыйлары учына јетире чокумдап болбогон эки јаан учурлу иш бүдүрген: теңистердиң сүрекей терең түбиндеги тындуларды шиңдеп көргөн лө Тымык теңистиң эң ле терең деген јерлерин таап чокумдаган.

Бу ла јуук өйлөргө јетире теңистердиң 7—8 километр тереңинде кандый да тындулар болор арга јок деген шүүлте болгон. Је ол шүүлте јастыра болгонын бистиң советский ученыйлар көргүсти. Олор «Витязьтиң» бортынаң теңистиң 11 километр терең түбинең тындулар тудуп чыгаргандар.

Анайып советский ученыйлар теңистиң сыраңай ла терең деген түбинде де тындулар барын бастыра телекейге јарт ла чокум көргүскен. Анайда ок олор Тымык теңистиң эң ле терең јерин база шиңдеп көргөндөр. (И. Салайманның бичигени аайынча.)

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Чечектер.

Эртен тура. Май айдың айас күни турды. Јазанып алган кызычактар ла уулчактар сүүнчилү, школго колында чечектү јүгү-

рип брааткандар — бүгүн экзамен табыштыратан баштапкы күн болгон.

Карган пенсионер-үредүчи ачык көзнөктиң јанында отурды. Ол деремнениң көк-јажыл өлөңлө өзүп калган јалбак оромын ла сүүнчилү брааткан балдарды кунукчыл көрөт. Эмди эбиреде ончозы чечектеп, кожоңдоп турарда, үредүчи бойыныҥ јаҥыскан болгонын там тыҥыда сезип турды. Ол уур тынып ийеле, көзнөктөҥ туура басты.

Кенетийин көзнөктиҥ ачыла берген табыжы угулды. «Салкын келген болор, көзнөкти јаап салар керек» — деп, ол сананды. Је качан кайра көрүп ийерде, көзнөккө Алтайда өзүп турган кандыктыҥ чечектерин баланыҥ колдоры чебер салып ийди. Чечектерди салган колдор тургуза ла јоголып калды. Эмди май айдыҥ учы, јастыҥ баштапкы чечектери сүреен баалу болгон. Олорды үзерге балдар, байла, кары јетире кайылгалак кырларга баргылап келген болор.

Карган үредүчи чечектер јаар узак көрүп турды. Оныҥ көстөринде јаш суркурап та турза, је санаазы сүүнчилү боло берди. (Н. Чабаевский.)

ЫЛГАНААЧЫ.

ЈАРТАМАЛДУ ДИКТАНТ.

Эртен тура.

Күнчыгышта каа-јаа булуттар кызара бердилер. Койу кулузындар, саргара берген кайыҥдар, бийик аш күннин чогын сакыгылап, кыймык та јок тургулайт. Эбиреде тымык. Кеӥ ару, је соок. Удабай чыгып келген күннин јаркыны одожындагы кырларга табарып ла ийерде, ончозынаҥ озо эртен тураныҥ серүүн салкыны ойгонды. Ол буудайды ойгозып, оныҥ алтын-сары мажактарын сыймап, эмеш ойнойло, ойто ло тымый берди. Улус ишке келетен өйди сезип ийген күртүктер кырадаҥ үүрле тиркирежип өрө учуп чыгала, уйкудан тургалак арка јаар учкулай берди.

Күн көрүнип келди, је алтын-сары јуурканла јамынып алган кобылар, кырлар ла агаштар үргүлегенче. Качан ишке келип јаткан балдардыҥ кожоҥы јаҥырай ла бererде, ончозы ойгоно берди. Јеҥил туманды курчанып алган кырлар кожоҥныҥ јаҥылгазын ыраакта көгөришкен тууларга бир де сөсти төкпөй-чачпай ийип турдылар. (Л. Кокышевтиҥ бичигени аайынча).

ДИКТАНТ-МИНИАТЮР.

Мен өзөккө түжүп келеримде, түн койыла берди.

Партизандар койу четтиң ортозында оду салып алган эмтир. Олордың салган отторы јаңыс јаан от болуп күйүп, чедиргендери өрө учуп, булуттарга једип, өчүп тургандый болды.

Адым аттарды сезип ийеле, киштеп ийди. Оноң атты армакчылап койоло, мен одуга јууктай базып келдим. Партизандар мылтыктарын арчып, ок-тарызын, азык-түлүгин белетеп турдылар.

Олор иштерин божодып койоло, актарга табаруны канайда эдетенин шүүштилер. (С. Токаныҥ бичигени аайынча.)

ЈАЙЫЛГАН ЫЛГАНААЧЫЛАРЛУ ЭРМЕКТЕРДЕ ТОКТОЙ ТҮЖЕТЕН ТЕМДЕКТЕР.

ЈАРТАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

1. Карагыс ботинканы суурала, кём ӧдүкти кийип алды. *(И. Шин.)* 2. Алан јуугында јаткан кара кадарлу тетрадьты алала, ачып көрди. *(Э. Пал.)* 3. Бир күн Бичикей эки бозузын айдап, јолды өрӧ келетти. *(И. Шин.)* 4. Уулчактар агаштаҥ јыдалар јазап алала, јарым частыҥ бажында кыйгы-кышкыла агаш аразыла јүгүрүжип, токтомыр јогынаҥ ойногылай берди. *(А. Руть.)* 5. Каа-јаада өрө бийик кейде карчага айланып турала, оноҥ јоголып калат. *(Л. Кок.)* 6. Карган эмеген чеденге јөлөнип алып, сӧӧкти төмөн чөйилип барган јолдоҥ көзин албай турар болды. *(А. Ад.)* 7. Энези эмди чайдаҥ азала, чадыр айылда өчүп бараткан оттыҥ јанында таҥкылап отурган болбой кайтсын. *(А. Ад.)* 8. Керек-Јок Малтаска эжикти ачып береле, отко кургак чырбагалдаҥ таштап ийди. *(П. Куч.)* Кенетийин коркушту күкүрт јерди торгулта соголо, тууларда тунгак јаҥыланып калды. *(Л. Кок.)*

ЈАЙЫМ ДИКТАНТ.

Сӧс укпас.

Айуныҥ балазы акка чыга конды. Ары-бери көрбӧй, алдын ла көрүп, јүрүп отурды. Оноҥ мешке көрүп ийди. Ол аштаганына мешкени јиирге умзанды. Је мешке коомой болгонын билеле, ачыганына мешкени балбара тажыды. Мешкеден чыккан сары ачу тоозын айучактыҥ тумчугына кирип, чүчкүртет. Оныҥ кийининде ол көзин арчып, араайынаҥ кыҥзыды. Је оны кем угар?

Кенетийин айучакка бака учурады. Айу оны оҥ тамажыла

тажыырда, сол јаны јаар калыды. Ол сол тамажыла тажыырда, бака оң јаны јаар калыды. Чикелеп турала, айучак ичкери калып, баканың үстүне јатты. Оноң баканы алдынаң чыгара тартып алды. Ол бойының баштапкы тапкан јемин јип ийер керек болгон. Је ол тенек ойноп турды. Чалкойто јадып, баканы өрө чачып эмезе бир тамажынаң бир тамажына чачып, ойноп јатты. Ойногон, ойногон, оноң баказын таппай калды. Эбиреде өлөңди јытап көрди, бака табылбады. Айучак отура түжеле, оозын ачып огурарга ла турарда, јыраанын кийининең энези көрүнди.

Ачынчылу кынзып, ол энезине удура аксаңдап басты. Је кенетийин тажыдала тумчугыла түртүлип, јерге барып түшти. «Энези, байла, ајыктанып јүрерине үредип јат» — деп санандым. (Н. Сладков).

ШИҢДЕП КӨРӨР ДИКТАНТ.

Агаш аразында кискечек.

Бир катап мен агаш аразыла мылтыкту барып јаткам. Уй јиилекти, бороңготты көрөлө, јыраа ортозына кирдим. Бороңготты өткүре араайынаң көрүп турзам, агычакта јаан башту, кыскачак куйрукту, тосток көстү кискечек ойноп јүрди. Узун саламды тиштенип алала, ол чалкойто јыгылып, будыла саламды өрө чачат. Оның буды колынаң узун, тамаштары дезе балбак болтыр. Ол бөкөнөктөргө өңгөлөп барала, кенетийин калып, алын тамаштарыла тударга сананган, је иженгени темей болды. Оноң ол сары адаруны көрүп ийеле, ого јууктап, адару отурган чечекти кийин тамажыла тажып, оны ээлте сокты. Оноң ол чыңгырып, тескине берди. Адару оны чагып ийген ошкош. Мен адарунын коронын сыгып, ого болужарга санандым. Мен кискени база ла јазап ајыктап көрөлө, ончозын билип ийдим. Коркыганыма эдим јымырай берди. Качып јүгүргенимди де билбей калдым. Бастыра бар-јок күчимди салып, јаңыс ла көзимди будактардаң чеберлеп, кискечектең качтым.

Кискечек деп көргөним шүлүзинниң балазы болтыр. (Е. Чарушиннің бичигени аайынча).

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Октябрьдың баштапкы күндеринде.

Јуунның кийининде бис автомобильге отурып алала, бистиң айыл јаар бардыс. Владимир Ильич сүреен чылаган болгодый, автомобильде үргүлеп отурды. Бор-кар немелердең ажанып алдыс. Владимир Ильичти бойымның кичинек кыбыма апардым. Ол уйуктай берзе, мен уйуктаарым деп, бойымда санандым.

Мындый өйдө кандый јеткер болбос: эжикти кодоро соголо,

Владимир Ильичти арестовать эдип, өлтүрип те салгылаардаң маат јок. Мен ончо эжиктерди күрчектеп салала, колмылтыгымды октоп алдым.

Владимир Ильич бойыныҥ кыбында электричествоны өчүрип ийди. Оны уйуктай берген туру деп, бойым үргүлей бердим. Үргүлеп браадарымда, Владимир Ильичтиҥ кыбында от јалт этти. Орыннаҥ табыш јогынаҥ туруп алала, мениҥ эжигимди араай когузада ачып көрди. Мени уйуктап јаткан деп бодойло, чернильницаны ачып, кандый да чаазындар јайып алала, иштене берди.

Владимир Ильич бичип божойло, одын өчүрип, орынга јадып уйуктай берерде, јер јарып, күски таҥ једип келген, мен база уйуктай бердим.

Эртезинде ончобыс чай ичерге јуулып алган туштa Владимир Ильич түниле бичиген «Јер керегинде декрет» деп атту-чуулу статьязын кычырып берди. (Бонч-Бруевичтиҥ эске алынганынаҥ).

КУБУЛБАСТАР.

1. Өзöктиҥ ол јанында карарып турган каскак кырдыҥ ары јанынаҥ күн карап ийди. Салкын там ла тыҥып, јелбер кара булуттарды тайга јаар түрген айдап турды. (*Л. Кок.*) 2. Анчамынча болбой туруп, табышту јаҥмыр шуулап келди. 2. Ары-бери öткömдö, мен нököримниҥ айылына јаантайын кирип јүретем. *(Ч. Айт.)* 3. Ашкан күннiҥ таҥдагыныҥ калганчы јаркыны андамында öчöт. 4. Кайда да койу өлöҥдöрдиҥ ортозында түрген суу токунал јогынаҥ шуулайт. 5. Күүктер јарыш эдип эткилеп, андамында кожоҥдожып тургулайт. 6. Эмди ырысту јүрүмниҥ күни Алтай үстине јажына ашпас болуп чыкты.

ЈАРТАМАЛДУ ДИКТАНТ.

1. Кенетийин јылкы чуркуражып, чапчып койгон тоҥ јерле тидиреде маҥташкылап турган. 2. Јелечи ле Айдар белен ээртеп койгон аттарына меҥдей-шиҥдей мингиледи. Јер-башка чачылган јылкыларды олор јүк арайдаҥ ла јаҥыс јерге јуып алдылар. *(Э. Палк.)* 3. Школдыҥ јанындагы садычакта јүзүн-башка үндү кушкаштар омок шулурат. Күски салкын сыргалјындарды сыладып, үстүнеҥ төмöн үрдүрип турды. Ол какшап калган јалбырактарга күчүркеп тургандый, олорды ары-бери серпле согуп турды. *(Л. Кок.)* 4. Эртезинде үч нököр түрген-түкей ажангылап алды. Олор эмди чаналу ээчий-деечий töстöк јаар түрген бардылар. *(С. Сур.)* 5. Күн тал түштеҥ кыйа берген, эмди агаш аразында тынду ла немениҥ üни угулбай барды. 6. Кайда да ыраак јалаҥдарда кыра сүрүп јаткан трактордыҥ табыжы угулат.

КОЛБОЛУ КУБУЛБАСТАР.

КӨРҮП АЛАЛА, БИЧИИР ДИКТАНТ.

Куулар.

I. Куулар бистиҥ көлдө јаҥыс ла күскиде ле кышкыда болотон. Јаскыда олор бого каа-јаа ла келетен.

Эҥирде көлдиҥ үстүнде бир үүр ап-апагаш куулар јүрген. Олор кезикте өрө көдүрилип, оноҥ канаттарын эки башка јаја чачып, саҥ төмөн шуҥугылайт. База бир көрүп турзаҥ, көлдиҥ үстүне коно түжүп, канаттарыла көбүктү сууны ырада чачылтып турат. Оноҥ ойто ло саҥ өрө кайып чыгат. Јерлик куштар база эмеш ойногылап турала, бир тизү болуп чубажып, канаттарыла бир аай талбыгылап, ыраак кайалардыҥ алдында түнеп аларга учкулай берди. (Ч. Айтматовтыҥ бичигени аайынча).

II. ...Кенетийин бистиҥ үстүсте јаан табыш угулды. Ол ло тарыйын эмеш алдыбыста база такып угулды.

Јаан, јараш куштар барбак канаттарыла каа-јаа тыҥ талбып, ээчий-деечий учуп бараткандар. Олор баштарын ла буттарын чөйип, төштөрин күдрейтип алып, токтоду јоктоҥ учкулайт. Олордыҥ түрген учужынаҥ кей торт ло сыгырып турат. Андый јаан бийиктеги түрген учушты көрөрлө дө коркушту болгон. (И. Тургеневтиҥ бичигени аайынча).

ЈАЙЫМ ДИКТАНТ.

Кандый јакшы најылар!

Бүгүн балдар чур-чуманак школго брааткылады. Олордыҥ кажызы ла сумкалу. Сумкалардыҥ топчылары күнге јалтырагылайт. Олордыҥ эҥ кичинеги Байзыҥ. Ол бүгүн бойын јаан кижидий бодонот, не дезе, ол школго үренерге барып јат! Чөйөчөйө табылу алтайын дейле, Байзыҥ балдардаҥ артып калат. Оноҥ олорго једижерге ойто ло јүгүрет. Јаан кара сумканыҥ түби јерге эмеш ле тийбейтен болзо!

Је кенетийин Байзыҥ бүдүрилеле, бийик күрдеҥ сумказын ычкынып ийди. Ол суу јаар јалбаҥдап түже берген сумказын ээчий көрүп, ыйлай берди. Балдар јүгүрүжип келгиледи. Је кара сумка чакпынду сууга көмүле бертир. Канайдар? Балдар кунукчылду тургулады. Не болор? Најызына болужар керек. Байзыҥ там тыҥыда ыйлады.

Школго сумка, тетрадь, карандаш јок канайып баратан? Балдар Байзыҥнаҥ озо буквалырла таныжып алар. Байзыҥды шалыр дежер. Школго албас болды ба? Је нөкөрлөри сумкаларын ачкылайт. Кемизи де бир тетрадь чыгарды, база бирүзи ка-

рандаш, кем де резинка берет. Эмди сумканы кайдаң алатан? Балдар тўймежип, шўўшкилейт. Оноң Байзың балдарла кожо школ јаар сумка јогынаң ла басты.

Је андый да болзо, эртезинде Байзың школго ойто ло јаан кара сумкалу келип јатты. Нөкөрине болушкан кандый јакшы најылар! (А. Ередеев).

ШИҢДЕП КӦРӦР ДИКТАНТ.

Маруся.

Шпион касты кечип чыкты. Эбиреде көрзө, кижи јок болтыр. Ол красноармеецтиң кийимин тўрген кийип алала, јолго чыкты.

Агаштың аразында бир кызычак чечектеп јўрди. Кызычак солун кижиге јууктай базып келди. Бир тудам эдип ўзўп алган чечектериниң саптарын тўңдештире кезип аларга оноң бычак сурады. Таныш эмес кижи кызычактың ады-јолын сурап, Советский јерде улус канайда јатканын билерге сонуркап турды.

Маруся ого бойыныҥ адазы лейтенант Егоров керегинде куучындап берди, је бу военный кийимдў кижи оныҥ адазын билбей турганы Марусяга чала кайкамчылу болды. Ол чечектерин тўзеде јазап алды. Шпион бычагын карманына сугала, бир де сөс айтпай, оноҥ ары сала берди. Заставага барала, Маруся кайкамчылу красноармеецке јолукканын куучындап берди. Ол туштa командир дежурныйды кычырала, бу кижиниҥ кийининче аҥылу отряд ийзин деп јакару берди.

Мылтык-јепселдў атту черўчилер тўрген-тўкей шыйдына бердилер. Маруся дезе бийик јаратка чыгып барала, бойыныҥ чечегин гранныҥ јанында болгон адышта өлтўрткен адазыныҥ сөөгининҥ ўстўне чебер салып койды. (А. Гайдар).

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Баштапкы тушташ.

Владимир Ильич Ленинле мен 1893 јылда марксистский кружоктыҥ јуунында танышкам.

Бистиҥ кружокто улус тыҥ да көп эмес болгон. Бир катап кем де Петербургка Владимир Ульянов келген деп айткан. Оныҥ агазын Александр Ульяновты алдында каан өлтўрген деп, бис билетен болгоныс, је оныҥ кичў карындажын качан да көрбөгөнис. Владимир Ульяновты көрөргө лө угарга бистиҥ кружок оны өнөтийин кычырган. Кружокко јирме ўч кире јашту, јиит кижи келген. Је качан ол бисле куучындажып, бир канча сурактар берерде, бис оныҥ санаалузын ла билгирин сўрекей тыҥ кайкадыбыс. Бир эмеш өй өткөн соҥында, ол бисти тўрген бактырып алган.

Бу кижи аңылу ийде-кӱчтӱ, ары-бери јайылбас, чип-чике баратан чындык революционер болгонын бис сӧс јогынаң билдибис. Ол ӧнӧтийин тартыжуга јайалган аайлу кижи болгодый.

Ол ло эҥирде Владимир Ильич бис чек оҥдоп болбой турган ончо сурактарды јеҥил јартап берди. Бойыныҥ јаҥы ижин кӧдӱриҥилӱ кычырды.

Ол эҥирдеҥ ала Владимир Ильич бистиҥ кружоктыҥ башкараачызы болды. (Г. М. Кржижановскийдиҥ эске алынганынаҥ).

УЛАНТЫЛАР.

1. Бир катап сууныҥ јанында јаш кураандар ээчиткен бир ӱӱр кой јӱргенин кӧрдим. Бу ӧйдӧҥ ала мен бу сууныҥ јарадына улай ла келер болдым. *(Ч. Айт.)* 2. Куу сойоктыҥ бажынаҥ кӱниҥ кызара чалыган чогы там ла јабызап, арканыҥ талортозына јетире тӱжӱп келди. *(Л. Кок.)* 3. Качан карган турна сӱӱнчилӱ кыйгырып ла ийерде, ӱӱр турналар кыш тӱшпес тӱштӱк ороондор јаар кӧндӱге бердилер. Караҥуй кӧзнӧк ӧткӱре табышту учкулап бараткан јерлик кастардыҥ ӱни угулат. *(Л. Кок.)* 4. Кӱнчыгышта борорып турган кырлардыҥ ӱстӱне та кем де эҥир чолмонды кӱйдӱрип ийгендий болды. *(А. Ад.)* 5. Чадыр айылдыҥ ичинде тӧрт пӧ, беш пе кижи чайлагылап отурган.

ЈАҚЫЛТАЛУ ДИКТАНТ.

Улантылар кандый кубулткышта турган сӧстӧрлӧ кожо айдылганын кӧргӱзигер.

Јаҥмыр.

Кичӱ изӱ айдыҥ сыраҥай ла талортозы турган...

Кӱнге кызып калган кейди тынарга кӱч болгон. Эртен турадаҥ ала теҥериде бир де булут јок, је тӱштиҥ кийининде кӱнбадыш јанынаҥ келип јаткан кӱкӱрт угулды. Кӱкӱрт бирде угулбай, бирде угулып, там ла јууктап келеткен. Јаан кӱкӱрт болорын кажы ла ӧлӧҥ, кажы ла агаш сезип, эбире тымый бергендий. Ончозы кандый да кубулталар сакып тургандый, кӱнбадыш јаар баштанып алган турдылар. Коркушту кӱкӱрт јерди торгулта сокконынаҥ улам туулар узак кӱҥӱреже берди. Кӱнбадыш јанынаҥ чыга конгон кап-кара калыҥ јелбер булуттар боочыдаҥ ажып келдилер. Оныҥ ла кийининде јаан јааш уруп ийди. (Л. Кокышев.)

ДИКТАНТ-МИНИАТЮР.

Кӧзнӧктӧги сад.

Кӧзнӧктиң јанында кар кайылганча. Туранып јабузында чӧйбӧк тоштор јалтырайт. Олор бир эмештең кайылып, тамчылар болуп јер јаар түшкүлейт.

Балдар садка бардылар. Ондо олор теректиң будактарында тостоктор көрүп ийдилер.

Вера ла Митя јаан бүрчүктерлү беш будак кезип алала, класска экелдилер. Банкага суу уруп, теректиң будактарын суугa салала, банканы кӧзнӧктиң јанына тургузып койдылар. Суузын эки-үч күннің бажында солыыр деп, бойлоры ортодо эрмектежип алгылады.

Бир канча күндер ӧтти, бүрчүктер јайылып, тың јытана берди. Олордың үстүнең кабыктар түже берерде, сағысту кӧк јалбырактар көрүнип келди.

КОЛБООЧЫЛАР.

1. Күн кырга јууктап бараткан учун, ыраактагы суулар кыскылтым ӧңдү јалтыражат. 2. Мен үлгерчи эмезим, је кезикте школдың стенгазедине меним үлгерлеримди кепке баскылап туратан учуралдар болгон. *(Ч. Айт.)* 3. Карабаш эртен ыраак школго үренип барар, оның учун ол уйуктап болбой јатты. Ол јүрүминде бойының јеринең ыраак качан да барбаган. Таныш эмес јерде јүрүм кандый болотонын бойы да, энези де билбес болгон. *(Л. Кок.)* 4. Јараштыра кийинип алган јиит уулдар ла кыстар јергелей туруп, текши кожоғын баштап ийди. 5. Озочыл малчы бешјылдыктың планын ӧйинең озо бүдүрер мӧрӧйгӧ тужыланып, јеңүниң ле тартыштың јеңил эмес јолыла ичкери барып јат.

ЈАЙЫМ ДИКТАНТ.

Темей коркыйтаны канайып ӧдүп калат.

Мен он эки јашту болгом. Бис јайгыда деремнеде јатканыс. Бистиң айылдың ары јанында койу карагайларла,чибилерле туй ӧзүп калган јуука бар болгон. Ол јууканы эбиреде төңдӧр. Ол төңдӧрдӧ јебрен ӧйдӧ ӧлгӧн јуучылдардың сӧӧгин јууган болгодый.

Меним бараткан јериме јетире јӱк ле бүдүн јарым эмезе эки бериште болгон, оның да талортозы ак јалаң јер. Бистиң айылдың кӧзнӧктӧринең от јалтырап турганча, мен јалтанбаска кожоңдоп, амыр бараткам. Је агаш ортозына киреримде, мен база сүреен коркый бердим. Мен та неден коркып тургам, бойым

да билбейдим, је јўрегим тыҥ согулып турды. Будактар кийимиме кадала бергенде, буттарымды арайдаҥ ла кödўрип бараттым. Коркыганыма эмди ле бурылала, јана јўгўргедий болдым. Андый да болзо, мен бойымды бек тудунып, коркыбайын деп албаданып, аттыҥ бажына једеле, оны агашка илип алып, айылыма јўгўрдим.

Экинчи, ўчинчи тўнде мен ол төҥдöр јаар бир де шылтак јогынаҥ барып јўргем. Мениҥ јўрегим тыҥ согулбай барган. Кийимим будакка да, јыраага да илинип турза, бир де эмеш коркыбас болгом. Кижиниҥ темей коркыйтаны анайып öдўп калат. (А. Герцен.)

ЈАРТАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

Карганак.

Балдар школго барар тушта туразыныҥ эжигинде бир карган öбöгöн көстöрин шуурып алган, нени де сананып отурат. Озогы јўрўмин эске алынып отуратан болбой кайтсын. Карганактыҥ алакандары шаршак. Оныҥ учун тайагы алаканга, шил ошкош, килейип калтыр.

Карган öбöгöн јиит тужында көп иштеген. Эмди ол карый берген, оныҥ јўзин ума јок чырыштар кезип салган. Öбöгöнгö Төрöли улай ла болужып, оны кичееп јат. Бу карган öбöгöн јаркынду, јылу кўндерди ле јаҥы öйдиҥ табыжын сўўйт.

Школго келеткен балдардыҥ кўзўҥидий шыҥырашкан ўни ого неденҥ де баалу. Балдар öдўп јадала, öбöгöннöҥ јакшы сураганда, ол сўреен сўўнет. Оныҥ сын-арказы серий берет, ниниҥ учун дезе, карганак јаш ўйениҥ ырысту ўнин уккан. Оныҥ учун ол эрте ойгонып, балдар школго келерин кўнўҥ сайын сакыйт. (А. Ередеев.)

ШИҤДЕП КÖРÖР ДИКТАНТ.

Ўч аҥчы.

Бир школдо ўч нököр уулчак болгон. Кышкы каникул једип келерде, школдоҥ јанып браадып, Адучы нököрлöрин кожо аҥдаарга кычырды. Адучы аҥчы болгонын Экей ле Темдек билер. Ол кыштайын ла койондорго тузак салган. Керек дезе адазыныҥ мылтыгын да јўктенип алып, кырга чыгатан. Је мылтыкла нени-нени атканы керегинде бу öйгö јетире табыш угулбаган.

Адучы бир эмеш турала, айтты: «Бу ла тöстöктö эликтер толтыра дежет. Мылтык бар да, барып бирўзин адып албай. Уулчактар ого кўйўнип, айдар сöстöрин таппай турдылар, ниниҥ учун дезе, Темдек ле Экей аҥчы эмес болгон. Адучыга нököрлö-

ри ачу боло берди. Кандый да болзо, олор баштапкы класстаң ала најылажып келген. Ўредў јанынаң Экей ончозынаң артык, уроктор бўдўрерге Адучыга јаантайын болужатан. Темдек оның адаанын алатан. Оның учун бир кезек сананала, Адучы унчукты: «Је, кунукпагар, уулдар. Бис најылар болгон учун мен слерди эртен кожо алып јадым. Слер эликтер агыртарыгар, мен дезе тозуулда отурарым. Аткан эликти ўчў ўлежип аларыс». (С. Суразаков.)

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Поход.

Красноармеец тўнде бичик экелди. Адазы уйуктап јаткан Алькaны окшойло, јууга јўре берди. Алька эртен тура оны ойгоспогон деп ачынды. Оноң ол походко бараргa кўўнзегенин энезине куучындады. Сакыбаган јанынаң энези ого јöбин берди.

Алька јолго атанардаң озо ийде-кўчтў болорго, чöрчöктöбöй, тарелкеге толтыра каша јийле, сўт ичип алды. Оның кийининде ол энезиле экў јорукка керектў азык-тўлўк белетедилер. Энези ого штан көктöди, ол дезе полго отурып алала, агаштаң кылыш этти. Иштеп турган öйдö олор походный марш ўренгилеп турган, нениң учун дезе, «Агаштың ортозында чибичек öскöн» деген кожоңло ыраак барып болбозың. Мындый кожоң јуу-согушка јарабас.

Алькага туку качан походко јўре берер керек болгон. Је бу öйдö корон соокту кыш једип келген учун, ого јылу кўндер сакыртa келишкен. Јаскы кўн бирде јаап, бирде јаңмырлап турала, јылый берди. Походко бараргa тергенер керек, је кўзўңи шыгыраганы угулды. Алька көзнöктöң көрзö, адазы походтоң јанып келген. Оның јўзи ле эриндери тотко карара кўйўп, јарылып калтыр, је көстöри сўўнчилў көрўп турды. (А. Гайдар.)

БÖЛЎГЕШТЕР.

1. Көп куучын јогынаң Альберт мылтыгын алып, изў чай да ичпей, чадырдаң чыкты. *(Б. Ук.)* 2. Кадын аңданып, кайа-ташка согулып, тўни-тўжи шуулап ла јадат. 3. Баштапкы ла катап аңдап брааткан улуста кандый уйку болзын! *(С. Сур.)* 4. Айас кўндерде Карабаш ла Койло тураның üстүнде конгылаганда, кажы ла јарык јылдыс керегинде куучындажып туратан. *(Л. Кок.)* 5. Мен уйкудаң туруп келеримде, энем качан ок уйларын саап койтыр. 6. Је öй араай да öдўп турган болзо, кўски кўн мöңкў таш сойоктордың ары јанына јажынар боло берди. Куу туманды бурладып, автомобиль келер болор бо деп, Кичемкей иженди. *(П. Куч.)* 7. Тийиңешке курсак бередисте, чек јибеди.

8. Јер-телекейде эң ле терең көл — Байкал. 9. Энергери салкын там тыңыды. Корголјын ошкош, уур булуттар кайдаар да јылбай, јаңгыс јерде токтоп калгандый болды. 10. Чындык, ак санаалу кажы ла кижи — ол коммунизмниң строители, бистиң келер өйистиң төзөөчизи. 11. Слердиң јерде кандый агаштар өзүп турганын, анда кандый аңдар ла куштар барын, сууларында ла көлдөринде кандый балыктар барын билеригер бе?

ЈАРТААР ДИКТАНТ.

Көлдиң јаказында.

Экскурсияга јүрген пионерлер көлдиң јаказына келерде, түн кире берген болгон. Түжүне ле баскан балдар чала-была ажанып алала, байкандарына кирип, капшай уйуктай бергендер. Уредүчи Сергей Иванович те көзи јумулганын билбей калды.

Эртен тура ончозынаң озо кара быјыраш чачту Ырыс деп уулчак ойгонды. Байканның ичине томонок учуп кирбеген болзо, ол до узак уйуктаар эди. Је качашкан томонок! Бу неге де турбас неме кижиниң уйкузын үскени кандый карааңду! Айла ачынбаска да болбос! Он кирези кижиниң јүзин өдөлө, Ырыстың тумчугына келип отурган. Ол неге јараар неме? Өскө тумчук табылбаган ба? Ырыс экскурсияга барар алдында энезиле кожо кырда үүринең астыккан койды бедреп, түн ортозына јетире јүрүп калган. Топчынов дезе нени де этпей, он часка јетире уйуктаган. Айла оның тумчугы да ончозынаң јаан. Томонок оны нениң учун тиштебеди не? Ырыс томоноктың кылыгын јаратпай, тиштедип алган јерин тырмап отурды. Уйкузы келбей бараңда, байканнаң чыга конды.

Эбиреде турган кырлардың эдегинде боро туман јайылып, јаан көл карарып јатты. Кайда да ырааkта турналардың табыжы угулып турды. Саста өскөн кыйгактың ортозынаң эки аңыр көдүрилип, көлдиң ортозы јаар уча берди. (И. Кочеев.)

ЈАРТАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

1. Нөкөрлөр, кемде сурак бар, сурагар. 2. Эжиктең кем де карап көрөлө, сала берди. 3. Учы-куйузы јок јалаңдарда тракторлордың үни түни-түжиле күркүрейт. 4. Быјыл јас орой келген, керек дезе јалаңдар да эмдиге јетире карлу. 5. Сен Јымжайдаң бир де коркыба. Јымжай сени кыстагадый болзо, бис сениң адаанынды алып, ончобыс туруп чыгарыс. *(П. Куч.)* 6. Салкын бирде тыгып келет, бирде тымый берет. 7. Канча күн улайга болгон шуурганнаң тенгери де бороро берди ошкош. 8. Тенгериде эки карчага теерип, учуп јүрү. 9. Эртен база ла јыгылап кожо баралык па? 10. Эртен тура Сары-Кобыдаң јойу базала, эгирде Ур-

сул ичине једип келдим. 11. Мен сеге нени эткем, менде не јаман бар? Байларга јалчы болуп, јарым курсакты мен де ичкем, сен де ичкең. *(П. Куч.)*

Сережаны пионерге алганы.

Сережа уйуктап болбой јатты. Баштапкы пөтүк эдип ийёрде ле, ол ойгонды. Оның уйуктап болбогоны да јолду. Бүгүн оны пионерге алар.

Сережа таң адарын јүк арайдаң ла сакып алды. Ажанып та албай, јаңы кийимин кийип алала, агазын да сакыбай, школ јаар јүгүрди. Балдар школго бүгүн ончозы эрте јуулган эмтир. Ончолоры јүрексип тургулайт.

Пионерге алатандарын јергелей тургузып ийдилер. Кенетийин барабанның ла горнның кычырулу ла өткүн үни јаңылана берди. Эжик ачыларда, мааны тудунган пионер, горнист ле барабанщик киргиледи. Олор эбире базала, балдардың алдына тура түшкүледи. Ойто ло барабандар түңкүлдежип, горн ойноды. Сережа балдарла кожо колын көдүрип, салют берди.

Турада бир кезекке сүрекей тым боло берди. Мында јаңыс ла балдардың чертенгени үгулат. Сережа чертеништи сүреен өткүн ле көдүрингилү айтты. Оның көстөри ырысту отло күйүп турган. Бу ла өйдө јаан класстың пионерлери јүгүрүжип келеле, олордың мойынына галстуктар бууладылар.

БӦЛҮГЕШТЕРДИҢ ЧЫН БИЧИЛЕРИ.

ЈАЙЫМ ДИКТАНТ.

Очка.

Рая деп кызычак улай ла очкалу јүретен. Үренчиктер оның очказын јаратпай турдылар.

Рая унчукпас та, балдарга да јууктабас болгон. Баштак Боря јобош кызычакты кажы ла учуралда ачындырып туратан.

Бир катап Боря балыктап брааткан. Көрзө, јолдо Рая очказының бир шилин оодып алтыр. Ол кызычактың јанына билдирбезинең јууктап келеле, очканың бүдүн шилине өнөтийин ле базып ийди. Кызычак коркыган бойынча Боря јаар көрүп, эриндери тыркырап, нени де айдарга турала, айтпады. Боря оноң ары јүре берди.

Ойто јанып браадала, Боря кызычакты база ла көрүп ийди. Ол туранын сенегинде колында бичик тудунып алган отурды. Кызычак бичикти сыраңай ла тумчугының алдына экелип, кычырат. Боря мыны көрөлө, эпјоксынды.

Эртезинде үредүчи Раяны доского чыгарарда, ол урогын белетеп албаган болгон. Боря дезе кызарып, көзин төмөн көрди. Ол

очканы канайда јара басканы керегинде Рая эмди ле айдып берерин ле ӱредӱчи бу керектиҥ јартын сураарын сакып отурган. Је Рая нени де айтпады. Кенетийин Боря ӧрӧ кӧдӱрилип, јӱзи тыҥ кызарып, не болгонын ончозын куучындап берди.

Эртезинде Раяныҥ айылына билдирбезинеҥ јууктап келеле, ачык кӧзнӧктиҥ алдына очканы араай салып койды. (Н. Чабаевскийдиҥ бичигени аайынча.)

ТАЛДАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

Бӧлӱгештерлӱ эрмектерди чыгара бичип алаар.

71 номерлӱ поездтиҥ кочегары.

Тӱнде Петроградтыҥ ары јанындагы Удельная деп станцияда 71 номерлӱ поезд токтойтон учурлу болгон. Паровозты токтодып тургузатан јеринеҥ эмеш ӧткӱре апарала, платформаныҥ сыраҥай ла учына тургуссын деп, поездтиҥ машинизине јакару берилген. Кочегар паровозтоҥ тӱже берген кийининде, оныҥ ордына Владимир Ильич турар деп јӧптӧшкӧндӧр.

Ол туштa Ленинди таныырга сӱрекей де јеҥил эмес болгон, нениҥ учун дезе, ол сагалын кырып, маҥдайын ӧскӧ чачла бӧктӧп алган. Париктиҥ ӱстӱне кара картуз кийип алган.

Качан поезд токтой берерде, караҥуйда кочегар паровозтоҥ тӱжӱре калып ийген. Ленин дезе тепкишти ӧрӧ чыгала, эмеш те јалтанбай, паровозко кирип келди. Машинист келген кижини Ленин деп билип ийди.

Стенеде кадап койгон кадуны таап алала, Владимир Ильичого бойыныҥ пальтозын илип салды. Оноҥ чамчазыныҥ јеҥин тӱрӱп алала, кочегардыҥ ижин иштей берди. Ол одындарды печке јаар чачып, кӱйӱп јаткан турундарды кӱрекле эжип, булгап турды. Машинист улай ла кайра кӧрӱп, Владимир Ильичти кайкап турды. Јаҥы кочегар бир де болуш керексибей, бастыра ишти бойы бӱдӱргедий болтыр.

Анайда границада Белоостров деп станцияга јеткендер. Анда граница. Мынаҥ ары Финляндия башталар. Мында пассажирлердиҥ документтерин кӧргӧн. Поездти бастыразын ла тинтиген.

Машинист паровозтоҥ тӱже јӱгӱреле, поездтиҥ јанына јӱгӱрип келеле, вагондордоҥ паровозты айрып ийген. Оноҥ паровозты суу уруп аларга водокачкага апарган. Сууны дезе меҥдебей, табынча ла уруп турган. Станцияда поездти аткарарга ӱчинчи катап шаҥ согуп ийген, паровоз дезе водокачканыҥ јанында турганча ла болгон.

Поездтерди аткарып турган ишчи јӱгӱрип келеле, эмди ле атанар керек деп, бойыныҥ сыгырткыжын машинистке кӧргӱзип

турган. Машинист поездке тўрген једип келеле, паровозты колбоп ийген, Темир јолдың ишчизи сыгырткыжын сыгыртып ийди.

Станцияда бир офицер машинист јаар көрўп турала, нени де сезип ийген ошкош. Кемге де колын јаңып ийерде, паровоз јаар солдаттар јўгўрўшти.

Је паровоз јоругын тўргендедип, сала берди. (А. Кононов.)

Јартаар сөстөр: Удельная деп станция, платформа, кочегар, парик, Белоостров деп станция, Финляндия, пассажир.

Кичемкей.

Ой көп лө ötти. Кичемкей уйуктабаска албаданза да, уйку оны јеңди. Кенетийин ключи колынаң тўжеле, темирге табарып, шыгырай берди. Шофер тап тура јўгўреле, темирдиң сыныгын туткан бойынча айландыра көрди.

Јаан удабай сўўнчизи јогынаң таң јарыды. Тракттың кажы ла јанында бир де машина көрўнбейт. Айландыра азыйдагы ла бойы — бир де неме јок...

Јиит шофер канча ла албаданза, керектў часть јогына машинаның јўрегин ойто ойгозор аргазы јок болды.

Кўн база ла сўўри сойоктордың ары јанына јажынды. Теңери калың булутла бөктөнип ийди.

Сыраңгай тың аштап, јўзўн-базын сагыштар амыр бербей турганынаң улам, бажы да оорый берди. Ол курын бек курчанала, бөрўгин кийеле, басты. Је беш-алты алтам базала, кенетийин оның тонынаң кем де туткандый болды. Ол тура тўшти. Ого кемниң де каарып айткан сөзи угулгандый болды: «Акыр! Сен кайда барып јадың? Сени бу ишке комсомол көстөгөн эмес пе? Сен кандый да уур керектең јана баспазыңа олор бўткен ине...»

Ол кенетийин ойто бурылып, машиназына базып келди. (П. В. Кучияк.)

КЫЙГЫЛУЛАР.

1. Оо, јайла, балам, эмди мен кыстарга кайдаң једижетен эдим. *(П. Куч.)* 2. Көк јарамас, бу кулугур нени куучындайт! 3. Јайла, јокту Арбачы! Кыйынду јерге кирген эмтириң. 4. Эх, агаштар! Неге унчукпайдыгар? *(П. Куч.)* 5. Јуулган улусты көрөлө, ичи чарбак Бултук јайзаң семизине тумчаланып, кыйгырып чыккан: «Э-э, јайзагдарды уткыырдың ордына мында јуулыжып алала, сайрап отураар ба?» *(С. Сур.)*

КӨРЎП БИЧИИР ДИКТАНТ.

1. Кунугып, унчукпай брааткан нөкөрим кенетийин адын токтодып, тура тўшти: «Ой, кырдың эдегинде ийт ўрди, анда ай-

ыл бар ошкош!» *(С. Сур.)* 2. Је бу тужунда кенетийин Байрымныҥ кыйгызы угулды: «Ай, ай! Уйларды кем шакпырадат? Сырга, Эркелей! Бери келигер!» *(И. Коч.)* 3. Малчы ойто ло кубулып келеле, Қараты-Қаанга айтты: «Бата-а, тӧрдӧ отурган кижини кӧрбӧс бу слер кайткан кижи!» *(Чӧрч.)* 4. Ура-а-а! Јеҥӱ бистиҥ болды! 5. У-ух, тышкары коркушту изӱ болтыр. 3. Э-э, тӧрӧл Алтайым, сен кандый ырысту! 6. О, автомобильде не болзын, оныҥ тӱргени салкындый, бӧкӧзи суудый! *(П. Куч.)* 7. Ау-у, ау-у! Слер кайда бардыгар? 6. Јаскыда агаш аразында кандый јакшы! Кӱӱктер ӱнин серитпей, анда-мында эткилеп турат: «Ку-ку! Ку-ку-ку!»

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Тарбаган.

Тарбаган озо баштап сӱрекей јаан адучы кижи болгон. Кӧргӧн лӧ немени јаспай адатан.

Бир катап Тарбаганга Тейлеген деп куш туштады. Тейлеген сурады:

— Алтайдыҥ аҥын, кужын кыратан атту-чуулу адучы Тарбаган сен бе?

— Э-э, мен. Сени де ӧлтӱре адып ийерим — деп, Тарбаган ок-саадагын алды.

— Мени ӧлтӱрип болбозыҥ — деп, Тейлеген айтты.

Тейлеген ле Тарбаган коркушту јаан маргаан этти.

Тарбаган учуп чыккан Тейлегенди темир башту кастак огыла адарда, оныҥ огы Тейлегенниҥ куйругыныҥ бажын ӱзе сокты, Тейлеген дезе бойы тирӱ артты. Оныҥ учун Тейлегенниҥ куйругыныҥ бажы кертек болуп артканы ол.

Тарбаган мӧрӧйин алдырала, ачынганына кородоп айтты: «О калак, маргааны сен алдыҥ, эмди мен адучы болбойдым!»

Тарбаган бир эмеш санааркап отурала, айтты: «Ох, ох, эмди мен кӧрӱнген кижиниҥ канјаазында јӱретен, тынду немениҥ курсагы болотон эмтирим!» — дейле, эргегин кезе чаап ийеле, јердиҥ алдына тарбаган болуп кире берди. Оныҥ учун оны эмди туштаган ла тынду неме ӧлтӱрип јийт. (Чӧрчӧк.)

СИНТАКСИС.

ЭРМЕКТИҤ УЧЫНДА ТУРАР ТЕМДЕКТЕР.

СУРАКТУ ЛА ҚЫЙГЫЛУ ЭРМЕКТЕР.

I. 1. Бистиҥ ороонныҥ тӧс городы канча јылда тӧзӧлгӧн? 2. Бойыгардыҥ јуртыгардыҥ историязын билеригер бе? 3. Сен Ай керегинде нени билериҥ? 4. Коммунистический иштиҥ мер-

гендўчизи деген ат-нере кандый улуска берилет? 5. Алтай писательдер ле поэттердиң кандый бичиктерин кычырдыңар?

II. 1. Јайгыда агаш аразында јўрерге кандый јакшы! 2. Бастыра аргаларды малды јеңўлў кыштадарына беригер! 3. Колхозчылардың Бастырасоюзный ўчинчи съездиниң јöптöрин јўрўмде бўдўрели! 4. Албаты ортодо амыр-энчў ле најылык эзендик болзын! 5. Олег Кошевой кандый јалакай, кандый јалтанбас, турумкай нököр болгон!

Эрмекте көп точкалар тургузары.

Сыргалу чечектер.

Јылдыстар бирдең-экиден öчкўлеп турган. Тозуул öй. Мен јоон көңдöй мылтыкту тозуулда отурдым. Таадам боочыдагы таш манакайга барган. Кече энирде анда эликтер багырышкылаган эди...

Мен сергелең отурган болгом. Кўн изип, аркамды јылыткан ошкош, уйуктап калтырым... Ойгонып келзем, байагы койу туман *јок. Јалаңның ўсти* ару чалынга јўзўн öнглö кўмўштелип *јатты.* Кезикте јалаңның ўсти ак борјоңгло јылтыражып, мöлтўрежип тургандый. Эмди ле бу јалаңның ўстўле јылаңаш јўгўрзем, *будым канча кире апагаш* болгой не?

Отурала, мынаар кыймыктанып ийейин дезем, бу ла алдымдагы турган кызыл чечек кўйе берди ошкош. Батаа, мызылдап турар сыргалу чечек эмтир! Кызылында кызыл, көгинде көк, сарызында сары сыргалар. Эне јеримди көрўп, бажымды јайкаарымда, ол сыргалар кожо јайканыжып отургандый билдирди. (К. Төлöсöвтиң бичигени аайынча.)

ЭРМЕКТИҢ ЧЛЕНДЕРИ.

1. Бичик — тилге ўренериниң эң артык болушчызы. 2. Берген сöзиңди бўдўрбегенииңле сең нökєрлöриңди тообой, кўўнин јандырып јадың. 3. Пионер — јакшы нököр, ол кичинек балдарды кичееп, јаан улуска болужып јат. 4. Карчаганың оң јанында Тойу отурды, сол јанында — Чокуш. *(П. Куч.)* 5. Спорт — *кижини* физический јанынаң тазыктырарының бöлўги. 6. Аручек јўрери — су-кадык болорының эң учурлу ээжизи. 7. Бистиң амадубыс — телекейлик јаңы јууның јеткерин јоголторы.

ПРЕДУПРЕДИТЕЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Уйку келбес тўн.

Кўски тўн. Јаңмыр кєзнöккö тийип, шилдең тайкылып, јерге табышту тамчылап турды. Салкын кунукчыл шуулап, кöзнök-

ти токулдадат. Эмдиге уйуктап болбой јаткан јети јашту Кичемкей түниле јанып браатқан турналардың табыжын удаан угуп јадала, көзин јумуп, јуурканла бүркенип алды. Туранын ичинде тым болды. Улус онҷозы терең уйкуда јатты. Уулчак эртен школго баштапкы ла катап баратаны керегинде узак сананып јатты.

Кичемкей јаан школдың эжигин ачып, партаның кийинине отурып алар. Үредүчи доскодо солун буквалярды бичип, балдарга јартап айдып турар. Энезинің садып берген сумказынаң ару тетрадьты ол чыгарып алала, буквалярды ару, јараш эдип бичип отурар.

Бирде бойының школ јаар браатканы көзине чокум көрүнип келет, бирде дезе кара өңдү јараш сумказы көрүнет... Учында ол көзнөкти токулдадып турган салкынның табыжын тынгап јадала, уйуктай берди. (Л. Кокышев.)

ЈӨМӨЛТӨЛӨР.

1. Биске, јаш үйеге, озочыл улустаң тем алар керек. 2. Саламчы өбөгөн Коляштың таайыла, Учуралла, кожо оттың айагында отургылады. 3. Тойбоң-Каан Караты-Каанды јуулаарга амадап, бойының эчки кабырган кулын, Өлөңчини, алдыртат. *(С. Сур.)* 4. Вася, јаан агам, мени үредип аларга јаантайын кичеенип туратан. *(А. Руть.)* 5. Тадылай өбөгөн, «Таң Чолмон» колхозтың эң артык койчызы, јакшы ижи учун краевой депутатка көстөлгөн. 6. Кемзинчек кыстар, Аринаның јаштаң ала кожо ойногон үүрелери, эң артык кожоңчылар болотон. *(Л. Кок.)*

ШИҢДЕП КӨРӨР ДИКТАНТ.

1. Јетен јети талалу, алтан сегис булуңду өргөөниң ичинде Алтын-Туулай эмеген отурды. *(Чөрч.)* 2. Михаил Юхманың «Јылдыстар кычырат» деген повезинде космонавт Николаев Андриянның бала тужындагы јүрүми көргүзилген. 3. «Ленин» деп атомный ледоколды Ленинградта керептер эдетен Адмиралтейский заводтың коллективи эткен. 4. Мария Александровнага, карган үй кижиге, уулыла эмезе кызыла көрүжерге болуп, түрмелердиң эжиктеги кыптарында канча частарга отурарга келижип туратан. *(В. Бонч-Бр.)* 5. «Пионерская правда» деп газеттиң баштапкы номери 1925 јылда 6 мартта чыккан. 6. Колхозчылардың текши јуунында јаңы келген агроном, сад өскүреечи, бийик сортту яблоколорды өскүрери керегинде узак ла јилбүлү куучындады. 7. Меге, карган кижиге, не болзын: јүрүмди де көргөм, јашты да јажагам.

ЭРМЕКТИҢ ЈАЙЫЛГАН ЧЛЕНДЕРИ.

Јартамал диктант.

1. Чоктон јана берген соңында, ўч күннің бажында, Бок-туш некежип келген ойротторло кожо Јапрайдың јуртына атанган. *(С. Сур.)* 2. Эчкилердің керткиндей отоп койгон будактары јылдың ла јаскыда ойто корболоп, өзө беретен. 3. Бир күн јастыкканы муң күнге барар. 4. Ўредўлў јыл башталганынаң бери ўч ай өтти. Канча кирелў ой өткөнин ол билбеди. 5. Ары отур, сенің отурганыңа мен отурайын. *(Табышк.)* 6. Ак тумаңы јайылган Алтын-Көлди мактайдым, аба јыжы кузукту Ак-Тайгазын мактайдым. *(Чөрч.)* 7. Бажына кийип јўргени — кийистең эткен эски бөрўк, јардына кийип јўргени — јаңмырга өтпөс јаргак тон. *(С. Сур.)* 8. Чычкан ого кандый бир болужын јетиреринe Марс бўтпей турган. *(Чөрч.)*

ТВОРЧЕСКИЙ ДИКТАНТ.

Кўжўлдер ле јымыртка.

Эки кўжўл јымыртка таап алды. Оны јиир деп санандылар. Је јуугында каргаа учуп јўри. Олордың таап алган јымыртказын блаап аларга турган болгодый.

Кўжўлдер јымыртканы каргаадаң канайып качырып аларын шўўштилер. Колло апарар керек — тудуп болбос, тоолодор керек — јарыла берер.

Ол тужунда кўжўлдер мындый шўўлтеге келдилер. Бирўзи белине јадала, јымыртканы колы-будыла тудуп алар, экинчизи дезе оның куйругынаң тиштенип алала, оны, чанак чылап, сўўртеп апарар. (Л. Толстой.)

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Буланның табарузы.

Эбире тымык тўн турды. Јолдың эки јанында јыш агашту тайга болгон. Машинаның оды карга бўркелип калган чибилердиң ле јойгондордың бўрлерин јарыдып баратты. Јолды јакшы билер шофер машиназын иженчилў, токуналу маңтадат.

Кенетийин јолдың ичине булан чыга маңтап келди. Ол бир эмеш кыймыктабай турала, оноң бажын бөкөйтип ийеле, машинага удура чурап келди. Буланның удура келерин сакыбаган шофер нени эдерин билбей, алаатый берди. Машинала ўркўнчеек, кортык тынду согужар деп, кем бодогон!

Шофер сигнал береле, машиназын токтодорго капшай ла тормозына баскан. Је тўрген келеткен машинаны канайып тўрген

токтодотон! Машина араайлап ла јӱрерде, булан маңтаганча келеле, радиаторго јырс ла сӱсти! Шофер машиназынаң чыгып келеле, көрөр болзо, машинаның алдында өлүп калган булан јатты. Бу машинаның кийининең база эки машина келеле, токтой берди. Шоферлор ло машинага агаш салатан ишчилер јуулыжып келеле, буланның мындый казыр болгонын кайкажып, куучындажып турдылар... Булан машинала ненің учун согушканын олор билип болбодылар. (В. А. Панюковтың бичигени аайынча.)

УКТАШ ЧЛЕНДҮ ЭРМЕКТЕР.

ЈАРТАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

Декабрь ай... Сӱрекей кыска тӱштердиң, сӱрекей узун тӱндердиң айы. Онула кожо тызырап турар сооктор, карлу јотқондор, тӱндӱк јердиң кайкамчылу јараш таңдактары келет. Күн тийбей јат. Ол горизонттың ары јанынаң көдӱрилип чыкпай турган ошкош.

Јууның алтынчы айы. Тӱндӱк таланың сооктору фашисттердиң атыйланыжын јабызадып ийди. Мурманскның портын, керептерди, аэродромдорды бомбалаарга өштӱниң самолеттору булутту ла салкынду теңгериле ӧдӧргӧ каа-јаада албаданып тургулайт. Бис, талайдың летчиктери, черӱчилерле кожо фашисттерди өткӱрбей турдыс. Кейде болгон јуу-согуштарда олорды тӱжӱре адып турдыс. (Летчиктиң куучынынаң.)

ШИҢДЕП КӦРӦР ДИКТАНТ.

1. Карағуйда јаңыс ла улустардың тизиреде јӱгӱришкени ле мылтыктардың јызырашканы угулып турды. 2. Содойыжып турган айылдар, туралар — ончозы аркадаң тӱшкен јаан кара көлөткӧни јабынып алала, уйуктап калган турдылар. *(Л. Кок.)* 3. Эбире ар-бӱткен: кырлар, агаштар, чечектер, ӧлӧңдӧр, оок быјыраш булуттарлу чаңкыр теңгери изӱ күннің чогына мылырап, амыр ӱргӱлеп турды. *(А. Ад.)* 4. 3 апрельде Финляндский вокзалдың јанында мунгдар тоолу улус: ишмекчилер, солдаттар, матростор бойының башчызын уткыырга јуулгандар. 5. Баатыр кептӱ кажык бала јети оосту јеек јыланды, јети башту Јелбегенди јеңдеп чыкпай канайтты. *(Чӧрч.)* 6. Суйук сары сагалду, јаан талбак кулакту Саламчы ӧбӧгӧн балдарга чӧрчӧк айдарын коркушту сӱӱйтен. 7. Майчык бутту койонның кийининең тӱлкӱ сӱрӱшти, је оны тудуп болбоды.

КЫЧЫРУ СӦСТӦР.

1. Калак, Аргачы, бу јаңы ла мен сени јети јолдың белтирине ӧртӧп салган эмес бедим? Бу сен кайдаң келдиң? *(Чӧрч.)* 2. Тӱлкӱ, сен кырдың кызыл тӱлкӱзи бе айса арканың ачап

тўлкўзи бе? *(Чёрч.)* 3. Э-э калак, Сыгырган! Амыр јаткан јуртыбысты ачап-сыйап Тўлкў тапкан. *(Чёрч.)* 4. Быйанду төө, мени кийин јанығардагы өркөжөргө отургузып алзагар. *(Чёрч.)* 5. Кан ичеечилер, сакыыр, бистиң ырыс бир туштa келер. *(П. Куч.)* 6. Ыйлаба, уулчак, бу јолдоң өрө барзаң, айылығды таап аларың.

КИРИШ СӦСТӦР ЛӦ ЭРМЕКТЕР.

1. Нөкөрлөриң сени тооп, сўўп јат. Анайдарда, сен де олорды тооп јўр. 2. Мишек бу табышты, байла, угуп ийген болгодый. 3. Уулчактың куучыныла болзо, немецтердиң штабы деремненiң бойында. 4. Чалданды коркунчак дежетен, чындап айтса, тың ла коркунчак эмес. 5. Тал тўш киреде мен, Ајыйдың айтканы аайынча, эликтиң будын, јардын алала, јурт јаар атана бердим. 6. Мылтыктың сынган јерин ойто кындакка эптей тудуп, (эмди сынганы чек билдирбес болгон) стенеге јөлөп койдым. *(М. Сол.)* 7. Бу куучындарығды јууйла, айса болзо, бичик эдип чыгарарың.

ЈАРТАМАЛ ДИКТАНТ.

1. Чындап та, ыраактаң кандый да машиналардың билдирер-билдирбес кўўлегени угулып турды. 2. Адыјок аттың тус јок эдин јийле (озодо алтай улус этти тус јок, чайды дезе тусту ичетен), уйуктаган. *(П. Куч.)* 3. Карын, бистиң айтканысты укканы јакшы, оноң öскö ол эмдик атка тептиртип алар эдиң. 4. Бу ўч көзнөктў (бир көзнөгин јарчагала туй кадап салган) јаан эмес, эски тура болгон. *(Л. Кок.)* 5. Ол, байла, спорттың мастери болбой кайтсын. 6. Кырдың бажына чыгып келзем, кайда да ичкери от көрўнди. *(М. Сол.)* Чын, ол мениң эң ле јаан сакылтам, эң ле јаан кўўним.

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

1. Балдар ўредўдең бош öйлөрдö кучкаштарга јаңы уйалар јазап, ағаштардың эмезе туралардың üстүне кадап тургандар. 2. Сен, балам, шыраңкай болуптырың, мениң чөрчöктöримди бастыразын билип алдың. 3. Јанып клеетken уйлардың мööрöшкöни, ийттердиң ўргени көзнөк öткўре јарт угулып турды. 4. Тостың кыбындый, торконың јигиндий ўргўлјиге нәјы бололы. 5. Комсомол, партия кандый ла јакылта берзе, кыйа баспай, бўдўрип јўр. *(П. Куч.)* 6. Спорт јаанды, јашты — ончолорын јилбиркедет. 7. Көрзöң, Адучы, бистиң мыйыбыс ол баарчыкты тударга јат. *(В. Кач.)* 8. Нөкөрлөр, Ада-Төрөл учун Улу јууда комсомол, партияның болушчызы, бойының турумкайын, јалтанбазын көргўскен. 9. Сениң берген кайкалығды мактап кожоң-

доорыс, Ленин! *(П. Куч.)* 10. Қайа көрбөй бар, балам, калапту баатыр бол, уулым. *(Чөрч.)* 11. Таң атту улус једижип келеле, карын, балдарды учкаштырып алган.

ӨТКӨНИН КАТАП КӨРӨРИНЕ ДИКТАНТТАР.

Јайгы энгир.

Јайдың јылу ла тымык энгири турды. Јаңы чапкан өлөңниң ле быжып клееткен аштың јылымзу јыды јытанат. Қайда да кыстардың кожоңдошконы угулат. Бу өлөң ижиниң бригадазы болбой кайтсын: ыраагында элбек өзөк јадыры. Оның бажында, көк-чаңкыр теңериге јапшынып калган немедий, үч ак сүмер тургулайт. Күн текшилей ажа берген, је јаңыс ла бу үч сүмердиң бажында оның кыскылтым чогы артты. Күнбадыштагы кырлардың ары јанынаң оошкы өңдү булуттар көрүнип келди. Шак андый булуттар чыкканда, айас, кааң күндер болор дежетен. Онызы чын неме ошкош. ненинг учун дезе, оошкы эмезе кыскылтым өңдү булуттар чыгар болгонынаң бери бир де катап јааш јаабады. Јайгыда колхозко кааң, айас күндердең артык не керек? Бу калганчы айастарда эрте үрендеген аш та чокырайа быжа берди. (А. Адаров.)

Ак-айас јаар баштапкы учуш.

Қанча чактардың туркунына улус өскө планеталарга учарга күүнзеген. Келер өйдө андый учуштар болорында алаңзу јок. Је баштапкы катап учы-куйузы јок телкемге јалтанбай, кем чыгар? Ончозынаң озо айлаткыш јаар јолды кем ачар? Андый јалтанбас кижи кажы ороондо табылар?

...1961 јыл јаңырды. Советский Союзта кижилү «Восток» деп баштапкы спутник-керепти космический телкемге јеңүлү учуртканы керегинде солун табыш јер-телекейди кайкатты.

Бистиң Социалистический Төрөлисти макка чыгарып, космос јаар элдең озо учуп, атту-чуулу керек эткен кижи Советский Союзтың гражданини летчик-космонавт Юрий Алексеевич Гагарин болуп јат. Советский кижи космоско учканы бистиң ученыйлардың творческий шүүлтезиниң, советский албатының јеңүлү ижиниң једими болуп јат.

Олор андый улу керекти јер үстүнде амыр-энчүге, бастыра албатылардың ырызына эткендер.

ЈАЙЫМ ДИКТАНТ.

Баштапкы канаттар.

Мөрөй башталды. Балдар јеңил самолетторын ээчий-деечий учурткылады.

Андрияннын учуртатан öйи келди. Ол jўрексиреп турган. Ак jалаңга чыгып, энези jаар көрди. Энези кўлўмзиренет.

Андриян самоледының канадын, куйругын база катап эбире шиңдеп көрди. Резинаны толгоп, моделин араай öрö бождып ийди. Ол чын самолеттый тўп-тўс учуп чыкты. Ол там ла бийик öрö көдўрилет. Бийиктеп алала, чике, тўс учушла шуңуп ийди. Ол темдектеп салган jерге jетире анайда ла баратан учурлу.

Ичкери эмеш учала, ол кенетийин саң төмөн тўжўп баштады. Андриянның керек дезе маңдайынаң тер чыгып келди. Ол арай ла кыйгырбаган. Je ол ло тарыйын модель ойто тўс учуп, ичкери болды. Бир канча öйдиң бажында ончозын акалап, ол арканың jаказына келип тўшкен.

Андриян тың сўўнип турган. Канайып сўўнбейтен эди! Авиамоделисттердиң мöрöйинде ол баштапкы jер алган! Бўгўн ого кўн jалакай кўлўмзиренип тургандый билдирди. (М. Юхманың бичигени аайынча.)

ТАЛДАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

Баштапкы столбикке колбоочыларлу эрмектер, экинчи столбикке бöлўгештерлў эрмектер чыгара бичип алыгар.

Колбоочыларлу эрмектер	Бöлўгештерлў эрмектер
I.	I.

Jаскыда.

Кар jердиң ўстин бўркегенче де болзо, кижиниң jўрегине дезе jас суранып jат. Качан бир туштa слерге jаан оорудаң jазылып келерге келишкен болзо, слер андый кижиниң бир де шылтак jокко кўлўмзиренип турган ырысту айалгазын билеригер. Jаскыда ар-бўткен де андый ок болотон ошкош.

Jер соок. Карлу балкаш улустың буттарының алдында мачылдайт. Je эбиреде ончозы кандый jыргалду ла jалакай! Кей сўрекей ару, jарык. Бийик jерге чыгып алзаң, бастыра ар-бўткен учы-куйузына jетире көрўне бергедий. Кўн jаркынду чалыйт. Оның jаркыны ойноп ло кўлўмзиренип, тўўнтилерде кучыйактарла кожо эжинип турат. Агын суу көпчип, бороро берет. Ол ойгонып келген, эртен-соңзун ла тожы тўже берер. Агаштардың бўри эмдиге jетире jок то болзо, je олор тынданып келгендий.

Бу öйдö балдарга чаазын керептер агызарга эмезе öдўктиң чоңчойыла тош jызырада теберге jакшы. Бу jаскы кўндерде кўўлелерге де, баарчыктарга да уйалар тургузарга кандый jакшы!

Jылдың бу ырысту öйинде ончо ло неме сўўнчилў! (А. Чеховтың бичигени аайынча.)

Походко шыйдынганы.

Ӱредӱлӱ јыл божоордо, бис Алтын-Кӧлгӧ экскурсияга бараргa шыйдындыс. Походко бараргa бис кышкы каникулдаң бери белетендис. Географический кружоктың членлери походтың планын тургузарда, Алтай керегинде литератураны ла Алтайдың картазын јазап ӱренди. Маманов Попош ло Эринов Карачы кружокто Алтын-Кӧл керегинде доклад эттилер. Бис кӱнӱң ле кӧп базып ла јӱгӱрип, бойысты тазыктырып турдыс.

Ырысту кӱн једип келди. Кӱн бийик туулардың кийининең чыгып ла келерде, пионерский горн ӧзӧк ичине јаңыланып, балдарды ойгозып ийди. Бис ӧдӱк ле кийимисти тӱрген кийип алып, азыкту јӱктенчиктеристи јӱктенгенче, школдың јанына бардыс. Анда бисти апаратан машина белен турды. Беш минуттың бажында төрӧл колхозыстаң атана бердис.

Походто бис кӧп кайкамчылу немелер: агаштар да, куштар да, балыктар да, јӱзӱн-јӱӱр коңустар да кӧрдис.

Уур иш.

Ёж бойының ийнелериле јалбырактарды канайда тажып турганын кажы ла кижи укkан болор. Ол јерге аңданып, јалбырактарды тегенектериле кадап алала, ичегенине тажып турган керегинде куучындарда јилбилӱ айдылган.

Мен аңдап јӱреле, ёж көргӧм. Ёж сыртында ӱч јалбырак апарып јатты. Ого бу апарып јаткан неме не де эмес. Јалбырактарды ол оноң кӧп апарар эди. Је оның ийнелери сӱрекей койу учун, олорго јалбырактар коомой кадалгылап јат. Оның учун ол ичегенине ӱч ле јалбыракту барат.

Ёжты коркытпаска, мен оның кийининең араайынаң бастым. Јыгылып калган карагайдың алдында оро көрӱнет. Ол ёжтың туразы эмтир. Ёж экелген јалбырактарын тӱжӱреле, ичегенине кийдирер учурлу болгон.

Је јалбырактарды канайып тӱжӱрер? Тамаштарыла тудуп болбос. Тиштеп база тӱжӱрип болбос. Силкинип те тӱжӱрип болбос, ненинг учун дезе, јалбырактар бек јадып јат. Айалга коомой.

Ёж карагайдың тазылына јыжынып, јалбырактарын тӱжӱрерге албаданды. Эки јалбыракты тӱжӱрип алды, бирӱзин тӱжӱрип болбоды. Оноң ол база ла катап барды. (Э. Ш и м.).

ЭСКЕ ӲРЕНГЕНИН БИЧИИР ДИКТАНТ.

Учурлу ӱрер ӱргӱр ийт.

Јалтанбас кайучы Степан Сибиряков јелбер ийттиң керсӱзин ченеп көрӧрӧ оны кожо агаш аразы јаар апарды.

Агаш ортозында көктийек те јок. Бастыра куштар учкулап,

бастыра аңдар јуудаң кача берген. Је ийт кенетийин бир агашта не де бар деп сезип ийди. Маңтап барып, өрө көрди, анда солун кижи отурды. Ийт оны көрөлө, араайын ўрўп ийерде, кижи агашка там јапшына берди. Ийт тыңғ ўрўп ийди. Ол туштa фашист оны сол колыла кезетти. Бу ла туштa ийт јыңкылдада ўре берди.

Снайпер качашкан ийтти сўрўп турала, бистиң ак халатту јуучылыс ого өңөлөп келгенин көрбөй дө калды. Степан бачымдабай шыкайла, маажыны базып ийди. Мылтыктың табыжы јаңылана берди. Өштў оок будактарды сындырып, аңтарыла берди.

Степан Сибиряков фашисттерди анайып кыратан атту-чуулу јуучыл болгон. Аңдайла, јанып келеле, кересў ийттиң атраш тўгин сыймап айдатан: «Ўргўр укту ийт темей ўрбейтен». (Н. Богданов.)

Партизандар.

Блокада туштa Ленинградка сўрекей кўч келишкен. Ленинградтаң тўштўк ле кўнбадыш јаар көп јолдор барган. Ол јолдордо немецкий кайучылар баскылап јўретен, белтир јерлерде часовойлор тургулайтан. Немецтер бу јолдордоң тыңғ коркыйтан, нениң учун дезе, мында партизандар олорго амыр бербейтен.

Партизандар табыш јогынаң өңөлөп келеле, часовойлорды јыга соголо, јолго миналар тургузып, немецтердиң канча машиналарын јоголткон. Партизандар миналарды кўрлерге тургусканда, браатkан поездтер суу јаар аңтарылып, вагондор ўстиўстине чогулыжа беретен.

Курчудагы Ленинградта улус ачанага бастырып, чучурап турганын укkан партизандар деремнеден аш-курсак јууп алгандар. Бу аш-курсакты немецтер турган јерле Ленинградка јетирерге кўч болгон. Је партизандар амадузына једип алгандар.

Бир канча чанакта аш-курсак тарткан улус деремнелерге энгиргери једеле, аттарын, чанактарын јажыргылап, бойлоры эртен тура таңла јўре бергилейтен.

Немецтер олјолоп алган јерле аш-курсак тарткан обозтор улам ла сдўп туратан. Је немецтер олордың јаныла Ленинград јаар анча кире чанактар барып турганын серенбейтендер де. (Н. Тихоновтың бичигени аайынча.)

VII КЛАСС.

БИР ТӨС ЧЛЕНДҮ ТЕГИН ЭРМЕКТЕР.

ЈҮЗҮНИ ЈАРТ ТЕГИН ЭРМЕКТЕР.

1. Кажы ла күн, кажы ла күн памятниктиң јанына келедим. Кырлардаң чыгып келген күнди Ленин көдүрип туру деп көрөдим. 2. Канча ла катап Мавзолейде болгом. Јүрегим типилдеп, гранит тепкишке баскам. Ильич көзин јумала, сананып јаткандый, историяның алтамын тыгдап уккандый. *(А. Ад.)* 3. Пионерский лагерьде сүрекей јакшы тыштанып алдым. 4. Кумдус уул айдып турды: «Эжим болгон Темене-Коо, эригип сен ачуланба. Аңдап јүрүп келгейим. Эртеги барган бајаларыма ээчий барып једижерим. Келер күни јеткен тушта күлер казанды отко ас. Сыгынның эдин кайнадарыс». *(Чөрч.)* 5. Јаңар чадырга киреле, энезине айтты: «Слерди бедреп келдим. Турага барып тыштанаар». *(А. Демч. Н. Кур.)* 6. Бу калганчы јылдарда Сибирьдиң көп райондорында байлык таш көмүрлү јерлер таптылар. *(В. Зах.)*

ЈАРТЫ ЈОК ЈҮЗҮНДҮ ЭРМЕКТЕР.

I. 1. Чечениңле чет кезип болбозың. 2. Канча кире иштезең, анча кире аларың. 3. Јакшыркабай јүрзең, јакшы јолло барарың. 4. Тыгынбасты килебе, тыңдабасты айтпа. 5. Арлык-берлик кижиге иженбе. 6. Тескери айдардаң тескерлен. 7. Болушка иженип, бойың темей отурба. 8. Эне сөзин энделтпе, ада сөзин артырба. (Кеп сөстөр.).

II. От түниле өчпөйтөн болтыр. Будактарды томырып-томырып, айылдың иргеезине толтыра кийдиргилеп алгандар. Кураандарды јылу сүтле умчылап турдылар. (Э. Палкин.).

ЈҮЗҮНИ ЈОК ЭРМЕКТЕР.

I. 1. Је Экейге бүгүн сүүнчилү де, јеңил де болды. *(А. Ад.)*. 2. Эбире тымык ла токуналу. Бийик агаштардың барбак баштарын күннің чогы эркеледип турат. *(Л. Кок.)*. 3. Энгиргери эмеш айаза берди. 2. Јок, оны мында артырарга јарабас. 4. Јаанам

келбес. Огош бош јок. *(Л. Кок.)* 4. Алтын јўстўкти таап алар арга јок. *(Чөрч.)*. 5. Эмештең сообт.

II. 1. Энир-бозом киргелекте, јанар керек. Эртен эрте школго барар керек. 2. Карачкылайт. Деремнеде сўрекей тым. Ийттер де ўрбейт. 3. Јаандарды угар керек, јаштарды айдар керек. (Кеп сөс.). 4. Соок кўнде јалаңда оттоң салып ийгенде, кандый јылу кижиге, кандый јакшы санаага! *(С. Сур.)*.

АДАЛГАНДУ ЭРМЕКТЕР.

1. Тўн. Өчўп бараткан костор каа-јаа тырсылдап јаткылайт. *(П. Куч.)*. 2. Бозом энир. Агаштар бажында јалбырактар талбаңдайт. *(С. Тоюш.)*. 3. 1942 јыл. Окоптор. Учы јок согуштар. 4. Оттор. Јаан кышкы јурт. Јолдың јанында кырутып калган теректер. Јурттың учында карарышкан каранғуй аркалар. Бастыра ар-бўткен кандый тымык! *(Л. Кок.)*.

ЈАКЫЛТАЛУ ДИКТАНТ.

Эрмектердиң бўдўмдерин јартаар.

1. Амыраар кўн. Кыш. Айландыра кыру, кар. Чаналу оок уулдар. *(С. Ман.)*. 2. Орук јол. Машина оңкок-чиңкек јерлерге чарчалат. 3. Јылу тўн. Теңериде јылдыстар имдежет.

ТВОРЧЕСКИЙ ДИКТАНТ.

Јўзўндў эрмектерди јарты јок јўзўндў эрмектерле солыыр.

1. Колхозчылар фермада јаңы тура туттылар.
2. Библиотека јаңы бичиктер садып алды.
3. Государствого колхоз көп тўк табыштырды.

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Аринаның оорыганы.

Оноң ары не болгонын Арина торт билбес болгон. Изў, коркушту изў! Ол ондонып келеле, кирбиктери ёткўре эбире ајыктайт. Өскө кижиниң каранғуй айылы, өскө улус... Кандый да табыш јок көлөткөлөр ого коштой јууктап келеле, араай унчугыжат; «Ондонып келеткен ошкош. Ого изў. Турундарды кайра таштагар». Арина катап ла көзин јумуп ийди. Катап ла каранғуй айылдың ичи, катап ла көскө јарт көрўнбес улустар... Ончозы кандый да коркымчылу. Айылдың ичи айланыжып, очокто от там ла јаанап турды. Ол болушка та кемди де кычырып јат. Је оның сөстөрин бир де укпай тургандар ошкош. Кем де болушка келбейт. (Л. Кокышев.)

ТОЛО ЭМЕС ЭРМЕКТЕР.

I. —Эркей, сен ӱренип барарың ба?
— Та, билбезим. Барзам да, заочныйга барарым. А сен?
— А мен заявлениени бичип койгом.
— Кижиге де айтпайтан турың не?
— А оны незин јарлаар? (А. Адаров.)

II. — Григорий, керектӱ келдиң бе?—деп, председатель сурады.

—Фермада бир ишчи керек деп укkам. Уй саачы болорго суранып келдим.
— Уй саарга билериң бе?
— Билерим.
— Сени кем ӱреткен?
— Уй саачылар. (Ч. Чунижеков.)

КОЛБООЧЫЗЫ ЈОК ТАБЫШКАНДУ КОЛБОЛУ ЭРМЕК.

I. 1. Коммунизмниң јалбышту кӱни бистиң ороонноң өксӧп чыккан јердиң ӱстин текши јылыдып, каранғуйды ол кӱн јарыткан. *(Е. Чап.)*. 2. Мениң јанымча полктор ӧдӧт, јуучылдар барабанды тыңыда согот. Базыдымды маршка келиштирип алдым: слердиң ӧштӱгер — мениң ӧштӱӱм. *(В. Маяк.)* 4. Мен јер-телекейди бастыразына шыдар эбирип келдим: јӱрӱм де јакшы, јӱрерге де јакшы, је јуучыл, јакшынак бистиң биледе оноң до артык. *(В. Маяк.)*. 5. Кожоң до, ӱлгер де — ол бомба ла мааны, кожоңчыныңг ӱни классты кӧдӱрет, бӱгӱн бисле кожо кожоңдобогон кижи биске удурлажат. *(В. Маяк.)*

II. 1. Звонок шыңырап божогон, школдың узун коридорында тым боло берген. 2. Анда јуулган эрлер бирдең кожоңдоп, мында кӧндӱктилер, ончозының кийининде Малчы баштап кожоңдоды. Атту јортуп келгени тӱжӱп алып тыңдады; јойу базып келгени јадып алып тыңдады. *(Чӧрч.)*. 3. Энгир кирди, јаңы чапкан ӧлӧңниң ле быжып клееткен аштың јыды јытана берди. 4. Эзе орынның кырына отурды, озодо бала јӱрӱми санаазына кирди. *(П. Куч.)*. 5. Азыйдагы кичинек колхозыс айдары јок јаанады, азыраган малыс ӧсти, акча-јӧӧжӧбис кӧптӧди. *(А. Ад.)*

III. 1. Малчы-Мерген ачынбас бойы ачынды, ачу-корон кыйгырды, алтылу ат кӱнине айланбас алтан эки толукту ак ӧргӧӧ јарыла берди, Алтай ӱсти торгула берди, ай јаркыны бӧктӧлӧ берди. *(Чӧрч.)*. 2. Кижи качан да, кайда да буурзак, кӱндӱчи болор учурлу.

IV 1. Кыс бала — энезине болуш, уул бала — адазына болуш. 2. Кӧп айдып, чечен болбозың, кӧнӱ јелип, ажу ашпазың. 3. Челдӱ эт тишке кысталар, чечеркек кижи сӧскӧ кысталар. 4. Ат јакшызы сӱрлӱ, кижи јакшызы кӱндӱлӱ, 5. Кең тон јыртылбас, кеп

сöс бузулбас. 6. Көп сöстö чын јок, кеп сöстö тögүн јок. (Кеп сöстöрдöң.).

V. 1. Мундузак туруп, айылынаң чыкты. Теңери айазып калган эмтир. Қыймыраган јылдыстар көрүнет, јылу јыбар јүзине согот. *(Ч. Чун.)*. 2. Очокто от öчүп калган, үйде бир де кижи јок болгон. Јара чаап салган јаңыртыктар, айак салатан агаш шкаф оттың айагында јаттылар. Айылдың ичинде ээн болгон *(Л. Кок.)* 3. Ленинниң музейинде тымык ла серүүн, улустың араай шымыраныжы угулат. Қажы ла неме, тирү керечидий, биске Ильичтиң јүрүмин куучындайт. *(А. Ад.)* 4. Валентина Владимировна Терешкова 1937 јылда Ярославский областьта Масленниково деген деремнеде чыккан. Оның адазы колхозто тракторист болуп иштеген, энези текстильный предприятиениң ишмекчизи болгон.

VI. 1. Январь айдың учында үч неделеге чыгара түни-түжиле кар јаап, шуургандар атыйланып турган *(И. Коч.)*. 2. Бир катап тал түшке јетире јаңмыр јаады, тал түштең кедери күн изү чалып ийди. Мундузактың бажы оорып, чагы чыгып турды. *(Ч. Чун.)*. 3. Эртен тура ийттер үрүжип, уйлар мööрöжип, аттар киштежип, казан-айактар калыражып турды. Адыјок ойгонгон ло бойынча тышкары јүгүрди. *(П. Куч.)*. 4. Буудай јайканып, кой, јылкылар қыймыражып турды. *(А. Сар.)*

КОЛБООЧЫЛУ ТАБЫШКАНДУ КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕР

I. 1. Арина чочыган бойынча токтой түжеле, энезин араай қыйгырып ийди, је ачык эжиктең кем де каруу бербеди. *(Л. Кок.)*. 2. Арина ары-бери ајыктап көрди, је эбире айылдардаң бир де кижиниң üни угулбады. *(Л. Кок.)*. 3. «Эм тургуза школ јок, је эзенде мында школ ачылар»—деп, Кергилов айтты. *(А. Ад.)* 4. Үредүнің учына јетире тоолу айлар арткан, је ишке кайдаар чыгаратанын Одой эмдиге билбей турган *(Л. Кок.)*. 5. Чуйдың јолыла канча машиналар күркүреп öткön, је төңдö турган кичинек турада от ол ло бойынча суркурап турат. *(Л. Кок.)*. 6. Бойы тудамча, је üни талайча (Табышкак.).

II. 1. Уулдары атана берди, эне дезе бу ла үч агаштаң туткан чеденниң јанында туруп калган. *(А. Ад.)*. 2. Ол туштa Василий институттың баштапкы курсында үренип турган, Јинји дезе онынчы класска көчкön эди. *(А. Ад.)* 3. Сыргаш Мундузакты үредер күүни јок, Мундузак дезе бичикке сүрекей күүндү. *(Ч. Чун.)*. 4. Қажы ла өзүмди јакшы билер керек. Яблоня бийиксү, кургак јерде јакшы өзöт, бороңот дезе јабыссу, чыкту јерди сүүйт. 5. Бирүзи баралы дейт, экинчизи дезе јадалы дейт. 6. Бойы турада, кежегези дезе тыштында. (Табышкактар.)

III. 1. Айландыра не де көрүнбейт. Та салкын тозынды öрö көдүрди, та ыш јердиң үстүле јайыла берди. 2. Қандый да табыш угулды. Та эжикти кижи токулдатты, та салкын тышкарыгы

немелерди калыратты. 4. Айылдың ичи ол ок бойы болгон ошкош, је не де кубулган. Та бу өткөн јылдарда ол бойы кубула берген, та төрөлинең ырааkта јүрерде, не ле немелер алдындазынаң баалу ла јуук боло берген. *(Мальц.)* 5. Эмди јиттер ончозы омок, ончозы кожоңчы. Оның учун бу кожоңды та Тодошева Галя ла Кулеев Александр кожоңдоп турганын кижи кайдан билер? *(Б. Ук.)*

IV. 1. Ары келтейинде сууны јараттай узун чибилер, мөштөр, а бу келтейинде кайыңдар ла быјыраш бүрлү талдар. *(М. Терк.)* 2. Мынаң озо айылдаштар болгоныс. Бистиң турлубыс Кара-Јүректе болгон, а слердийи дезе, Урмат, Боро-Талда болгон јок по? *(Кур., Демч.)* 3. Ой ödүп ле турды, а бис оттың јанында эрмектежип отурганча ла. *(Арс.)*.

V. 1. Бу кырдың эдегинде сас па, айса көөлмөк суу ба? 2. Слер капшай шыйдынаар, айса мен јаңыскан да јүре береримм. 3. Эмезе бензин божоды, эмезе бензинге суу колышты, нениң учун дезе, кенетийин мотор токтой берди. 4. Барометр түшти: эмезе кар јаар, эмезе јотконду јааш болор. 5. Эмезе сен келерин, эмезе мен барарым, је бис туштажар учурлу.

VI. 1. Бирде бистиң үстүбисле мүркүт кайып ödөт, бирде самтар булут салкынга учуртып, јабыс-јабыс ödө берет. 2. Бирде јааш јаайт, бирде — кар. 3. Чаңкыр теңериде бирде реактивный самолет учуп ödөт, бирде — вертолет. 4. Јыраада бирде бödнölөр үнденет, бирде талтар тартылдайт. 5. Мөрөйдө бирде бис јеңүчи болодыс, бирде—айылдаш шкюл. Је бис качан да өөркөшпөйдис, јеңүлерге кожо сүүнедис. 6. Күскиде бирде айас, јылу күндер турат, бирде соок јааш јаайт.

ТАЛДАП АЛАТАН ДИКТАНТ.

Кербалык.

Кербалык сууда јүрет, је ол балык эмес. Балыктар саңадыла тынып јат. Кербалык дезе, аң ошкош, өкпölү. Бажындагы аңылу тежиктери ажыра кейди бойына тартынып ла чыгара тынып турат. Кербалыкта тумчук јок, је оның теңмегинде, сыраңай ла төбөзинде, эки тежик көрүнет. Бу тындуның узуны одус метрге једет, је ол онон до узун болуп јат. Кербалыктың терезинде түк јок, кайзырыгы база јок.

Терезиниң алдында калың јуу бар, бу јуу дезе оны јылыдып турат. Кербалыктың бажы бастыра сынының үчинчи үлүзи кире болуп јат. Оозы сүреен јаан: ого кеме де бадар. Көзи тың јаан эмес: уйдың көзинең эмеш ле јаан. Кербалыктың јуузыла, эдиле, сагалыла улус тузаланат, эдинең дезе консервалар эткилейт, оның буурынаң витамин эдип јат. Кербалыкты улус сүрекей јилбиркеп аңдайт, је олор эмди көп талайларда торт учурабайт.

Бистиң Төрөлистиң түндүк талайларында башка-башка укту кербалыктар бар, олордың ортозында одус та метрге једип тургандары учурайт. (Д о л е в.)

ШВЕДТЕРЛЕ ЈУУЛАШҚАНЫ.

Азыйда Балтийский талайдың јараттарының бир кезеги Россияның болгон, је оның кийининде оны шведтер блаап алган. Орус каандар бойының јерин ойто аларга ченешкендер, је уур айалгага учурап туратандар. Петр каан Балтийский ле Қара талайларга чыгар јол алып алар деп шүүнди, бойының ајарузын дезе эң баштап черүге салды: чын-чике үредүлү, јаантайын турар черү ле күчтү флот төзөп алар керек болгон. 1700 јылда Балтийский талай учун шведтердиң ле орустардың ортозында јуу башталган, бу јуу дезе јирме јылдаң ажыра болгон. Нарвада јеңү алган кийининде шведтердиң короли, XII Қарл, Петр каанды јеткерлү эмес деп бодой берген, 1-кы Петр дезе бир де часты темей өткүрбеген. Јаан удабай орус черү озогызынаң үч катап күчтү боло берген. 1702 јылда, јаскыда, орус черүлер табару этти, олордың ийде-күчи де тың болды. Озогыда Орешек деп орус городто шведтер шибее эдип алган, је орус черү бу шибеенің јанына кенетийин једип келеле, оны јуулап алган. Шведтердиң мактулу черүзи орус черүниң ийдезине чыдажып болбогон. 1-кы Петр бу алган городты Шлиссельбург деп адаган, јартап айтса, Ключ-город.

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Походто.

Бир катап биске деремнедең ыраак эмес аккан Түрген суунының јаказында конорго келишкен. Күн јаңы-јаңы ла кырдың бажына отурды, узун көлөткөлөр кобы-јиктерле чөйиле берди. Балдар палаткалар тургузарга меңдедилер, экскурсовод дезе балыкчыларга калганчы јакылтазын берип турды. Удабай ла Түрген суунының јаказында эки палатка тура берди. Сүүнчилү тырсылдап турган отко көнөктөги көчө бартылтада кайнай берди, дежурный повар дезе амтанду чай кайнадарына белетене берди. Одус — одус беш минуттың бажында ончозы ажанып алдылар, айак-казан јунулды. Уулчактар кургак одынды качан ок чогуп салды. Қараңуйлайт. Суудаң соок эзин согот. Удабай лагерьде бир де табыш јок боло берди. Јаңыс ла өчүп брааткан турун каа-јаада тырсылдайт, эмезе өдө конгон машинаның табыжы тымыкты ойгозып ийет. Қырдың бажынаң ай өңгөлөп чыгып келди. Ар-бүткен мөңүндий јалтырай берди.

Мен палаткадаң араай чыгала, суу јаар бастым. Айландыра

кандый јакшы! Бу не? Та суу агат, та мөңгүн јалтырайт. Бирде суунын үсти мызылдай берет, бирде јалтырай берет. Оның јаражын кижи сөслө дө айдып болбос, јурукка да јурап болбос.

Агаштар туристтердиң үйкузын корып, баштарын араай јайкайт. Ончозы терең уйкуда.

Јай.

Јайдың сыраңай ла талортозы турган. Тайгада чечектер јайылып, балтыргандар өзүп келген өй болгон. Эликтиң чаабы сыйкылдада эдип, энезин кычырып турган. Кайдаар ла көрзөң: балалу куштар чуркурайт, јайылып турган чечектер мелтирежет.

Уур санаалар ундылып калгандый, јүректиң ачузы јылыйып калгандый. Канчаны јыргаткан кайран јай! Элбек чөллө нени де сананбай, аргымак атту јаңыс ла маңтадып јүрер күүниң келет. Аргымак атту, чөлди маңтадып өткөн чилеп, кижи јүрүмин өдөтөн болзо, кандый јеңил болбос эди! Је чөл элбек, аргымактың туйгагы темир эмес. Түңгей ле јойу базарга келижер.

Арчуулы салкынга элбиреп, Јергелей чөлдиң ичиле јортуп браатты. Бийик айас теңериниң түбинде акшып, араайын айланыжып турган мүркүттер Јергелейге нени де кыйгырып тургандый билдирет. Бүгүн ол деремнеге баштапкы ла катап барып јаткан. Кубула берген чөлди танып болбой турган чылап, ол ончозын эбире ајыктап баратты. Јеерен ат сулуктарын тиштеп, маңтаарга блаажат. Је Јергелейдиң кайдаар да меңдеер күүни јок болгон. Чөл лө теңерини ајыктап, мынайда ла јортуп браадар күүни келет. (Л. Кокышев.)

ЈАЙЫМ ДИКТАНТ.

Выбордың күнинде болгон ойын-јыргал.

Выборлор өдөтөн күннің алдында Тордок отпуск алала, черүдең јанды. Оноң ол чурана экелген, эмди оның ойногоны деремненің бир учында, оноң база бир учында угулып турды. Бар јок уулдар ла кыстар Тордоктоң торт айрылбай, оны ээчип јүргүлейт.

Улус кееркедип койгон клубка үндерин берерге келгилейт. Күзүңгилү аттар маңтадат, кожоң-каткы угулат.

Деремнеде ойын-јыргал. Клубтың эжигинде улус кара ла бајырт. Чурананың үни чыгып-чыкпай турды. Кемизи де карды буркурада тееп, бийелеп турды, кемизи де кожоңдоп турды. Тордоктың сопокторы јалтыражып, куры чыкыражып турды. Бойы чурананы та канайып-канайып ойнодот болбогой! Тоңуп калган буттарыла јерге јырс-мырс тееп, чураназын чөйө-чөйө тартып ийеле, частушкалар кожоңдойт.

Улустың ойын-јыргалы јүк ле орой түнде божоды. Деремне-

ниң отторы бир эмештең өчкилеп, оромдордо карағуй боло берген. Јаңыс ла колхозтың јаңы туткан клубында от түнниң талортозына јетире күйүп турды. Комиссияның членлери улустың үндерин тоолоп турган. (Л. Кокышев.)

ТВОРЧЕСКИЙ ДИКТАНТ.

Берилген колболу эрмектерди тегин эрмектерле солыгар.

1. Кенетийин јылу салкын түжүп, теңгери булуттарла бүркелип келди. 2. Суулар агып, тоштор јызыражып турды. 3. Эңиргери туман көдүрилип, булуттар таркады.

Тегин эрмектерди башка-башка колбоочыларла колбоп, табышканду колболу эрмектер бүдүригер.

1. Томурткалар токулдап турды. Сымдалар кайда да сыгырыжып турды. 2. Айландыра тымык. Кайдаң да билдирер-билдирбес кожоң угулат. 3. Күнчыгыштаң соок салкын сокты. Бис бир де тоңбодыс. 4. Коля трамплиннең калып туру ба? Миша трамплиннең калып туру ба?

КОЛБООЧЫЛУ КАМААНДУ КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕР.

ТОЛТЫРААЧЫ КОШ ЭРМЕКТЕР.

I. 1. Социализмди төзөөргө амадаган јиит ороондор уур айалгалар өдүп, бойыныҥ алдына телкем јол ачкылайт деп, коммунистический ле ишмекчи партиялардыҥ 1969 јылда Москвада өткөн телекейлик јуунының төс документинде айдылган. 2. Коммунисттер баштапкы рядта болзын деп, партия некейт. 3. Чындык јолды јарт көрүп, кажыбыс ла јарык санаалу, јаан амадулу јүрзин деп, албаты бистең некеп јат. *(Э. Палк.)* 4. Советский албаты коммунизмди төзөп, бүдүрип турган бирлик, качан да бузулбас, бектең бек коллектив болуп јат деп, Советский государстволыҥ бастыра историязы керелейт. *(С. Кат.)* Солдаттыҥ јалтанбазы военный билгирле колбулу болзын деп, Суворов некеп туратан.

II. 1. Жамийла эки ат јегетен бричкала иштеп ийер деп, мен ол туштa эмеш те алаңзыбадым. *(Ч. Айтм.)*. 2. Чүмдеп јапкан тураныҥ бүркүзин ле кееркедип эткен көзнөктөрдиҥ рамын ус кижиниҥ колдоры эткен деп, кижи тургуза ла билип ийер. *(М. Г.)* 3. Салымым јакшы эмтир деп, сананып эне отурзын. Кайран оныҥ јүрегин карыкчыл санаа баспазын. *(А. Ад.)*.

III. 1. Албатыныҥ чөрчөктөриниҥ баатырлары албаты-јон амыр-энчү јадып, мал азырап, аҥ-куш аҥдап, ырысту, сүүнчилү јуртазын деп, чөрчөктөрдиҥ баатырлары кичеенгилейт. *(С. Сур.)* 2. Сени једип келер деп, каран ла иженип јүргем, балам. *(А. Ад.)* 3. Кезик улус кижиниҥ ус болгоны иштеҥкей болгоныла колбу јок деп айдыжат. Ол јастыра. Кижи иштеҥкей эмес болзо, ус

болор аргазы јок. Јалкуурбаган кижи ус болор, уйалбаган кижи кам болор деп, алтай албатыныҥ кеп сөзинде тегиндӱ айдылган эмес.

IV. 1. Јайгыда, июль айда, оок колхозторды бириктирер деп, Москвада јӧп чыккан. *(Кур.)* 2. Јаҥы алган эки машинала, тракторло улустыҥ тураларын, айылдарын јаҥы јерге көчӱрер деп, колхозтыҥ јуунында јӧп чыгарып алдылар. *(Кур.)* 3. Алан јанып келген деп, табыш деремнеге чӱрче ле јайыла берген. *(Э. Палк.)*.

Адыјоков Учурал.

Јаҥы јылдаҥ бери партийный организацияныҥ качызы Адыјоков Учуралдыҥ ижи сӱрекей көптӧй берген. Ол јаантайын аймакка тӱжӱп турар болгон. Јуундар, ӱредӱлер, јакылталар сӱрекей көптӧгӧн. Је кажы ла катап аймакка барып келгенде, оныҥ санаа-кӱӱни кӧдӱрилип калган келетен. «Кандый сӱӱнчилӱ, кандый кайкамчылу солундар!» — деп, Учурал айдатан.

Быјылгы солундардыҥ эҥ јааны — ол СССР-диҥ Верховный Советиниҥ јӧптӧп алган тӧртинчи бешјылдык керегинде планы болгон. Планла кожо иш сӱрекей көптӧгӧн. Јуу-чактаҥ улам ол оодылып-сайалган, јоксырап-тӱреген јерлерди ойто орныктырып, промышленностьтыҥ ла јурт хозяйстволыҥ ижин јарандырып, алдындагызынаҥ артык эдетен деп, ол планда айдылган. Планныҥ тӧс учурын Учурал јакшы сананып алган. Кӱнӱҥ ле радиодоҥ, газеттердеҥ ол бешјылдык керегинде кӧп јаҥы јетирӱлер угуп, блокнодына бичип туратан.

Јаҥы бешјылдык план аайынча пропаганда сӱрекей тыҥыыр учурлу деп, партийный организацияныҥ качызы јартап туратан. Оны јартайтан эп-аргалар башка-башка болот: јуучыл листоктор чыгарар, лекциялар, беседалар ла оноҥ до ӧскӧ иштер ӧткӱрер. (Э. Палкин.)

ТВОРЧЕСКИЙ ДИКТАНТ

Јайылган толтыраачыны кош эрмекле солып, бичип алаар. Кӧргӱзӱ: Спутник орбитага чыгып алганын јердеги приборлор көргӱзип ийди. — Спутник орбитага чыгып алган деп, јердеги приборлор көргӱзип ийди.

1. Валя јакшы ӱренгенин бастыра школ билер. Јаҥыс балазы јанып келгенине Кӱјей ӧрӧкӧн сӱӱнип турды. 3. Алтайдыҥ јери казып алар јӧӧжӧлӧ бай болгонын бу бичик керелеҥ јат. 4. Барбак кайыҥаш бу јерде табылганына мен кайкадым.

ШЫЛТАГЫН КӦРГӲЗЕР КОШ ЭРМЕКТЕР.

I. 1. Бис ырысту ӧйдӧ јадып турус, нениҥ учун дезе, бистиҥ ӧйдӧ коммунизм тӧзӧлӧт. 2. Алтай литература кӱннеҥ кӱнге

байып ла өзүп јат, нениҥ учун дезе, бистиҥ башкару оогош албатылардыҥ литературазына јаан ајару салат. 3. Слер, балдар, јакшы үренигер, нениҥ учун дезе, бистиҥ ороонго билгир, бичикчи улус керек. 4. Туранып ичин сүрекей јарык лампочкала јарытпас керек, нениҥ учун дезе, јарык бастыра немелерди түҥей јакшы јарытпай, көлөткөлү јарыдып јат. 5. Эртен тура Саша Свияга сууга бararга јөпсинди, нениҥ учун дезе, Володя оны јайнап сураган. *(А. Рудь.)* 6. Эжер он классты божодоло, оноҥ ары үренерге барган, нениҥ учун дезе, ол үренерге кичинектеҥ ала тыҥ күүнзеп туратан.

II. 1. Түжиле јааш јааган учун, јер көбө берди. 2. Оныҥ (Карабаштыҥ) кийими коомой болгон учун, воспитательница оны јандырбай, интернатта артызып койгон. *(Л. Кок.)* 3. Бистиҥ ороондо јадын-јүрүмниҥ айалгазы јакшы учун, оору улустыҥ тоозы кезем астаган. 4. Айас күндер турган учун, колхозчылар азыралды планнаҥ ажыра бүдүрди. 5. Ырысту уйларды көп сабазында јатыргызып турган учун, уйлар отобой, арыктады. (Чөрчөктөҥ.)

III. 1. Тышкары соок деп, бис јылуланып кийиндис. 2. Бүдүрген ижим јозокту деп, председатель мени мактаган. 3. Деремне беш белтириҥ ортозында јадыры деп, улус оны Бешпелтир деп адады. 4. Сорпо јарлу комусчы ла икиличи деп, колхоз ого аккордеон сыйлап берди. 5. Тынатан кейис ару деп, чечек тызырап чыкты. Көпөгөш көзи мөлтүреп, көөркий чечек јайылды. *(А. Ер.)*

ЛАПТУЗЫН (СЛЕДСТВИЕЗИН) КӦРГҮЗЕР КОШ ЭРМЕКТЕР.

1. Түни-түжиле шуурган атыйланып турган, оныҥ учун јоруктаарга сүрекеј күч болгон. 2. Сууныҥ тожы көгөрип, кезик јерлерде түже берди, оноҥ улам чаналу сууныҥ ичиле бararга коркынчылу болды. 3. Чололоп көктөөри кижиденҥ узак, чыдамалду отурып иштенерин некеп јат, оныҥ учун ол кижини јангаксу эмес, токуналу кылык-јаҥду эдип тазыктырып јат. (Жилин.)

Кийимди темдектеери.

Бистиҥ өйдө үренчиктер походко, јорукка ла экскурсияга көп јүргүлейт. Кезиги туристический походко, кезиги пионерлердиҥ лагерине, кезиктери ыраак јорукка баргылайт. Балдар бастыразы кожо јүргүлейт, оныҥ учун кажызыныҥ ла тудунар-кабынар немелери танылу болор учурлу. Немелерди булгаштырбаска темдектеп койор керек. Немеге бойыныҥ кандый бир башка темдегин тургузып билбес бала уур айалгада боло берер, нениҥ учун дезе, бойыныҥ тудунар-кабынар, кийер немелерин булгап, нөкөрлөрине чаптык эдер. Оныҥ учун темдектерди ка-

найда этсе, јакшы болорын билер керек. Јорукка, лагерьге атанар алдында пионер кийимин бойы јазап темдектеп алар учурлу. Кийимди оңбос учукла темдектеер керек, нениң учун дезе, ол кийимди јунар туштa будыбас.

Јаан јолдың бөлүктери.

Бис јирмезинчи чактың ортозында јуртап јадыс. Бу өйди улус башка-башка адагылап јат. Кезик улус бу өйди атомный деп айдыжат, нениң учун дезе, бу өйдө албаты атомный энергияны тузаланарын баштаган. Јер-телекейдиң үстүнде баштапкы атомный электростанция бистиң ороондо иштеп баштады. Кезиктери ак-айасты шиңдеп көрөр өй деп, база айдыжат, нениң учун дезе, бу өйдө албаты космический телкемдерди шиңдеп көрөргө баштаган. Эл-јон јуртап келгенинең бери баштап ла XX чактың ортозында, 1957 јылда 4 октябрьда, бистиң ороондо баштапкы спутникти учурткан.

Бу ончозы чын. Атомный электростанция да, спутниктер де... Је XX чакта эң учурлу, эң јаан болгон керек мынаң башка. 1917 јылда 25 октябрьда јер-телекейдиң үстүнде баштапкы социалистический государство төзөлгөн.

ТВОРЧЕСКИЙ ДИКТАНТ.

Јакылта: Камааңду колболу эрмек бүдүрип бичип алаар.

Көргүзү: *Јас орой келген учун... — Јас орой келген учун, кыра ижи орой башталды.*

1. Меңдеер керек болгон, нениң учун дезе, ... 2. Бистиң колхоз малды јакшы кыштадып алган, нениң учун дезе, ... 3. Эјем озочыл колхозчы болгон учун, ... 4. Кырдың бажында соок болгон учун, ... 5. Мен бичик кычырарга сүүп турум деп, ...

Јакылта: Эрмектерге лаптузын (следствиезин) көргүзер кош эрмектер кожуп, бичип алыгар.

Көргүзү: *Түн айас ла јылу болгон, оның учун бис тышкары кондыс.*

1. Түниле јоткон болгон, ... 2. Түште партизандар койу агаш аразында јажынып отурдылар, ... 3. Чанак карга бадалып турды, ... 4. Кей бескелү, ...

АМАДУЗЫН КӦРГҮЗЕР КОШ ЭРМЕК.

1. Кушкаштар огородто каршулу курт-коңустарды терип, јип јүрзин деп, Олег эрте јаста кара баарчыктардың уйазын јазап, бийик агашка кадап салган. 2. Койдың кажаганында кураандар бар болор деп, бөрү јурттың јанына јууктап келди. *(С. Ток.)* 3. Кижи ырысту ла јайым јатсын деп, бис төрөлисти тыңыдып

јадыбыс. *(Твард.)* 4. Эмеш тыштанып алайын деп, мен агаш аразына кирдим. 5. Одудагы от тўниле өчпөзин деп, бис јоон-јоон будактар јууп алдыс. 6. Амыр-энчў качан да бузулбазын деп, Москвада ишмекчи ле коммунисттердиң партияларының телекейлик јууны өткөн. 7. Кичеемкей экзамендерге јакшы белетенип алзын деп, Нюся Чистякова ого једикпес бичиктерди экелип берип, болужып турды. *(П. Куч.)* 8. Балдарга југуш оорулар јукпазын деп, олорго јўзўн-јўўр витаминдер берип, уколдор саладылар. 9. Мениң милициям мени чеберлейт. Оң јаны јаар барзын деп, јолды көргўзет. *(В. Маяк.)*

ТВОРЧЕСКИЙ ДИКТАНТ.

Јакылта: Амадузын көргўзер кош эрмектер кожуп, колболу эрмектер бўдўрип бичип алаар.

Көргўзў: *... деп, бис тўрген базып ийдибис. — Нөкөрлөрис бисти узак сакыбазын деп, бис тўрген базып ийдибис.*

1. ... деп, советский албаты ийде-кўчин кысканбай јат.
2. ... деп, бис ороонымыстың ийде-кўчин тыңыдып турус.
3. ... деп, Вася кожоң баштады.

КОЖУЛТА АЖЫРА КОЛБОЛЫШКАН КАМААНДУ КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕР.

ӨЙИН КӦРГЎЗЕР КОШ ЭРМЕКТЕР.

I. 1. Тўште Мундузак адазыла экў бичик кычырып отурганда, Сыргаш јаантайын адылатан. *(Ч. Чун.)* 2. Вася јайыла, оноң кўзиле практикага јўреле, јанып келгенде, Јинји туку кажы јерде ўредўге атана беретен. Калганчы эки јылдың түркунына олор тушташпаган. *(А. Ад.)* 3. Бөднөлөр бўкте тўймежип чыкканда, ол јанында аркадаг аскарактардың төзинең талтар ўнденип кыйгырып чыгатан. *(Л. Кок.)*

II 1. Кичў изў ай башталарда ла, уйлар сўттене берет. *(Ч. Чун.)* 2. Арина төңнөң ажып ла келерде, ого туразы, содон айылы айдың јарыгына јарт көрўне берди. *(Л. Кок.)* 3. Таң јаңы ла јарып клеедерде, Арина чибиниң төзине јөлөнө отурып, ўргўлей берген. *(Л. Кок.)* 4. Јол ичинде база табыш угулбай, эбире ончозы тымый берерде, Јайлуның улустары уй-малын айдап, өзөк јаар ойто чубажып ийдилер. *(Л. Кок.)* 5. Энгир кирип, серўўн боло берерде, өлөң обоолоор иш там ла кайнап чыкты. *(А. Ад.)*

III. 1. Кара самаарып, тала айактың кырына эрдин өртөдип отурганча, јааназы апагаш кеденнең эки метр кирези ўзўкти кезип алала, таарычак көктөп ийди. *(Л. Кок.)* 2. Арина аттың

чанагын чечип турганча, Павлов картошколу таарды кийдирип, агаш орынның алдына сугуп салды. *(Л. Кок.)* 3. Ай-Каан тура jүгүрип, ары-бери базып jүргенче, таңдакталып таң jарыды, тамырланып күн чыкты, Алтын-Айак агазы келди. (Эпостоң.)

IV. 1. Аш бышкалакта, колхозчылар өлөңниң планын бүдүрерге албаданып туру. 2. Үредү jыл башталгалакта, бис керектү бичиктерди садып алдыс. 3. Күн чыккалакта, борсук ичегенине jанып келди. *(Чөрч.)* 4. Кара көңкөрө jыгылгалакта, оны jааназы колына алала, jаңыртыктың үстүне салып койды. *(Л. Кок.)*

V. Сартакпай оң колының ус сабарыла Jылу-Көлдиң jарадынаң чийе тартарда, Чолушманның суузы сабарының кийининең сүүнчилү акты. Сол колын Кош-Агаш келтейине сунала, ус сабарыла кату jерди, мөңкү таштарды, көбү карды чийгендий, чийе тартарда, Башкөстиң суузы сүүнчилү меңдеп, ол чийүле акты. Кош-Агаш келтегейинең аккан суулар сүүнгенинең каткырып ийерде, карган Сартакпай бойы да чыдажып болбой, каткырып ийди. (Чөрчөктөң.)

Өскүс-Уул.

Алтай jеринде jуу-чак болордо, Өскүс-Уул сегис jашту болгон. Адазы, Кыпчак, байлардың эжигине jажына ла иштеген. Байлар Чуйдың ичин өрө качып барып jаткан. Адазы байлардың сөзине кирип, олорло кожо бararга шыйдынарда, Өскүс-Уул ыйлап туруп, адазын артызып алган. Согуш-тартыжу jылдарда Кыпчак jаңыс балазын ак-боро адына учкаштырып алып, айылдар ортозына jүрүп азыранатан. Кызыл партизандар Шибееге келгенде, Кыпчак өбөгөн канча билерин ончозын jазап айдып беретен. Партизан болуп сала берерге сананза да, jаңыс уулын артызып салар jери jок болгон.

Jуу көндүккели эки jыл боло берди. Өскүс-Уул он jашка jеткен. Түймеендү jылдарда алтай jеринде тиф деген оору jайылган. Ол оорула Кыпчак өбөгөн оорыган. Адазы оорып jадып койордо, Өскүс-Уул айылдардаң суранып, бир кичинектең адазына курсак таап, экелип туратан. Бу ла өйдөң ала Өскүс-Уул адазының эскиде айдып отурган сөзин: «Сен jаанап келзең, адаңды азыраарың ба?» — деп, айтканын эмди сагышка алынып jүрди. *(П. Куч.)*

АЙАЛГАЗЫН КӨРГҮЗЕР КОШ ЭРМЕКТЕР.

I. 1. Соок түшсе — када берер, jылу келзе — jылыйа берер. *(Табышкак.)* 2. Тайгага чыкса, талбас адым; талкан берзем, jибес адым. *(Табышкак.)* 3. Ийделенип иштензең, идиргенге ажың батпай барар. *(Кеп сöс.)* 4. Бөкөзиребес болзоң, сеге кем

де тийбес. *(Кеп сöс)*. 5. Јалбагынаҥ јатсаҥ, күн де орой чыгар. *(Кеп сöс.)*

II. 1. Эҥир чолмонго учуп барзаар, эзенисти айдыгар, эрлӱ улустар, чактардыҥ тӱбинеҥ бистиҥ ӱнисти чаҥкыр теҥериле учуп тыҥдагар *(А. Ад.)* 2. Чындап та, Ленин күйдӱрген Күннiҥ алдында ырысту јӱрӱм. Ленин эмес болгон болзо, теҥериде күнди көрбöс эдим! *(А. Ад.)* 3. Советский кижи качан да болзо, кайда да јӱрзе, најылык ла нöкöрлик болорына күӱнзейт. *(С. Кат.)* 4. Кижиде тыҥ амадаган санаа бар болзо, бистиҥ ороондо ол бойыныҥ амадузына јединер. *(Мусат.)*

Слондор.

Ӱӱр слондор суу ичерге барза, агаш ортозында јаан тал-табыш, күзӱрт угулат. Агаш ортозында јолды слондор бойлорын арчыгылайт. Кандый бир агаш јолды бöктöп турган болзо, слон оны тумчугыла кабыра тудала, агашты тазылыла кожо кодоро тартып, туура таштап ийет. Ӱӱрдиҥ алдынаҥ бир слон јол баштап барат. Ол тура тӱшсе, бастыра ӱӱр база тура тӱжет. Аҥчылар аҥдап барза, ажындыра оролор казып, ӱстӱнеҥ бӱрле јаап саладылар. Орого слон тӱшкен болзо, аҥчы оны тудуп, ӱредип алат. Аҥчыга ӱрене берген слонды иштедер болзо, ол сӱреен јакшы болушчы боло берет.

Слонныҥ ээзинде бир кичинек кызычак бар болгон. Адазы айылдап барганда, кызычагын слонло кожо айылына артырып салатан. Слон баланы јакшы кичеейтен. Бала энмектеп, ыраак јӱре берзе, слон оны тумчугыла чебер тудала, азыйгы јерине экелип салатан. Бала кабайында уйуктап јаткан болзо, слон кабайды араай јайкап туратан. (В. Вахтеров.)

Бистиҥ улу Төрöлис.

Советский Союз күнбадыштаҥ күнчыгыш јаар 11 муҥ километрге, түндӱктеҥ түштӱк јаар 5 муҥ километрге чöйилип барган.

Турган јери аайынча Советский Союз — телекейде эҥ јаан ороон. Онын турган јериниҥ јааны 22 миллион квадратный километрдеҥ көп. Күнбадыш Европадагы ороондорды онзын алгажын, Советский Союз олордоҥ төрт катап јаан. Јер-телекейди алты ӱлӱге ӱлезе, оныҥ бир ӱлӱзи Советский Союзтыҥ јери болуп јат.

Советский Союзта јӱзӱн-башка албатылар јуртап јат. Албатызыныҥ тоозы аайынча бистиҥ ороон телекейде ӱчинчи јерде туруп јат. Бистиҥ ороонноҥ көп албатылу эки ле ороон бар — Китай ла Индия.

ЈӧПСИНЕР (УСТУПИТЕЛЬНЫЙ) КОШ ЭРМЕКТЕР.

1. Ада-энези дворян да болзо, Пушкин јўрўмди озолодо көрөр санаа-шўўлтелў кижи болгон. 2. Ой көп лө өтти. Кичемкей уйуктабаска албаданза да, уйку јеңди. *(П. Куч.)* 3. Керек-Јок јаш туштa јараш уул болгон, бөкө, кызыл-кўреңг чырайлу, алтай улуста аңылап көрөр кара, тегерик, јаан көстў. Кабагы эки көстиңг ортозыла кечире тудуш та болзо, чырайы качан да јалакай, көөрөм јўретен. *(П. Куч.)* 4. Карган аңчы көзнөгиниңг алдында отурып алала, икили тартып отурды. Ол карган да болзо, музыканы сўрекей сўўйтен. Ол икилиге ўренип аларга канча ла кирези албаданып турза, неме болбой турды. Јараш ўндер чыгып болбой до турза, бойыныңг музыказы бар болгонына карган өбөгөн сўўнип турды. *(В. Биан.)* 5. Тууларды шиңдеп көрөргө кўч те болгон болзо, советский ученыйлар оноң јалтанбагандар. 6. Кўн айас та болзо, бис јылу кийинип алдыс. 7. Тышкары соок, шуурган да болзо, айылдыңг ичинде јылу да, ыжык та болгон. *(А. Ад.)* 8. Одуда от өчўп те бараткан болзо, јиит уулдар ла јиит кыстар уйуктаар кўўни келбей кожоңдожып отурдылар. *(А. Ад.)* 9. Јас јууктап та клееткен болзо, тышкары салкын иженчизи јок сыгырып, туралардыңг трубаларында коолодо кожоңдоп турды. *(Л. Кок.)* 10. Мен генерал да болзом, сен сержант та болзоң, је Төрөлис учун экилебис тўңей каруулу. *(Войн.)*

ЈАКЫЛТАЛУ ДИКТАНТ.

Уулчактыңг куучыны.

Мен он јашту тужымда кыжыла јурт јерде јаткам. Агаш аразыла јўрўп, кушкаштарды кетежип, мен олордыңг јўрўминиңг көп солундарын билип алатам. Менiңг мындый керегиме кандый бир кижи чаптык эткенде, ачына беретем.

Февраль ай болгон. Јотконду кўндер турган. Бир катап мен эртен тура туруп келзем, көзнөктөңг чаңкыр теңери көрўнди. Мен адамнаңг суранып алала, тўрген кийинеле, тышкары чыгара јўгўрдим.

Тышкары соок то болзо, је бир де табыш јок болды. Агаш аразына барар деп санангадый эмес болгон. Анда шуурган карды кўртеп салган, оныңг учун сууны јараттай бararга келишти. Оныңг карын салкын учурта берген учун, тожы көгөрип јатты. Кушкаштар кайда да көрўнбейт. Мен бўгўн јарым тынду кандый бир кушкашка, байла, учураар болбойым деп иженип турдым. Удабай ла меге учар суу учураарда, мен оны кайкап та, коркып та көрўп турдым. Учар суу јаар эки кушкаш учуп келип јатканын кенетийин көрўп ийдим. Олордыңг бирўзи ак төштў кушкаш, оныңг кийининең карчаа сўрўжип јат. Мен лаптап көрөргө јетке-

легимде, тенек кушкаш учар сууда көрүнбей калды. Карчаа оны ээчий учуп келеле, таппай калды. Ол ак төштү кушкашты тудуп, јип болбоды. Кушкаш учар сууны ӧдӧлӧ, јараттың алдындагы ташка отурып алганын мен көрдим. (В. Бианки.)

Эмеринің бажында.

Октябрь айдың баштапкы ла күндеринең ала Туулу Алтайдың јыжында соок то, јарык та боло берет. Агаштардың калганчы јалбырактары кейде араай айланыжып, јерге келип түжет. Эбиреде јерди јүзүн-јүүр сңгдү јуурканла јаап салгандый. Јаңыс ла Эмери-Бажындагы барбак кайындардың јалбырактары үзе какталбай, саргарып турат. Мында айдың-күннің айалгалары башка. Јайгыда өскө јерлерде агаштың бүрин кыймыктадар эзин јок, изү болгондо, мында сениң јүзинги серүүн салкын араай сыймап турар. Кышкыда дезе сууны јакалай јаткан јерлерде шуурган шуурып, мында кар калың јаап, јойгондордың койу бүринде јастың јылузына јетире артат.

Октябрь айдың күндеринде коюу јойгондорго курчаткан јаланда бир үүр торбоктор отоп јүрдилер. Олордың үстүги јанында тыт төңөштиң үстүнде тийиң бөрүктү карган ӧбӧгӧн отурды. Ол өрө туруп, торбокторды эбиреде базып келеле, ойто ло бойының «отургужына» отурып алатан. Ого мынаң јуугындагы обоолор, суучактың койрык-тейрик јолы ла ыраак чӧйилип барган ийне бүрлү агаш јарт көрүнет.

Карабаш каникулда.

Корон сооктор Чуйдың трагын төмөн Монгол јеринең једип келеле, сууларды тоңурып, аркалардың агаштарын агарта кырутыдып, туралардың көзнөктөрине ыраак ороондордың ар-бүткенин, саң башка өзүмдерин, чүрче ле јурап ийди.

Қышкы каникул једип келди. Қаникулды Карабаш ончо балдардаң артык сакыган, је эмди, качан сооктор једип келерде, оның јанатан аргазы јок болгон. Оның кийими коомой болгон учун, воспитательница оны јандырбай, артызып койгон. Интернатта база андый ок ой эки кирези уул артып калган. Олордоң башка, јети кирези өскүс бала артып калган. Балдар јангылай берерде, интернатта торт эрикчил ле ээн боло берди. Карабаш эрикпеске Галкинле кожо кере ле түжүне ыраак ороондорго јоруктаганы керегинде ле гражданский јууның геройлоры керегинде бичиктер кычырып тургулайт. Қаа-јаада Карабашка Коорко келип, оны јыңылаарга кычырат. Карабаш јыңылаар күүндү де болзо, је ондо конёк јок болгон. Ого үзеери ол будына чын конёкты качан да кийбеген. Бир катап эңирде Коорко Карабашка чын ла конёктиң бойын экелди. Карабаш тың сүүнгенине нени айдарын билбей турды. (Л. Кокышев.)

Өскүс-Уул ла оның адазы.

Өскүс-Уулдың адазы Қыпчак кичүдең ала јоктуга өскөн, байларга мал кабырып, чеден-кажаган тудуп, одынын кезип, өлөңгин эдип јүретен. Ол бүдүрген иштери учун байлардаң алатан јалы мындый: ичип-јиирінең арткан куруттың, быштактың одыгы, өлгөн малдың эди. Кезикте байлардың балдары майчыйта кийип салган өдүк, эмезе эски тон, чамча болгон.

Қыпчак андый немелерди таап алганда, эңгир киргелекте, айылында јаңыс балазына, Өскүс-Уулга, курсагын экелип берерге меңдеп келип јадатан. Күн ажа берерде, Өскүс-Уул адазы нени экелип берерин сананып отуратан. Қыпчактың ак-боро ады качан да бойының өйінең јаспас: бозом кирип браатканда, Шибеенің оозында кажайып көрүнип келетен болгон. «Адам келип јат!» — деп, кыйгырала, Өскүс-Уул адазына удура јүгүргенде, јыртылып калган чамчазы эзинге кайра соктырып, канаттү неме ошкош, јайылып келетен болгон. Қыпчак балазының келип јатканын көргөндө лө, курына түүп алган куруттың, быштактың оодыгын ол эмезе болчоктоп алган талканын чечип белетеп келетен. (П. Кучияк.)

ЈАЙЫМ ДИКТАНТ.

Аңчыбай.

Күреңг күс келди. Јаш агаштардың јажыл бүрлери соокко тоңуп, алтын чылап, саргара бердилер.

Қорочы-Оозындагы төңдө үч чадыр айылдың түнүктеринең чаңкыр түдүн чөйилип чыгала, кейде таркап јоголот. Үстүги јанында күзен сөөктү Тачпайдың айылы, ортодогызы — тоңжоон сөөктү эрјининің, алтыгы учындагызы мундус сөөктү Аңчыбайдың айылы болгон. Аңчыбайдың билезинде төрт кижи: үйи, карган адазы, бир уулчак. Улус Бектенов Аңчыбайды курсагына јакшы јаткан кижи деп айдыжатан, нениң учун дезе, Аңчыбайда јылкының ла уй-малдың тоозы он беш тынга јуук болгон.

Бир катап Аңчыбай мынайда сананды: «Қыштың ачу-корон соогына канайып чыдажар? Энем тогус бала тапкан, ол балдарынаң јаңыс мен арткам. Сегис бала соокко алдырып, өлгилеген эмес пе? Айылда кыштаарга јарабас. Мынаң ары бир јаманјуман тура тудуп алза кайдар?»

Аңчыбай ол ло күн айылдың јанында бир төңгичектиң бажына базып келеле, тура тударга јер темдектеп көрди. Јети күн өткөлөктө, коп-коо тоормоштор төңгниң бажында көптөй берди. Аңчыбай төлөс сөөктү Қачаштың уулын, Қапчыны, айбылап алды. Экү тураны төзөп алала, черттилер. Таң јарыырдаң ла ала малтаның табыжы үзүк јоктоң чатылдап, одош тууларга јаңыланат. (Ч. Чунижеков.)

КОЛБООЧЫЗЫ ЈОҚ КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕРДЕ ТОКТОЙ ТҮЖЕР ТЕМДЕКТЕР.

ТИРЕ БИЧИЛЕР УЧУРАЛДАР.

1. Соок келгежин — учуп түжер, јылу келгежин — урулып түжер. *(Табыш.)* 2. Ишти билгир тутсаң — кар күйе берер, иштеп болбозоң — сарју да күйбес. *(Кеп сöс.)* 3. Јастыра ла алтазаң — кыр төмөн шуңуп ийериң. *(Н. Пр.)* 4. Јалкын јалт этти — күкүрт јырс этти, ургун јааш јаай берди. 5. Јер терең сүрүлди — аш јакшы бүтти. 6. Ырысту бойының «бып» деген сөзин айдып ийди — кааннық колы абакайының јардына јапшына берди. *(Чöрч.)* 7. Бастырабыс бир кижи учун — бир кижи бастыразы учун. 8. Јалаңда ол бүгүн тракторист — эртен армияда ол танкист.

ЭКИ ТОЧКА БИЧИЛЕР УЧУРАЛДАР.

I. 1. Айры туйгакту аңдар да, ай канатту куштар да Сартакпайдың огынаң качан да јажынып болбойтон: оның чечени— солооны сүрекей чечен болгон. *(Чöрч.)* 2. Је Қоролдой öбöгöн бойы да көрмöскö түңей боло берди: көзи тозырайып, сагалы атрайып чыкты. *(Л. Кок.)* 3. Најылык, нököрлик советский улустың кылык-јаңында јаңжыкканы болор учурлу: кижи кижиге нај, нököр лö карындаш болуп јат. 4. Он төрт јашка јетире Георгий Седов бичик билбес болгон: оны үредерге ада-энезиниң аргазы јок болды. 5. Өлöң обоолоп турган күнде Боктон улусты олыт отургуспайтан: бойы бугул эбирер, Мундузак бугул тартар, Аңчыбай обоо салар, Сыргаш обоо учаар болгон. *(Ч. Чун.)* 6. Мен сүүнедим: ол мениң ижим республиканың ижине кожулып јöмöжöт. *(В. Маяк.)* 7. Күн бу јуукта ла чыгып келди: оның чогы кезикте булуттарды, кезикте јууканың түбин јарыдып ийет. *(Т.)*

II. 1. Көрзöң, кандый шуурган: јолдоң азып та каларга узак эмес. *(П.)* 2. Олорды (кууларды) ырыстың куулары дежетен: онызы та чын, та төгүн. *(Ч. Айтм).* 3. Бабырган — учуп јүрер тийиң: оның алдындагы ла кийиниңдеги тамаштарының ортозында бош тере бар. *(В. Биан.)* 4. Қайкамчылу күн болды: теңери көк-чаңкыр, кей ап-ару, кырлар көрöлтирим. 5. Уксам: кем де мениң адымды адайт. *(Т.)* 6. Қойон угуп тургажын: кийин јанында кем де шымыранып тургандый билдирген. (Чöрчöктöң.)

III. Деремнеде улус јалаңда јаңыс јерде özүп калган бир кезек агаштардый көрүнет. Мынаар ол бир тытты көрзööр. Коо сынду, бастыра ла агаштардың эң ле узуны. Ол эбире ончозын

көрүп, кунугып тургандый. А мынаар ол јаңыс тазылдаң өзүп калган эки агашты көрзөөр: торт ло игис карындаштар ошкош. Тыттардың ары јаказында турган агаш кайтты не? Корчойып, тыйрыйып өзөлө, бөкөйип калган. Не јетпей турат не? Салкын табарган ба? Кенеп калган да болзо, јажыл бүрин јелбиредип, эзинге јайканып туру. А бу турган агаш эң ле јоон тыттың бирүзи: бүрлери де койу, барбак бүдүмдү. Сайму јуртында сыраңай ла бу агаштый агаш бар. (Э. Палкин.)

ЗАПЯТОЙЛУ ТОЧКА ТУРГУЗАР УЧУРАЛДАР.

Эңирде бастыра чөл чек кубула берет. Күннің калганчы јаркыныла оның бастыра чоокыр јаланғдары ӷарыдылып, јүргери карарат; оның үстүле көлөткөлөр јылыжып, учында чек карајажыл боло берет; јерденң чыгып турган бууктар там ла койылып, кажы ла чечек, кажы ла өлөң бастыра чөлгө бойының јараш јыдын јайып турды. Чаңкыр-барыңкый теңериде кыскылтым алтынла будылган ӷалбак јолдор јолдолып барган; кичинек јука булуттар каа-јаада агарып көрүнип келет; сиркирее салкын өлөңдөрдиң баштарын билдирер-билдирбес ээлтип, олордың јаактарына араай тийип турат. Түштеги бастыра тал-табыш токтоп, өскө табыштарла солынып турат. Јорукчылар јаланғда токтойло, от одурып, алгыйларына јуу салып, каша кайнадат; кайнап турган казанның буузы өрө чыгып, кейде бурлап турат. (Н. Гоголь.)

Агаштардың куучындашканы.

Күреңјажыл бүрчүктерде сур тамчы каланғдап турат.

Бир бүрчүкти алып, сабарларыңла балбарып ийзең, кайыңның, аспактың, јодроның јараш ӷыды узак јытанып турар. Јодроның бүрчүгин јытазаң, јодро терерге агаш өрө чыкканың ла тату јодроны ууштап, сөөгиле јигениң эске алынарың!

Тымык јылу эңир. Мындый тымыкта кижи нени де сакып тургандый. Көрзөң, агаштар бой-бойыла шымыраныжып баштады: ак кайың база ак кайыңла ыраагынаң шымыраныжат; шылырууш ӷажыл аспак акка чыгып, будактарыла јаңып, база андый ок аспакты бойына кычырат; јодро јанындагы јодрого јайылган бүрлү будагын сунат. (Трошев.)

Тарас Бульбаның уулдары.

Чөлдиң јаланғыла кулунның үнгүр киштежи јайыла берди. Таңдактың кызыл ӷолдоры чыгып келди.

Бульба кенетийин ойгонып келеле, тура ӷүгүрди. Ол кече јакарган немелердиң бирүзин де ундыбаган.

— «Је, уулдар, уйуктаарга болор! Өй јеткен, јеткен! Аттарды сугарып алыгар! Карганак кайда? (Ол анайда бойыныҥ ўйин айдатан.). Капшай, карганак, биске ажанарга курсак белете: баратан јол ыраак!

Калганчы иженчизин јылыйткан көөркий карганак тура јаар санааркап калган басты. Ол ажанатан курсакты белетеп турганча, Бульба јакаруларды берип, аттыҥ кажаганында шакпырап, уулдарына аттыҥ эҥ јакшы ээр-ўйгендерин бойы талдады.

Бурсактар тўрче ле ортозына таныбас болуп кубула бергиледи: олордыҥ буттарында алдындагы кирлў сопокторыныҥ ордына качан ок мөҥўн такалу кызыл сопоктор боло берди. Кыпкызыл чепкенниҥ эткен кыска тондорын чўмделген курла курчанып алгандар, сулап эткен турецкий колмылтыктарын курларына кыстап салган, ўлдўлери буттарына согулыжып турды. Олордыҥ кўнге тыҥ кўйбеген јўстери агарып, там ла јарана бергендий билдирди. Јаҥы өзўп чыккан кара эрин сагалдары олордыҥ ак чырайын билдирлў эдип көргўзип турган, алтындаган кара кураган бөрўктери олордыҥ јўстерин оноҥ артык јарандырып турган. Көөркий энези олорды көрўп ийеле, бир де сөс айдып болбой барды, көстөриниҥ јажы мөлтирей берди. (Гоголь.)

ЧИКЕ КУУЧЫН.

I. 1. Кара айгыр бышкырып ийеле, каруузына мынайда айтты: «Баатыр сакыган ат эдим, калыкка көрўнбейтен эдим». 2. Көп кўндер өткөндө, Арслан каан бойында сананды: «Тўлкў јакалу Малчы-Мерген тегиндў кижи эмес туру». *(Чөрч.)* 3. Јортуп барраткан пастухтардыҥ коо кожоҥы јаҥыланды: «Алтын тўктў малыбыс көк јажаҥнаҥ тойынзын, одордо јўрген эрјинебис Алтайда кёптөҥ тарказын!» *(А. Сар.)* 4. Чаҥкыр Кадын суу айдары јок сўўнди, Волгага ол бастыра јўрегинеҥ бойыныҥ уткуулын ийди: «Волга, Волга, улу орус суу, канча кожоҥдордо макталганҥ, сен керегинде мак мениҥ толкуларыма угулган». *(В. Куч.)* 5. Алтын кайзырыкту балык өбөгөннөҥ јайнап сурады: «Слер, карган өбөгён, талайыма мени божодыгар. Мен бойым учун слерге баалу немеле төлөөрим» *(П.)* 6. Наполеонноҥ келген кижиге Кутузов каруузын мынайда берген: «Слер јууны токтодор деп сурап келдигер. Бис дезе оны јаҥы ла баштап турубыс». *(Л. Т.)* 7. Бойыныҥ ўренчик летчиктерине Покрышкин айдып туратан: «Слердиҥ јўрўмигер јаҥыс ла бойыгарга керектў эмес, је Төрёлибиске база керектў, онызын качан да ундыбагар».

II. 1. «Ырызыҥ сениҥ кайда?» — деп, нөкөрим менеҥ сураза, мен меҥдеп оныҥ колын бек тударым. «Мениҥ ырызым комсомол билемде!» — бастыра ўнимле оморкоп айдарым. *(В. Куч.)*

2. «Кубаның албатызы советский албатыны сүрекей сүүп јат» — деп, Фидель Кастро айткан. 3. «Лука, радионы јакшы көрүп, үренип ал. Радист болорың» — деп, Петр өбөгөн айдат. *(Ч. Чун.)* 4. «...Бистиң фермада ченемели јаан малчылар көп» — деп, Катя куучындайт. 5. «Качан улу керекти бүдүрип турганда, уйку келбес учурлу болотон» — деп, Сартакпай уулына каруузын берген.

III. 1. «Вася, не санааркап отураар? — деп, Айна ого коштой отурып айтты. — Чеген ичериң бе?» *(А. Ад.)* 2. «А-а, агроном,— деп, Јыртай Иванович телпек јүзин арчып, күлүмзиренип айтты.— Аш јакшы бүткен, айдары јок јакшы бүткен». *(А. Ад.)* 3. «Ада, — Адучы-Мерген каруузын айтты, — мениң сабарым Согонду тууга тыгынбаста, анайда апарган эдим». *(Чөрч.)* 4. Миша энчикпей турды. Ол колыла јаңып, айтты: «Болор! Барар керек». «Акыр, — Юра оны токтодып, јеңинең тутты. — Мен чүрче ле ого барып келейин». *(И. Коч.)* 5. «Слер эмди јаан улус — деп, Елена Васильевна айтты. — Слердиң класс школ ичинде эң артык класс болоры учун амадагар». *(Л. Кок.)* 6. «Мундузакка чалгы јазап берер керек — деп, Бектен таадак айдат, — эмди он эки јашту кижи өлөң чаппас кайткан? Ишке үренер керек». *(Ч. Чун.)*

IV. 1. Елена Васильевна бажындагы арчуулын ийиндерине араай түжүрип ийеле, уулдарга ла кыстарга: «Јетинчи класстың балдары эмди јаан улус, олор јаңыс ла школ ичиндеги солундарды билер эмес, бойының колхозындагы, бойының аймак ичиндеги ле бастыра ороондогы солундарга јилбиркеер учурлу» — деп, куучындады. *(Л. Кок.)* 2. Мундузак төжөктө уйкузы келбей: «Бее тӧрөгөн болзо, јаш кулун канайып мал болор» — деп, сананып јатты. *(Ч. Чун.)*

V. 1. Бир катап сүт көлдиң јанына ак-боро адына минген Ак-Каан келди .Ого өткүн үн угулды. 2. «Шыркалу улус мында артар! — деп, Одой јакылта береле, оноң сурады: шыркалу улусты кем бойына артырар?» *(Л. Кок.)* 3. «Балам, јакшы үрен— деп, энем айдала, оноң мени окшойло, араай шымыранды, сукадык јүр, балам».

ЈАРТАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

Токтой түжер темдектерди јартап береер.

А д ы ј о к.

Кызу темир чилеп, јаркындалган күн кулактанып, бийик туунын бажындагы үч мөштиң ары јанына јуукта ла јажына берген. Ол, бойының эртен ойто келерин керелеп тургандый, јукачак булутты кызыл-сары будукла будып ийди.

Кааза айылдың эжиги такталып калган карга јыжыларда, кар, күскиде арып калган сыгын эткендий, чөйө тартып, кыјырай берди. Эжикти анайда комудалду кыјыратканы Адыјоктың энези одын кучактанып келгени болгон.

Ол кирген бойынча, одынды јерге таштайла, эки колын оттың јалбыжына түрген сугуп ийди. Ус сабарындагы јес јүстүги озо баштап кажайа кырутыйла, ойто терлей берерде, Адыјок чыдажып болбой, айтты:

— Колың күйди, эне!

— Алдырбас, мениң колым бек эмей. Күйбес — деп, чамчазы јок, кой терезинең эткен тонын јабынып, чарбак ичин отко изидип отурган уулына каруузын береле, энези оноң ары эрмектенди: — Соок там ла тыңыйтан туру: бүгүн күн кулактанып ашты. (П. Кучияк.)

ЈАҚЫЛТАЛУ ДИКТАНТ.

Чике куучында эрмектердиң схемазын јурагар.

Москваның оромдорында.

Бис кичинек машинала барадарыста, мен эбире көрүп отурдым... Эки јанында бийик туралар турды. Ол туралардың көзнөктөри сүреен көп. Оромдо троллейбустар ödö конот, автомобильдер күүлейт, көп улус базып јүрет.

Кийинибисте кенетийин не де күүлей берди. Бистиң шофер машиназын туура бурып, токтодып ийди.

Кичинек вагонго түңгей автомобиль бисти озолоп ödö берди. Оның сңги ак, тууразында кызыл кресттү эмтир. Шофёр мен јаар көрүп, айтты:

— Оору кижиге түрген болуш јетирерге барып јат. Андый автомобильдердиң ичинде орын да бар.

Бис катап көндүгип бардыбыс. Бисти бир де серпибей турды. Москваның оромдорының үсти, пол ошкош, түс, јаңыс ла кара өңдү. Ол асфальт деп, энем айдып берди.

Көрзöм: бистиң алдыбыста суу чачатан машина баратты. Ол јолго суу чачып турды.

Мен кыйгырдым:

— Ай, ай-ай! Кандый каткымчылу неме эди! Суузы көдүре төгүлип калатан эмтир!

— Оромдо тозын јок болзын деп, ого сууны önötийин төгүп јат — деп, энем айтты. (В. Житков.)

ТВОРЧЕСКИЙ ДИКТАНТ.

Чике куучынду эрмекти келишкенче косвенныйга көчүрип, диктантты бичип алаар.

Аланның јанганы.

Аланның јүреги тың согулып баштады. Јаш-Турадаң ла бери ол бойыла кетежип клееткендий болгон. Баскан-јүрген јерлерди көрөлө, кижи канайда бергей не деп сананган. Је бого јетире кандый да неме аайлабай тургандый келди. «Бу јолло көп јүрген эмезим, байла, оның учун андый болбой — деп сананган. — Төртөн эки јылда баштапкы катап барганым ол».

«Јас келип, койлор төрөп турар болзо, энемле кожо келип, кураандар азырап туратан эдис» — деп, ол сананды. Аланның көксинде кандый да тыныску, тынарга да уур боло берди.

«Солдат, деремнеге једип келдис, белетен!» — деп, бежен јашка једе берген бүдүмдү шофёр күлүмзиренди.

Алан сууны јакалай турган деремнени ајыктап, оның өскөлөнип, кубулганын көрүп ийерге меңдеп турды.

Бүгүн түжиле јаңмыр јааган, күкүрт тың күзүреген. Энгиргери кара булуттар карарып, өрө бийиктей бердилер. Туулардың бажынаң ла аркалардаң туман көдүрилет. Күнбадыш јаар теңери аруталып, согонолу кырды ажа берген күннің јаркыны бийиктеги булуттарды јарыдып турды. Бош-Туунын арка јанынаң чике кара јолло уйлар ээчий-деечий јанып келеттилер. Уйларды көрөлө, Алан тура берди, чемоданын јерге тургусты. «Мыны ончозын кижи ойто көрөтөн турбай» — деп сананды. (Э. Палкин.)

ЈАЙЫМ ДИКТАНТ.

Арина мааланы учына јетире салып ийеле, картошконың уйазын јаап јаткан балдарын бир кезек ајыктап турала, оноң айтты: «Је јаналыктар, балдарым, байла, болор болбой».

Балдар чуркуражып, јаңыс јерге јуунай бердилер. Јаркынду чалып турган күннің чогынаң колыла јаалактанып, Арина сууның ол јанында иштегилеп јаткан улустар јаар көрди. Ыраакта иштегилеп јаткан улустың сомдоры меестиң эдегинде, сууның ол јанында јалаңдарында карарыжып, эңчейгилеп турдылар. Кенетийин маалазы јаар кандый да кыс бала түрген јүгүрип клееткенин Арина көрүп ийди. «Балдар, бу кем? Танып болороор бо?» — деп, Арина јаан кызынаң сурады. «Ол бистиң почтальон кыс бала туру не!» — деп, јаан кызы почтальонды тургуза ла танып айтты, оноң күрегин таштап, кыска удура јүгүрип кыйгырды: «Байла, биске адамнаң письмо келген болор!» Арина тың јүрексиреп сурады: «Кандый солун экелдиң?»

VIII КЛАСС.

БИР КАНЧА КОШ ЭРМЕКТЕРЛҮ КОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕР.

I. 1. Аңчы мөшти малтала согуп ийгенде, төңөштиң көңдөйине кирип калган сарас канайып соп чыгып келеле, маңтайтан эди, Мундузак анайда ок тонның алдынаң соп чыгып келеле, столдың јанына келип, бичиктерди кабыра тутты. *(Ч. Чун.)* 2. Јас келгелекте, өтөкти кырага тартып алзын деп, колхозтың председатели биске јакарды. 3. Койчылар түктиң планын ажыра бүдүрген деп, политинформатор јартап берерде, бис ончобыс коркушту сүүндибис. 4. Үлүш одын кургазын деп, уулчактар оны печкениң јанына јөлөп саларда, энези иштең јанып келди. 5. Атанар өй јетти деп, труба ойной берерде, јуучылдар кийимине јапшынган такпайларды кактап, стройго тургулады.

II. 1. Эртен тура, качан күннің таңдагы күнбадышта турган кырларды јүк ле јарыдып ийерде, конторага ончозынаң ла озо колхозтың председатели Јыртай Иванович келди. *(А. Ад.)* 2. Ажанар өй јууктап келерде, Јинји меңдеп, белетенип турарда, Елена Кармановна ичи ачып, көзнөктиң јанында кунугып отурды. *(А. Ад.)* 3. Ээн јерде иштеерге күч те болзо, анда иш көп төболзо, советский улус күч иштердең коркыбай јат. 4. Энгир бозом өдөрдө, түн ортозы једерде, койу јылдыстар көрүнерде, кайчы өбөгөн топшуурын туура салды, нени де сананып отура берди. 5. Комбайн төстөк јерге једип келерде, Алексей Иванович оны ајарбас болор деп, Пашенька кыйгырып турды.

ҚАМААЛАЖЫП ЛА ТАБЫЖЫП ҚОЛБОЛЫШҚАН ҚОЛБОЛУ ЭРМЕКТЕР.

1. Түнүк јарып келерде, карлагаштар чуркуража бердилер, тышкары таскактагы пөтүк база кыйгырып ийди. Мундузак туруп, айылдаң чыкты. *(Ч. Чун.)* 2. Арина ойгонып келерде, энгир кирип калган, карган апшыйак дезе оттың јанында таңкылап, нени де сананып, унчукпай отурды. *(Л. Кок.)* 3. Јай башталарда, Јайлуга Қызыл Черүниң частьтары келген, мындагы алтайлар ончозы кызылдардың јанына көчүп, айылы-јуртына кызыл бөстиң тилимин буулаган. *(Л. Кок.)* 4. Күрешкенде, Мундузак јеңип, јарышканда, Баслей акалап туратан. *(Ч. Чун.)*

ЭРМЕКТИҢ АҢЫЛАНГАН ЭЧЕҢИ ЧЛЕНДЕРИ.

АҢЫЛАНГАН ЈӦМӦЛТӦЛӦР.

I. 1. Владимир Ильичтиҥ адазы, Илья Николаевич, Симбирский губернияныҥ албаты училищелериниҥ инспекторы болгон. 2. Качан мылтыгыныҥ патроны божой берерде, Тугамбаев Кыдран, Тураты јуртта чыккан комсомол уул, калганчы эки гранадын тудунып, штурмовой группаны аткылап турган өштүҥ пулемедыныҥ үсти орто чурап барала, оны оодо соккон. 3. Мөш, Алтайдыҥ эҥ баалу ла јараш агажы, бистиҥ Төрөлиске јаан туза берет. 4. Тапчайдыҥ уулы, Баслей, он эки јашту Мундузак бичикти кычырар ла бичиир болуп үренип калганына күйүнип, андый ок бичикчи болорго күүнзеди. *(Ч. Чун.)* 5. Меге, советский кижиге, Төрӧлим деп сӧс недеҥ де кереес. *(В. Куч.)* 6. Телекейде баштапкы космонавт болгон үй кижи, Валентина Владимировна Терешкова, 1963 јылда ак-айаска учуп чыккан.

II. 1. Бис, пассажирлер, палубада отурып, пароход керегинде куучындаштыбыс. *(Пауст.)* 2. Биске, санитарларга, јадатан јерди эски пассажирский вагондо берген. 3. Сеге, балдар өскүреечиге, јылу сӧсти не айтпас, сеге, јуртты кӧдүреечиге, кожоҥдо чүмди не салбас?

Ярославльдаҥ келген кыс.

1937 јылда Масленниково деген деремнеде, Ярославский областьта телекейдиҥ баштапкы үй кижи-космонавты, Валентина Владимировна Терешкова, чыккан. Ониҥ адазы тракторист болгон, энези текстильный предприятиеде иштеген. Улу Ада-Төрӧл јуу тужунда Валяныҥ адазы фронтко барып, јүрүмин сүүген Төрӧли учун берди. Елена Федоровна, Валяныҥ энези, үч балазыла Ярославльга кӧчкӧн. Он јети јаштуда Валентина Терешкова Ярославский шинный заводто, оноҥ — текстильный комбинатта иштеген. Ярославский текстильный комбинатта иштеерде, комсомолго кирген. Оны комсомольский комитеттиҥ качызына туткан. Валя заочно үренип, текстильный техникумды божоткон. Эки јылдыҥ бажында ол КПСС-тиҥ члени болуп алды. Космонавт болорына ого парашютный спорт болушкан.

ЈАРТАП БИЧИИР ДИКТАНТ.

Мундузак бичикке үренгени.

Мундузактыҥ адазы јиит тужында Эмериде эки кыш бичикке үренген, ониҥ учун ол эмеш кычырып билетен. Мундузак бичикке үренерге сүрекей јилбиркеп турды. Адазы уулына бичиир доско ло таш карандаш берип, буквaларды бичидип туратан.

Адазы јокто Мундузак кайырчактагы бичиктерди алып, оның јуруктарын көрүп туратан. Анчадала календарьдагы јуруктарды көрөрин сүүйтен. Мундузак бичикти сүрекей сүүп турганын таадазы, Бектен өбсгөн, јарадып, оны бичикке үредерге сананып отуратан.

Мундузак таларкак бүдүмдү, кара көстү, тегерик јүстү уулчак болгон.

Күч өйдө Мундузак энезиле экү учукка таңкы тизип, оны кургадып, картошко казып, оны оролоп туратан. Јаш кар јаап ийгенде, аңдап агаска кичинек аңычакка, чертки тургузып туратан. Је онызына агас кирбейтен — калас ла базыт болуп туратан. (Ч. Чунижеков.)

АҢЫЛАНГАН АЙАЛГАЛАР.

1. Јайлуның оок уулчактары јаандардың сөзин укпай, кызылдардың чураназын угарга болуп, колго-бутка оролыжып турдылар. 2. Бий ле Кадын туштажала, јалбак Обь болуп бириган, Тошту теңисти көстөп, көндүгип ийдилер. *(Чөрч.)* 3. Јардыңда чамчаңды канаттый јайып, салкын сениң сыртыңа ойнойт. Ырааkта заводтың изү тыныжы јүзиңди изидип, једип келди. Чөлдиң бийик түжүмдү ажы јайканып, шуулап элбиреди. *(Е. Чап.)* 4. Павел кенетийин бура базала, јыраалардды ажыра алтап, оттор јалтырап турган деремне јаар ууланды.

Арина эске алынды.

Эки күнниң бажында айдың түнде аштап, арып калган Арина бойының чыккан, өскөн төрөл Јайлузына көлөткөлөр кууп, јууктап келген. Айылының јуугын сезип, Аринаның јүреги там ла тыңыда согулып, клеeткен. Аринаның кышкыда јыңылайтан тоңи, уйын кабырып јүретен јалаңдары, суудагы јиттердиң јуулыжып ойнойтон кечүзи — ончозы айдың јаркыны өткүре Аринага неден де кару, неден де јуук көрүнди.

Эбире коркушту тымык болгон. Айылдар карара содойыжып, ончозы уйуктап калгандый; айылдардың јанында јаантайын кепшенип јадатан уйлар да көрүнбейт; чуркуражып, кижиге удура келетен ийттер де угулбайт. Мындый јарык айдың түнде Јайлуның јиттери јаантайын кечүде эмезе айылдардың төринде акта јуулыжып алала, кожоңдожып, комус согуп, ойноп туратандар. Кандый-кандый кокурчы уул камдарга өткөнип, тескинип, калактап турганда, уулдар каткыга өлгилеп браадатан. Анайда үүрелерин эске алынып, Арина төрөл деремнезиле базып браатты.

Аңыланган тұңдештирӱлер.

I. 1. Москваның отторы, тоозы јок јылдыстар чылап, таң атканча јарып турат. 2. Бӱрлер, коркыган куштар чылап, учуп чыгала, чӧлдиң ӱстӱле јайыла берет. 3. Јалакай, ийтке сӱрдӱрген элик чилеп, ары-бери ајыктанып, ачынчылу ыйлап турган. *(П. Куч.)* 4. Јииттердиң ӱндери, тоорчыктың кожоңы чылап, коштой турган кырга јаңыланып, ӧзӧкти тӧмӧн јылыйып турды. 5. Бис анчыга удура, куйун чылап, учуп баратаныс, ол бойының бӧктӧргӧзинде бир элик бӧктӧрип алган. Томбаш-таай ээрде араайын јайканып, унчукпай кӱлӱмзиренет. Бис чуркуражып, быксып калган јиилекке учуп келген сымдалар чылап, кажызы ла Томбаш-таайдың ээри јаар көрӧдис. *(С. Ток.)* 6. Арина оттың айагына бир эмеш отурала, оноң ӱркӱген кураан чылап, эжиктең чыгара јӱгӱрип, туразы јаар ууланды. *(Л. Кок.)*

II. 1. Јыбаштың гимнастерказы, слердиң гимнастеркагар ошкош, кӱнге кӱйӱп, оңуп калган. 2. Кӧӧлмӧк суу кӱскӱ ошкош, јалтырап туру. 4. Малчы деген кӱдӱчиниң айтканын угала, Айбычы бай, от ошкош, карара берди. 5. Торко тонду Торјын бай от јанына отурды, сарју чылап кайылып, саңыс чылап јапшынып келди. (Чӧрчӧктӧң.)

III. 1. Сартакпай колоң ошкош кежегелӱ, кош аркадый кабакту болгон. Чымалылардың уйазы, казан ошкош, кайнап туру. Олордың отряды Караколдың көлдӧрине барган ошкош. 2. Јодро ошкош кара көстӱ кызычак турадаң чыгып келди. Ол бисти таныбаган ошкош. Ажып турган күннің чогына көзнөктӧр, от ошкош, јалтырап турды.

IV. Агаштардың бӱрлери кӱнӱң ле сайын астап, кыштың келеринең коркып тургандый, јолдор сайын тенигилеп, киретең јер бедреп јӱрдилер. *(Л. Кок.)*

Кӱкӱрт.

Кичӱ изӱ айдың сыраңай ла талортозы турган. Кӱнге кызып калган кейди тынарга да кӱч болгон. Эртен турадаң ала теңериде булут јок болгон, је тӱштиң кийининде кӱнбадыш јанынаң келип јаткан кӱкӱрт угулды. Кӱкӱрт бирде угулбай, бирде угулып, там ла јууктап клеетти. Јаан кӱкӱрт болор деп кажы ла ӧлӧң, кажы ла агаш сезип тургандый, ончолоры тымый берди.

Кенетийин коркушту кӱкӱрт јерди торгулта соголо, тууларда тунгак јаңыланып калды. Кӱкӱрттиң кийининде туулар узак күңгӱрежип турды, кажы ла ӧлӧң дезе чочыйла, тырлажып тургандый болды. Кӱнбадыш јанынаң чыга конгон кап-кара калың, јелбер булуттар боочыдаң ажып келди. Олор, јеек Јелбеген чилеп, айас теңериниң учын, туулардагы агаштардың баштарын

түрген јуда салып, күркүреп там ичкерлеп, түрген келгилеп јатты. Көзнөктиң алдында турган кайың, күкүртке мүргүп тургандый, јерге јаба эңилип турды.

Јааш шуулап, туранын јабузынаң шоркырада чоройлой берди. Қенетийин күкүрт коркушту күчиле јызырап, печкениң оозын јаап салган заслонконы ыраак мергедеп ийди.

Күкүрт өдүп, јааш токтогонын кемизи де сеспеди. Теңгери ойто ло айаза берди, ару, чыкту салкын кара јелбер булуттарды сүүмјилү айдап турды. (Л. Кокышев.)

ЧОКУМДАП АЙДАР АЙАЛГАЛАРДЫҢ АҢЫЛАНАРЫ.

I. 1. Јаскыда, агаштың бүри торсойып турар өйдө, Матвей Кузьмич туразының эжигин јаба кадап койоло, неделелер туркунына аңдап јүретен. 2. Алдында, Гек Москвада јаткан тужунда, бастыра јердиң үстүнде јаңыс ла Москва туруп јат деп, ол бодойтон. 3. Јаскыда, апрель айда, чечектер отургузатан јерди јазап казып алар керек. 4. Јаскыда, май айда, садтагы иштер көптөй берет. 5. Бүгүн, бу Јаңы јылдың түнинде, эки малчы оттың куйуна төгөлөнип, јылкылардың уште-куйда шыркырада киштегенин ле бышкырганын каран тыңдап јаттылар. *(Б. Ук.)* 6. 1905 јылда, Москвада восстание башталар алдында, Горький Ленинле танышты.

II. 1. Қайда да ырааkта, Себиниң ол јанында, чурана ойнойт, је Аринага бүгүн кунукчыл. *(Л. Кок.)* 2. Қара бозуларла кожо чочколорын бириктирип, јажаңдарга апарып салала, нөкөриниң айылына, Јармашка, туйказынаң келди. *(Л. Кок.)* 3. Орук јолдың үсти јанында јылым таштың бажында, эки башня турган. *(Л. Т.)* 4. Јаан эмес төңдө, јолдың кыйузында, сок јаңыс кайыңаш өзүп турды. 5. Мында, телкем чөлдө, удабай тракторлор күүлеже берер.

III. Күн јабызай бererде, Қарабаш бойының деремнезине јууктап келди. Таныш эмес орус деремнеге барып јүргени ле кемнең де болуш сурабай, јаңыскан садыжып јүргени оның јүрегин көкидип, оморкодып турды. Оның учун ол деремнениң учында, сууның ичинде, ойногылап јаткан балдарды да көрбөй, көндүре өдө берди. Балдар Қарабашты көргилеп ийеле, ойындарын таштап, ончозы оны ајыктап тура калдылар. Қарабаш, солдат чылап, чокум-чокум алтап, деремнеге кирип келди. Айылының эжигине јууктап келерде, та недең де маңзаарып калган энези удура чыкты. Көнөктөрин калырадып, Қарабаштаң кандый јүрдиң деп сурабай да, суу экелерге өзөк јаар јүгүрди. Қарабаш меңдебей үйге кирип, таарын суурала, отко көмүп салган картошконың быжарын сакый берди. (Л. Кокышев.)

АҢЫЛАНГАН ТОЛТЫРААЧЫЛАР.

I. 1) Пионерлер, художественный самодеятельностьто турушканыла коштой, общественный ишти эрчимдӱ бӱдӱрип јат. 2) Колхоз, мал öскӱрериле коштой, куштар öскӱрер планды ажыра бӱдӱрди.

II. 1) Алтайдыҥ јеринде, туйгакту аҥдардаҥ башка, сӱрекей баалу киш, кара тӱлкӱ бар. 2) Айдыҥ јаркынынаҥ ла агаштардыҥ көлöткöзинеҥ башка, сууныҥ ӱстӱнде не де көрӱнбей турды. 3) Ыраакта, јалтырап турган оттордоҥ башка, не де көрӱнбейт. 4) Садта, Валя ла Степадаҥ башка, меге таныш эмес уулчак отурды.

III. 1. Чолушман суудаҥ öскö, Алтын-Көлгö көп тоолу суулар кирет. 2. Бистиҥ колхозто, клубтаҥ öскö, кинотеатр да бар. 3. Аҥчыдаҥ öскö, бу тайганы кем де билбес. 4. Сууныҥ табыжынаҥ башка, не де угулбай јат.

IV. 1. Вася сыйынына, наадай сыйлап берер ордына, јараш јурукту книга берди. 2. Адалу-уулду, эзендежериниҥ ордына, бойлорыныҥ чагын ченеп көрöргö кӱреже бердилер.

ЈАРТААР ДИКТАНТ.

Јергелей станцияда.

Јай öдӱп, алтын-сары кӱс једип келерде, Јергелейди Москва јаар Верховный Советтиҥ сессиязына алдырдылар.

Токтой Иванович, колхозтыҥ председатели, Јергелейди Бийскийге бойыныҥ машиназыла јетирип койды. Јакшылажып алала, бойы керектӱ запчастьтар бедреп јӱре берди.

Кӱнкузукла, јаҥы быжырган калашла јытанып турган темир јолдыҥ кичинек станциязында толтыра ла улус.

Кӱӱлеп турган станцияда аш ижине болушка баргылап јаткан улус Јергелейле кожо поезд сакып тургулайт. Ишке брааткан улустыҥ көп лö сабазы студенттер ле ӱренчиктер болгодый, оныҥ учун олордыҥ табыжы торт ло кӱски таандардыҥ табыжы ошкош. Кулагыҥ тунар. Спортивный штандар кийип алган студент кыстар рюкзактарын перрондо јаҥыс јерге чогуп алала, каткыргылап, кожоҥдоп тургулайт.

Мында Алтайдыҥ тууларынаҥ тӱшкӱлеп келген јелбер сагалду геолог уулдар да, эмчек балалу јиит келиндер де, ӱредӱге баргылап јаткан алтай да балдар көрӱнет.

Бу бастыра тал-табыштаҥ Јергелейдиҥ бажы айланды.

ЈАЙЫМ ДИКТАНТ.

Јайгы энгир.

Кичӱ изӱ айдыҥ айас кӱндеринде «Јаҥы-јол» колхозтыҥ улустары ончозы јалаҥда ölöҥ ижине кирип калган. Бу öйдö бастыра Алтайда улустар ончозы бут бажында.

Колхозчылар јалаңдарда коно-тўне иштегилеп, аш бышкалакта, өлөңниң планын бўдўрерге албадангылап јат. Деремнеде јўк ле каргандар, кабайдагы јаш балдар ээ болуп артып калат. Кеен јалаңдарда, узун кобыларда јажыл јапаштар, кызарыжып бијелешкен оттор, кожоң, каткы, учы јок кокурлар. Јайдың јылу эңирлеринде јалаңдарда иште кожо туружарга, оноң иштең божойло, одуда, јапаштың јанында, улустарла кожо отурып, повар келинниң кайнаткан көчөзин сакып отурары недең де артык. Эңир кирип ле келзе, тымый берген јалаңдардың үстўле јеңил туман койу өлөңдў көлдөрдөң араай чыгып келер. Оноң, улустың тўжиле иштеп салган ижин ајыктап турган немедий, јалаңдардың үстўле араай айланыжып, агаштары үргўлей берген тууларды табылу айлана соголо, капчалдарга конуп аларга јўре берер. Тымый берген састарда бакалар көлдөрдөң чыгып келеле, узак каткырыжып, коштой аралдаң куран эликтиң багырып ийгенин угуп ла ийеле, ойто сууга секиргилеп турат. Куран тууларды торгулта багырып, одудаң үрўжип чыккан ийттердең чочыйла, капчалдарды өрө казалада берет. Койу өлөңдөрдиң ортозынаң талтар төрт-беш катап кыйгырып ийеле, үўрезиниң үнин сакып, тымый берет. Је коштой кобыдаң үўрезиниң каруузын угуп ла ийзе, таң атканча ла эдип турат. (Л. Кокышев.)

ПРЕДУПРЕДИТЕЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Санаш күннің изў чогына катқан узун јолло барадырып, билдиртпезинең кечедең бери сананган санаазына олјолоткон. Өзөккө шуулап аккан суу да, бўрлерле шылырашкан агаштар да ого сананарга чаптык этпеди. Јаңыс ла өлөңдөрдиң аразынаң кенетийин учуп чыгып турган кўртўктер ле кушкаштар кезикте оны чочыдып турдылар. Је Санат олорго бир де эмеш ачынбай, карын, јылу кўлўмзиренип ийеле, оноң ары барып, ўзўлген санаазының учын катап ок таап алып, катап ок сананып баратты. Ол јети јыл бойының чыккан, өскөн јуртында јатпаган, јети јыл ыраак городто ўредўчи болорго ўренген. Эмди дезе бойының амадузына јединеле, төрөл јерине иштеп барадат. Бу өйдө кеминиң санаазы токунаар?

Оның барып јаткан јуртында төрөөн улус јок: адазы јууда өлгөн, энези јада калган, јаңыс эјези дезе өскө јурттагы кижиге барала, көчө берген. Је андый да болзо, Кара-Төң јурты ого сўрекей јуук. Удура агып јаткан кара-суу төрөл јуртының уткуулын экелип, оның јўрегин эркеледип, ойнодып турды. (С. Сураказов.)

КОНТРОЛЬНЫЙ ДИКТАНТ.

Таңкы кижиниң су-кадыгын ўреп јат. Таңкының ыжыла кожо кижиниң эди-канына каршу вещественолор кирет: никотин,

пиридин, сероводород, оноң до өскөзи. Таңкычы кижи турада таңкылаза, оның ыжын анда отурган ончо улус, ол тоодо јаш та балдар, тынат. Анайдарда, таңкының короныла јаңыс кижи эмес, ол турада отурган ончо улус корондолот. Мынаң көргөндө, ӱй улус, бала-барка отурган турага таңкы тартканы јаңыс ла культурный некелтелерге келишпес керек эмес, каршулу шокылык кылынганыла тӱңей неме болуп јат.

Л. Н. Толстой, улу писатель, ӱйге таңкылаганын кижи өнӧтийин кейди јыдыдып ӱрегениле тӱңей бодойтон.

Улу ученый, физиолог академик И. П. Павлов, сегизен алты јашка јетире јӱрген. Ол јӱрӱминиң калганчы кӱнине јетире иштеңкей, сергелең болгон. Оның санаазы курч болгон. Ол айдатан: «Аракы ичпегер, јӱрегеерди таңкыла корондобогор, ол туштa јӱс те јашка јетире јӱререер».

ӦТКӦНИН КАТАП КӦРӦРИ.

ЈАҚЫЛТАЛУ ДИКТАНТ.

Александр Космодемьянскийдиң письмозы.

«... Мениң кӱндӱлӱ, кару энем, јакшы ба! Мен ичкерлеп турган уур јуу-согуштарда бир ай туружып јадым. Билериң бе, бичиирдең болгой, алган письмолорды да кычырар ӧй јок болгон. Тӱнде сӱреен ичкерлеп те туратаныс, танковый јуу-согуштар да болгон, ӧштӱниң тылында уйку јок тӱндер де ӧткӱргем, «фердинандтардыңы» отту, сыгырып турган снарядтарын да көргӧм. Нӧкӧрлӧримниң ӧлгӧнин, коштой бараткан танк бастыра экипажыла оодылып, туш-башка чачылып турганын да көрӧргӧ келишкен. Унчукпай тиштериңди ле тиштенип аларың. Узак уйуктабай, арып-чылаган улус машинадаң, эзирик кижидий, чыккылайт. Андый да болзо, бис ӧштӱниң јериле баратканыс деп, ончобыс сӱӱнип, омок јӱредис. Бис тӧртӧн бир јыл учун, ачукорон учун, көстиң јажы учун, фашисттер улусты базынганы учун ӧчибисти алып јадыс».

Ӧскӱс-Уулды шыркалаганы.

Ӧскӱс-Уул Урсулдың меес келтегейинде ак-коо кырлаңды ажып јӱреле, кежимче кӧк таштың ӱстӱне аттың оң јанынаң јыгылала, бойында санаа јок јада берди...

Ӧскӱс-Уулдың бу ак јерде јыгылганын, аткан кижидең башка, билер кижи јок.

Урсулдың суузы таштарга согулып агарда, чапкыны чыдырап, тӱрген эрмектенип тургандый болды. Андый да болзо, Ӧскӱс-Уулдың мында јыгылганын суу табыжынаң билери јок. Суунының јарадында тоңул-тоңул тыттардың торкодый бӱрлери

эңирдеги јыбарга араай сыгырып тургандый, күүлеп турды. Тың удабай бу табыш Өскүс-Уулдың кулагына уч-баш угулып келди, је ол јакшы оңдонып албай јатты. «Бу мен канайткан учун ээн јерге келип јаткан болотом?» — деп, ол сананды. Эки колыла јерге тайанып, өрө турайын дезе, јайдың јаш өлөңи Өскүс-Уулга өрө турарга јөмөлтө болбойт. Айландыра турган агаштарды, таштарды, кырларды кем де толгой-толгой тудала, ийде салып ийгендий, Өскүс-Уулдың көзине элбеңдеп тургулады. Ажып брааткан күн кырды ашпай, анайда ок ойто кайра келип тургандый билдирди. (П. Кучияк.)

Эне.

Сашаны кыйнап өлтүргени, Ольганың Петербургта оорыганы ла оның кийининде јада калганы јаңыс ла оның, энениң, үстүне туу јемириле бергендий болды. Бир коркушту неделениң туркунына чачы буурайып калган. Түбектер ээчий-деечий келип јат. Аня таш түрменің чыкту кейиле танышкан, эмди дезе Володя... Ол јүк ле үч јылдың бажында уулы јайымга чыгар. Ол өйгө јетире төрөл уйада кем артар? Балдарды не сакып јат?

Мария Александровна темиккени аайынча эртен тура ончолорынаң эрте туруп, јунунып, кийинип алды. Оның јетире кийинбей эмезе таранбай отурганын биледең кем де, ол тоодо кыстары да, качан да көрбөгөн. Шак мындый ару-чек ле седең болорына ол балдарын үредип јүрген. (Л. Коптелов.)

Куу.

Октябрь айдың учы. Бис јеңил јорукту машиналу малдың кыштуларын көрөргө Чуйдың јолын өрө түрген маңтадып отурдыбыс. «Машинаңды токтот!» — деп, кенетийин Сергей Иванович кыйгырып ийди.

Мен эжиктиң шилизин түжүрип ийеле, көрзөм: чындап та, тоштың үстүнде ак неме јатты. Бистиң түймеже бергенисти билип ийеле, ол туруп келди. Кас эмтир деп кем де айтты. «Јок, ол кас эмес, нөкөрлөр — деп, мен айттым. — Јердиң казы боро болотон, бу дезе сүт ак, айла, кандый да јаан. Атпагар!»

Чын, ол кас эмес, куу болуптыр. Је куу — јылу јердиң кужы. Мындый соок алтайга нени эдип јүрген? Байла, түндүк таладаң јылу јерлер јаар барып јадала, мында арткан, айса болзо, шыркалу, канады сынык. Јарт ла канады сынык. Оның учун үүринең астыгып, артып калган болор. Кууны тирүге тудуп аларга бис шүүжип алдыбыс. Је ол кайдаң туттуратан эди! Сергей Ивановичти јууктатпай, ол тошко тайкыла-тайкыла јүгүрип барала, јаан канаттарын уур талбып, бийик көдүрилбей, уча берди. Бис дезе оның кийининең көрүп, бир де сөс айдышпай, кунукчылду туруп калдыбыс. (М. Качкышев.)

БАЖАЛЫҚТАР

IV класс

Баштамы класстарда ӱренгенин катап көрӧри 5

Синтаксис ле пунктуация

Қычыру сӧстӧр лӧ чике куучын 6
Қолболу эрмектер ле диалогтор 7

Фонетика ла графика

Узун ӱндӱ табыштар 9
Лексика 10
Сӧстиҥ учуры . . . . . —

Морфология ла орфография

Сӧстиҥ бӱдӱми 12
Ӱндӱ табышка токтогон адалгыштар 13
Јарталгыштар 15
Тегин ле колболу глаголдор 16
Јакылталу диктант 17
Глаголдордыҥ ӧйлӧри 18
Глаголдордыҥ јӱзӱндерле, тоолорло кубулары 19
Глаголдордыҥ кожулталарыныҥ чын бичилери . . . . . —

V класс

Лексика 22
Сӧстиҥ бӱдӱми ле сӧстиҥ бӱдери 23
Қолболу сӧстӧр . . . . . —
Қыскартылган колболу сӧстӧр 24
Адалгыштардыҥ бӱдери . . . . . —
Јарталгыш 25
Јарталгыштардыҥ бӱдери 26
Орус тилдеҥ кирген јарталгыштар 27
Тооломолор 28
Солумалар 30
Глагол 32

VI класс

Эреҥис 34
Глаголдордыҥ чын бичилери 36
Јайылган эреҥистер 37
Ылганаачы 39
Јайылган ылганаачыларлу эрмектерде токтой тӱжетен темдектер . 40
Кубулбастар 42

Қолболу кубулбастар 43
Улантылар 45
Қолбоочылар 46
Бөлүгештер 48
Бөлүгештердиң чын бичилери 50
Қыйгылулар 52

Синтаксис.

Эрмектиң учында турар темдектер 53
Јөмөлтөлөр 55
Эрмектиң јайылган члендери 56
Укташ члендү эрмектер 57
Қычыру сөстөр . . . . . —
Кириш сөстөр лө эрмектер 58
Өткөнин катап көрөрине диктанттар 59

VII класс.

Бир төс члендү тегин эрмектер 63
Қолбоочызы јок табышканду колболу эрмек 65
Қолбоочылу табышканду колболу эрмектер 66
Қолбоочылу камааңду колболу эрмектер 70
Қожулта ажыра колболышкан камааңду колболу эрмектер . . 74
Қолбоочызы јок колболу эрмектерде токтой тўжер темдектер . . 80
Чике куучын 82

VIII класс.

Бир канча кош эрмектерлў колболу эрмектер 86
Эрмектиң аңыланган эченги члендери 87
Өткөнин катап көрөри 93

Баазы 8 акча